

Жамоатчилик кенгаши раиси:

Абдулла ОРИПОВ

Жамоатчилик кенгаши:

Нажмиддин ЖИЯНОВ
Азамат УМАРОВ
Минҳожиддин МИРЗО
Феруза МУҲАММАДЖОНОВА
Аҳмад ОТАБОЕВ
Шухрат СИРОЖИДДИНОВ
Аҳмад УСМОНОВ

Бош муҳаррир:

Собир ЎНАР

Бош муҳаррир ўринбосари:

Луқмон БЎРИХОН

Масъул котиб:

Ақбарали МАМАСОЛИЕВ

Таҳрир хайъати:

Муҳаммад АЛИ
Иқбол МИРЗО
Абдусайд КЎЧИМОВ
Сирождин САЙИИД
Алишер НАЗАР
Ўрозбой АБДУРАҲМОНОВ

Саҳифаловчи: Фиёсиддин ОМОН ўғли

Ушбу сон "Ёшлик" журнали таҳририятининг компьютер марказида саҳифаланди.

Манзилимиз:

Тошкент. ш.
Ўзбекистон шоҳ кўчаси, 16-а" уй.

E-mail: yoshlik-xatlar@rambler.ru

Tel/fax: (8371) 227-0-227,
245-5-793, 245-0-552

© "Ёшлик" №7 (279) 2014 й.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси,
"Камолот" ёшлар ижтимоий ҳаракати муассислигидаги
ёшларнинг адабий-ижтимоий журнали
1982 йилдан чиқа бошлаган.

МУНДАРИЖА

МУЛОҚОТ

Раҳимжон РАҲМАТ. Адабиётга кириб борилади...ми? 2

НАСР

Ғафур ШЕРМУҲАММАД. Лангартоғ йўлида. Қисса 11
Муҳаммад ШАРИФ. Икки ҳикоя. 36

НАЗМ

ФАХРИЁР. Юлдуз каби жимирлайди жон. 8
Нуруллоҳ ДОСТОН. Кўзларинг эслатар рақси самони. 48
Мадина МЎМИН. Хаёлларда ғолиб кетган кулгуларим. 35
Рамазон АШУР. Кўзларимдан уйқу қочди сени ўйлаб. 58
Адиба МЕЙЛИЕВА. Янги шеърлар. 59

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Салим АШУР. Қанотли товушлар. 30

ТАДҚИҚОТ

Даврон РАЖАБ. Сайёҳ туйғулар. 46

ЖАҲОН ҲИКОЯЧИЛИГИ

Маргарете НОЙМАНН. Мария. Ҳикоя. 50

МУШОҲАДА

Баҳора ЭРГАШЕВА. Уйғун тақдир, уйғун қалам. 60

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Байрам АЛИ. Почча. Ҳикоя 62

ЕЛПУҒУЧ

Раҳим ФОЛЬКИН. Кунлардан бир кун. Ҳангома. 64

Босишга 25. 07. 2014 йилда рухсат берилди. Қоғоз формати 60x84 1/8. Нашриёт ҳисоб тобоғи 8,7. Индекс 822.
ISSN 0207-9137. Журнал 2007 йил 4 майда Матбуот ва Ахборот агентлиги томонидан № 0253 рақами билан рўйхатга олинган.
Журналдан кўчириб босилганда "Ёшлик"дан олинди" деб изоҳланиши шарт.
"HILOL-MEDIA" МЧЖ матбаа бўлимида чоп этилди. Буюртма № 71. Адади 3570 дона.
Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, Шараф ва Тўқимачи кўчалари кесишмаси.

АДАБИЁТГА КИРИБ БОРИЛАДИ...МИ?

Адабиётшунос Раҳимжон РАҲМАТ билан мулоқот

Кўкдаги юлдузларни томоша қилиб ётган бола онасига савол беради:

– Она, юлдузлар осмоннинг чироқларими?

– Билмадим, – дейди она кулиб.

– Юлдузлар осмоннинг чироқлари, тонгда ўчириб, кечкурун ёқиб қўядилар, – дейди бола ўйланиб.

– Бу ғалати гапларни қаердан оляпсан?

Онаизор ҳайрон. Чунки бола улғайган сари “ғалати” гаплари кўпайиб боряпти-да. “Яхши-лаб тингланг, шамоллар куй чаляпти”, дейди бир кун. “Чақмоқдан қўрқиб кетган булут йиғляпти”, деганига нима дейсиз? Чиндан ҳам ғалати-ку! Ҳа, ҳаммаси шундай бошланади.

Она ўглининг юрагига адабиёт кириб келаётганидан ҳали беҳабар. Ҳақиқий ижодкорга адабиётнинг ўзи кириб келади. Адабиётга кириб борилмайди. Адабиётга кириб борганлар

шунчаки адабий меҳмонлар, холос! Улар туғма эмас, суртма талантлардир! Ҳақиқий ижодкорлар адабиётга мезбонлик қиладилар.

Раҳимжон ака, сиз билан қайси мавзуда суҳбатлашсам экан, деб узоқ ўйладим. Шу ўйлар кечаётган кунларнинг бирида журналимизга “адабиётга кириб келган”лардан бири келди-ю, бизга шу мавзунини очиб берди.

Аввал бу гурунгни эшитинг:

– Ростини айтсам, шеърларингизни анча пишитишингиз керак, – дедим андак истиҳола билан.

– Нимасини пишитасиз? – меҳмоннинг авзойи бузилди.

– Шу... ўз устингизда...

– Ака, мен ўзимга, талантима ишонаман! Ўтган йили Республикадаги энг нуфузли танловларда биринчи ўринни олганман, – деди у. Сўнг олдимга қаторлаштириб тўртта китобини ташлади. Тўртта! Эндигина коллежни тугатаётган бола-я!

Адабиёт учун эмас, танловлар учун чоп қилинган китобларни варақлай туриб амин бўлдимки, битта эмас, ўнта танловда биринчиликни олса ҳам бу “талант”дан шоир чиқмайди. Энг ёмони шундаки, у ўзини ҳам, адабиётни ҳам алдаб юрибди. Бунга ўхшаганларнинг ҳаммасини эса Танловлар чув туширяпти.

Раҳимжон ака, энди бу болани ҳам, танловларни ҳам тинч кўямиз. Бу воқеани шунчаки суҳбатимизга мавзу бергани учун эсладим, холос. Сиз менга чинакам шоирнинг туғилиши ҳақида, ўзингиз яшаган, ҳис этган туйғулар хусусида айтсангиз...

– Бадиий ижодга қизиқиш туғма бўлади. Қонида бадиий ижодга муҳаббати бўлмаган боладан адабиётга йўналтирилган махсус таълим ёрдамида ёзувчи ёки шоир тарбиялаб бўлмайди, албатта. Ўз навбатида юрагига Худо истеъдод юқтирган бола ҳарбий мактабда ўқиса ҳам, шубҳасиз, келажак-

Раҳимжон РАҲМАТ

Шоир, ёзувчи ва адабиётшунос. 1961 йилда Фарғона вилоятида туғилган. Тошкент Давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Дала гуллари”, “Хасталик дафтари” адабий мақолалар, кузатишлар ва шеърӣ асарларни ўзида жам этган тўпламлар муаллифи.

да ижод кишиси бўлиб етишади. Лекин, биламизки, адабиёт ўқитувчиси, университет профессори бўлиш учун алоҳида ижодий қобилият шарт эмас. Аълочи ва тиришқоқ мактаб ўқувчилари келажақда адабиёт профессорлари бўлиб етишишлари мумкин. Олим бўлиш учун, атоқли адабиётшунос Озод Шарафиддинов айтганларидек, шим керак, холос. Бу дегани столда кўп ўтириб ишлайдиган одамнинг шимининг орқаси тез йиртилади. Олим одам кийган шимнинг орқаси илвираган бўлади.

Олимлик – тизимли таълим ва сабр-тоқат маҳсули.

Шоирнинг пайдо бўлишини эса мантиқ билан тушунтириб бўлмайди. Шундайки, йиллар давомида тақир бўлиб ётган тупроқдан кутилмаганда қип-қизил лолақизғалдоқ пайдо бўлади. Ҳайрон бўласиз: илгари бу жойда лолақизғалдоқ кўкарганини ҳеч кўрмагандим, уруғи қайдан келиб қолди экан. Ёки йиллар давомида тупроққа қоришиб ётган лолақизғалдоқнинг уруғи қулай шароит туғилиб жонланиб қолдимикан.

Истеъдоднинг пайдо бўлишини ирсият билан ҳам изоҳлаб бўлмайди. Чунки жуда кам ҳолларда машҳур шоирнинг ўғли ижод кишиси бўлиши мумкин. Шоирлик кутилмаган ҳодиса. Бу шунга ўхшашки, боғингизга ёнғоқ экканингиз йўқ, лекин баҳорда кичкина ёнғоқ ниҳоли униб чиққанига кўзингиз тушади. Қарға боғингиз тепасидан учиб ўтаётганда қаердан олиб келаётган тумшуғидаги ёнғоқни тушириб юборгандир...

Бизнингча, муҳит ва тарбия йўналиши туғма истеъдоднинг юзага чиқишини тезлатиши ёки секинлатиб қўйиши мумкин, холос. Шунингдек, жуда кўп мутоллага қилиш билан ҳам шоир ёки ёзувчи бўлиб етишиб бўлмайди. Бадиий ижоднинг ўткир ақлга ҳам унчалик дахли йўқ. Чунки ижод – илҳом маҳсули. Илҳом деганлари тўсатдан ёғиб қоладиган жаладай гап. Лекин билим керак. Абдулла Қаҳҳор айтмоқчи, муҳит кўрмаган ва етарли билим олмаган шоир бахши бўлиб қолади.

– **Ҳазрат Алишер Навоийнинг шоир Осафийга айтган машҳур гапини эшитгансиз. Келинг, эшитмаганлар учун эслаб қўямиз: содда Осафий Навоийга айтибдилар:**

– **Кеча бозордан уч тангага бир шам сотиб олиб, шу шам ёниб тугагунча уч минг мисра ғазал битдим.**

– **Ҳазрат, унда кечаси билан уч тангалик ғазал битибсиз-да, – дебди қувлик билан бизнинг Ҳазрат.**

Осафийлар Навоий замонида қолиб кетган эмас. Ҳар замоннинг ўз осафийлари бор. Назаримда осафийлар истеъдод деган жойгача етиб келолмаган ижодкорлардир. Аммо шунча йўл босгандан кейин улар ҳам қуруқ қолмаганлар. Маҳорат кашф этганлар! Уқсанг, ҳаммаси жойида, аммо бирор нарса юлиб

ололмайсан. Энди уни том-том қилиб “сайланма” қилишдан бошқасига ярамайди. Шунақалар йўқ деб ўйлайсизми? Майли, бу ҳақда ўйлаганларингиз ичингизда тура турсин, сўрамоқчи бўлганим: шоирлик истеъдоди нима-ю, шоирлик маҳорати нима экани ҳақида, шоирликнинг асосий хусусияти ҳақида...

– Биласизми, дард, изтиробнинг сурункали ҳолатга ўтиши истеъдод дейилади. Танаси заиф одамларда касалликларнинг тузалиши қийин кечади. Иммуни тизими кучли одамларга унча-мунчага касал юқмайди, юққан касал эса тезда тузалиб кетади. Шунга ўхшаш бир нарса сабаб шоир юрагида пайдо бўлган дард-ҳасратнинг кетиши оғир бўлади. Худо инсонни шундай яратган: асло чидаб бўлмас дарду азобдан шеър ўқиш ёки шеър ёзиш орқали халос бўламиз.

Ақлли одамлар осонгина қутулиб кетадиган дард шоирона қалб эгаси учун ҳаёт-мамот масаласига айланади.

Бизлар бешта туйғу орқали оламдаги воқеа, ҳодиса, ранг ва товушларни билиб оламиз. Бу маълумотларни миямиздаги турли марказларга асаб толалари олиб боради. Шоирлар, умуман, санъат аҳлида кишини ташқи олам билан боғлайдиган мана шу асаб толалари нозик, таъсирчан ва ҳассос бўлади. Шунинг учун улар биз кўрмаган нарсаларни кўради, эшитади, ҳис қилади.

Деярли ҳар бир одам ёшлиқда севгани билан топишолмайди. Лекин ҳеч ким шоирчалик айрилиқ қисматидан улкан фожиа ясамайди. Демак, шоирлик бир фожиадан халос бўлиб, иккинчисига боши билан шўнғишдир.

Киркегорнинг шоирлар тўғрисида ажойиб ташбеҳ-ўхшатиши бор. Қадимда, дейди у, жиноятчиларни жазолаш учун мисдан ичи ғовак улкан хўкиз ясашган. Жиноятчини шу хўкиз ичига қамаб, тагидан ўт ёқишган. Мис хўкиз қизигани сайин ичкаридаги жиноятчи иссиққа чидай олмай бақирган, қичқирган, ўқирган, унинг жон аччиғида бўғзидан отилиб чиқаётган нолалари эса хўкизнинг бурнидан ёқимли мусиқа бўлиб таралган. Яъники, шоир қалбида дўзах азобини кўтариб юради ва шу азобни гўзал образлар ёрдамида сатрлар бағрига жойлайди. Бизлар эса унинг оҳангдор сатрларини тинглаб эстетик завқ оламиз. Қизиқ-ку, шоир қалбидаги дўзахий азоб шеърга кўчиб кўнгилларга ёқадиган жаннатий мусиқага айланаяпти.

Айрим шоирлар дард чекишни касбга айлантириб олади. Маҳорати ошиб, дейлик, ёридан айрилган ошиқ кўнглидан қандай ҳислар кечишини ўзлаштириб олган шоир, нонвой эрталаб туриб хамир қориб, зувала узгандек айрилиқ мавзуидаги мисраларни қаторлаштириб ташлайди. «Бир кечда ўнта шеър ёздим!» – деб мақтанади кейин. «Мен ҳар куни шеър ёза оламан», – деб керилиб гапирадиган шоирлар ҳам топилади. Уларнинг шеър-

ларида оҳанг ҳам, таъсирли ҳис-туйғу ҳам етарли, аммо руҳи ўлик бўлади. Палағда тухумни чиройли ранга бўяб кўз-кўз қилганингиз билан унинг ичидаги бадбўйлик ўзгармайди.

Билишимча, жамиятда шоир бўлиб танилганларнинг тўқсон фоизи ўз қалбидан росмана кечмаган мавзуларни ё бошқа шоирдан ўзлаштириб ёки бирор манфаатни кўзлаб шеър қилиб ташлайди. Изтироб ҳаммада бўлади, лекин ўша изтиробнинг сурункали дардга айланиши бор, мана шундагина чинакам шеър туғила бошлайди. Деярли барча шоирларнинг илк ижод намуналарини қизиқиб ўқиб ёд оласиз, кейинчалик эса уларда шеър ёзиш мажбуриятга айлана бошлайди. Яъни қалин-қалин китоб чиқариш, унвонга эга бўлиш каби дунёвий орзу-ҳавасларга интилган шоир қаторлаштириб руҳсиз, лекин шоирлик маҳорати сезилиб турган шеърлар ёзиб ташлайди. Шунинг учун мен «Шоирлик ҳунар ҳам, касб ҳам эмас, балки тез-тез хуруж қилиб турадиган бедаво бир дарддир», – дейман доим. Китс шоирликни салбий одат дейди. Бағрим оғрияпти деб шеър ёзасиз-у, лекин ёзганларингизда оғриқ сезилмаслиги мумкин. Тош тушган жойига оғир дейилади. Масалан, докторлар касалликларнинг клиник белгиларини аниқ-тиниқ айта оладилар. Бироқ уларнинг гапидан у ёки бу касаллик тўғрисида назарий маълумот оласиз, холос. Буйрак-тош касали хуруж қилиб инграниб ётган беморни кўргач эса бунақа касаллик нақадар оғриқли кечишини ростакамига билиб оласиз. Демак, руҳи ўлган шоирнинг ёзганлари касаллик белгилари тўғрисида гапирётган докторнинг сўзларидир. Ҳар нарсани чин маънода ўз қалбидан кечирган шоирнинг ёзганлари эса хасталиги хуруж қилган беморнинг инграшларидир. Бундай инграшлар буюк шоирлар ижодида кўп эшитилади.

– Одамзот ерга тушгандан бери ўзига ҳимоя излайди. Руҳига таскин, айрилиқ ярасига шўрпахта ахтаради. Адабиёт шу изланишларнинг самарасидир.

**Тун кечалар дод айласам,
Ҳар дам Сени ёд айласам,
Ишқингда фарёд айласам,**

Кел, кўр мани ишқ найлади? – дейди Юнус Эмро. Сўфий шоир айрилиқдан ловуллаб ёнаётган кўнглига шунақа қилиб сув сепеди. Ва бу “сув” асрлар оша минглаб юнусларнинг куйган кўнглига малҳам бўлади. Бу, одамият учун шеъриятнинг камсуқумгина хизматидир!

Ҳарқалай, мен шундай ўйлайман-да. Ҳар қандай шеър руҳий эҳтиёж ортидан дунёга келишига ишонгим келади. Сизнингча-чи, шеър қандай ёзилади? Умуман, шеър ёзиш ёки шеър ўқиш билан одам ўзини дарддан қутқариши мумкинми? Ижтимоий ҳаёт машаққатлари одамни шоир қилиб юбориши мумкинлигига нима дейсиз?

– Шеър ёзиш кўнгилдаги аламли туйғулардан халос бўлиш усулидир. Мисол учун, мен бир пайтлар ўта оғир айрилиқ аламидан телбалардек бақариб шеър ўқиш ёрдамида халос бўлганман. Ўша пайтлар кун ва туниқнинг асосий қисмини баъзан ўқириб, баъзан инграниб шеър ўқиш билан ўтказардим. Ўшанда «Лайли ва Мажнун» ва «Демон» дostonларини ўқирдим. Фақат шу иккала дostonда акс этган фожиа, дард менинг қалбимдаги мусибатга мос келарди.

Менинг илк ўқиган шеърий китобларим Шарқ адабиёти классикларидир. Уларни биров менга тавсия қилмаган, ўзим қишлоқ кутубхонасини титкилаб топганман, ёққани учун севиб мутолаа қилганман. Кейинчалик университетда ўқиб юрганымда кўплаб классик шоирларимиз сўфий эканлигини ҳар хил олимларнинг мақоласидан ўқиб билдим. Улар сўфизмга тегишли истилоҳлар ёрдамида Машраб шеъриятининг сўфиёна фалсафасини очишга уринишарди. Ростини, уларнинг мақоласидан кейин болалигимда севиб ўқиган Машраб шеърларини тушунмай қолардим. Ҳурматли олимларимиз: «Машраб сўфий шоир, унинг шеърларини сўфизм фалсафасисиз тушуниб бўлмайди», – деб ёзишарди. Наҳотки, болалигимда Машраб газалларини тушунмай севиб ўқиган бўлсам. Тушунмасам, нега севиб ўқидим экан?

*Кўрдим юзингни, девона бўлдим,
Ақлу ҳушимдан бегона бўлдим*

деган мисраларни ёдлаб юрган кезларим бола эдим ва қалбимда ҳам росмана севги уйғонмаган эди. Нега шу мисралар бола қалбимга мойдек ёқди экан?

Наср – кўпроқ инсоннинг ҳаётини тажрибаси ва камолоти билан боғлиқ ижод тури. Истаймизми-ўқми инсоннинг ҳаёт ҳикмати моҳиятига етиб бориши ёш билан боғлиқ. “Қари билганни пари билмайди”, деган гап бор гап. Эллик ёшдан ўтганидан кейин барча касб эгалари фаолиятини тугатиш ва нафақа ҳақида ўйлаб қолади. Ёзувчи учун эллик ёш бадий ижоднинг бошланишидир. Яъни тенгқурлари нафақага ҳужжат тўғирлаб юрган пайти ёзувчи ижодий меҳнатга росмана киришган бўлади.

Нисбатан ёш пайти роман ва қисса ёзганларнинг асарларида барибир ҳаётини ҳикматдан кўра шоирона кечинма ва тасвирлар кўпроқ бўлади. Ёзувчининг эллик ёшнинг нари-берисида ёзган асариди эса ҳақиқий наср учун керакли чин ҳаёт ҳикмати бўлади.

Шоирлик гуллар оламига саёҳат, ёзувчилик эса илдизлар дунёсига киришдир.

Билишимча, ёлғизланиб қолиш, меҳр кўрмаслик одамни шоир қилиб юборади. Айрим аёл ва эркаклар кексайганда қутилмаганда шеър ёзиб, кимларгадир ўқиб беради. Аслида ёзилган шеърни шоир бировга ўқиб бермаси, шеър ёзилган ҳисобланмайди. Шеър

ҳис-туйғуларингни ўзгага билдириш учун ёзилади. Шеър – ҳаётдан, ўз тақдирингдан нолишнинг жуда гўзал ва одамни шармандалиқдан қутқарадиган воситаси. Шеър ёзилишига асос бўлган бадбин туйғуларингизни бировга очиқ гапириб берсангиз туси ўзгариб сизга ачинади, гоҳида эса сиздан нафратланиши ҳам мумкин. Инсоннинг биологик табиати заиф ва кучсизларга шафқат қилмайди, балки охиригача янчиб ташламоқчи бўлади. Шунинг учун камроқ нолиб, мушкул аҳволга тушиб қолганингни яқин қариндошинг ва дўстларингга ҳам билдирмаслигинг керак. Одам фақат Аллоҳга ўз ҳолини билдирсин.

Кўшни қишлоқлик бир киши, мактабда бошланғич таълимни ҳам тўлиқ ўзлаштирамаган, «е» билан «й»нинг фарқига бормайдиган саводсиз, ёши эллиқдан ўтиб тўсатдан шеър ёза бошлади. Кўп ёзарди. Бир кечада икки тийинлик катак дафтарни тўлдириб ташларди. Менинг китоб ўқишга иштиёқимни, хусусан, шеърий китобларни ўқиб юришимни билгани учун кўпинча янги ёзган шеърини биринчи менга ўқиб берарди. Кейин эса кўчага чиқиб, қаерда одам тўпланиб турса, ўша жойга бориб ёзганларини ўқишга тушарди. Тўйларда эса атай ўртага чиқиб узоқ-узоқ одамларни «шеърият шароби» билан сийларди. Фарзандлари эса дадасининг бу ишидан уялар, ўзларини айбдордек ҳис қиларди. Мени нима учун бу одам кексайганда шеър ёза бошлади экан деган савол қизиқтирарди. Унинг ёзганларида туроқ ва қофия деган нарса деярли бўлмасди. Барининг мавзуси битта – одамларни бир-бирига меҳрибон бўлишга чорлаш эди.

Озғин, бўйни ингичка, гапирганда калласи силкиниб турадиган кишининг нима учун фақат шу мавзуда шеър ёзишини кейинроқ билдим. У болалигида ғирт етим ўсган, болалик пайти меҳр кўрмаган, жуда кўп хўрликларни, қашшоқликни бошдан кечирган экан.

Ҳаммаси аён, бу одам меҳр кўрмаслик инсон учун жуда оғир дард эканлигидан огоҳлантиряпти. Болалиқда, кўйингки, бутун умр меҳр кўрмаган қалб у дунёга кетиш олдидан исён кўтаряпти. Дарвоқе, у киши шеър ёзишни бошлаганидан икки йил ўтиб тўсатдан вафот этди.

Шу ўринда яна бир гап. Жуда эрта истеъдодини намоён қилган, ҳис-туйғулари жўшиб турадиган санъаткорлар ва шоирларни кўрсам, «Шунинг умри қисқа бўлади-ёв», – деб ўйлаб қоламан. Чунки қалб жисм кўрғони қачон вайрон бўлишини олдиндан аниқ билади ва ўлим яқинлашган сайин қайнаб-тошаверади. Ва тошаётган вақти тиниб улгурмасдан осмонга учиб кетади. Ўлим туйғусининг жонланиши ҳар қандай одамни шоирга айлантириб юборади. Соғлом одамда ўлим туйғуси мудроқ бўлади. Ҳаммамиз биламизки, умр мангу эмас, дунёдан ризқимиз узилган куни омонатимизни эга-

сига топширамыз. Лекин бу ҳақиқатни билишимиз бизларни унчалик изтироб ва ваҳимага солмайди. Ўлим туйғуси жонланиб қолса-чи? Ҳаёт тарзимиз ва психикамизда ўта кескин ўзгаришлар содир бўлади. Масалан, руҳий касал одамларни энг ёмон қийнайидиган туйғу ўлим ваҳимасидир. Улар шу ваҳимага чидай олмай, ундан халос бўлиш учун ўз жонларига қасд қиладилар. «Ўлим ҳақидаги ўйлардир ҳаёт» (Рауф Парфи).

– **“Мен ўзимдаги барча яхши фазилатлар учун китоблардан миннатдорман”, дебди аҳли билгичлардан бири. Одамият шу вақтгача китобдан-да яхшироқ дўст, дилдош ва дарддош тополмади. Назаримда инсониятнинг кашф этганлари орасида энг қийматлиси ҳам шу китобдир! Лекин бугунгидек талотўп бир замонда, бу ҳақиқатни ҳар кимнинг ҳам олди-га қўёлмайсиз. Ҳазрат Замахшарий айтмоқчи: “Тумов киши гулнинг ҳидини сезмаганидек, аҳмоқ киши ҳикмат лаззатини билмайди”.**

Минг ваҳки, бугун кўпчилигимиз “тумов”га гирифтормиз. Гул билан тиконни фарқлаёлмай қолаётган ёшларимизнинг энг катта муаммоси ҳам шу – “ҳид” билмаслигидир. Ваҳоланки, кундан-кун таҳликалари кучайиб бораётган XXI аср кўчасига бунақа “юпун” ҳолатда чиқиб бўлмайди. Акс ҳолда ўзингизни ҳам, руҳингизни ҳам бой бериб қўясиз. Чунки “юпун” одамга “иссиқ жой” кўрсатсалар бўлди, қолгани билан иши йўқ.

Китоб адабиётчи ёки олим бўлиш учун ўқилмайди. Китоб Одам бўлиш учун ўқилади.

Раҳимжон ака, сиздаги китобхонлик “касаллиги” қандай бошланган? Бунга атроф-муҳитнинг таъсири бўлганми?

– Мен улғайган оила адабиётдан жуда йироқ эди. Оиладаги муҳит сабаб мен ҳам жуда кўп тенгдошларим каби бир қўлимда молнинг арқони, бир қўлимда кетмон ушлаб катта бўлганман. На мактабда, на оилада китоб ҳақида гапирилмас эди. Болалигимда ҳеч ким менга китоб совға қилмаган ва адабиётга қизиқишим ҳеч қачон рағбарлантирилмаган. Аксинча, қишлоқ кутубхонасидан олганим китобни берилиб мутолаа қилиб, молларга ўт солиш эсдан чиқиб қолган пайтлар катталардан тузуккина дакки ҳам эшитганман. Ҳатто, айрим пайтлар қўлимдаги китобни юлқиб олиб йиртиб ташлашлар ҳам бўлган. Нафақат бизнинг оила, балки бутун қишлоқда китоб деган нарса ерда ётган хазончалик қимматга эга эмас эди. Лекин биз ёшлар, гарчи китобхонлик муҳити бўлмаса-да, кўп китоб ўқирдик.

Хазонни тўплаб молга бериш мумкин, китобни эса мол емайди. Ҳозир ҳам бизнинг қишлоқда кўпчилик кўчада китоб кўтарган одамни девонга тенг кўради ва китоб ўқишга қизиққан йигитга унча-мунча оила қизини бермайди. Қалинқалин китобларни ўқиш руҳий таназзул белгиси

ҳисобланади. Маҳалланинг энг бадавлат кишилари, тўйларнинг тўрида ястаниб ўтирадиган казо-казолар умрида на бирон марта китоб сотиб олган, на битта бадий асарни охиригача ўқиб чиққан. Мен шу ёшимгача биронта қишлоқдошимнинг шаҳарга борганида китоб магазинига кириб ўзига ёки ўғил-қизига китоб сотиб олганини эслолмайман. Бундан анча йиллар илгари онам кўйлак олиб кий деб берган пулига «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»ни сотиб олгандим. Ўша ҳодисани онам ва бу ишимдан хабар топган кўни-кўшнилари ҳозиргача кулиб эслаб туришади.

Шундоқ. Мен улғайган муҳитда одамлар еган бир коса оши ва тинч ўтган кунига шукр қилар эди. Ўқийман, олим бўламан, тақдиримни ўзгартираман деб бир нарсаларни орзу қилган ёшлар маҳалла одамлари орасида ғийбат объектига айланарди. Мабодо, у яхши жойларда ўқиб, тоза ишларда ишлай бошласа одамлар унга ҳасад қиларди.

Хуллас, ўшанда онам айтгандек қилиб кўйлак сотиб олганимда тақдирим ҳозиргидан озгина бошқачароқ бўлармиди. Чунки бизнинг қишлоқ қизлари қалин китоб кўтарган боладан кўра чиройли кўйлак кийган йигитни яхши кўришади... Холаси ёки аммасининг гапи билан учрашувга чиққан қиз уялиқираб йигитнинг юзига қараёлмайди, ерга боқиб туриб «харидори»нинг кийган шими ва туфлисини кўради, агар шим ва туфли чиройли бўлса, тез орада тўй бошланади.

Биласизми, ўзбек совет шоирлари мени жуда каттиқ алдаган. Ўзбекчага таржима қилинган Шарқ классик шоирларининг ижодини бир сидра мутолаа қилиб бўлгач, шеър ўқишга эҳтиёжимни қондириш учун қишлоқ кутубхонасидан кўзимга кўринган шеърлий китобларни уйга таший бошладим. Бу китобларнинг аксари ўзбек совет шоирларининг тўпламлари эди. Ҳаммасини бир бошдан ўқиб чиқдим. Лекин, айрим, жуда кам шеърларни ҳисобга олмаганда, уларнинг ҳеч бирида ўзим излаган кечинмаларни топа олмадим. Кейинчалик университетда ўқиб юрганымда билдимки, коммунист шоирларнинг ёзганлари шеърятга умуман алоқаси йўқ нарсалар бўлиб, улар коммунистик мафкураининг оддий тарғиботчилари экан. Ўша қалин-қалин китобларни ўқишга кетган вақтимга ачиндим.

Университетда ўқиб юрган кезларим адабий танқидга қизиқиб, устозларнинг катта-катта китоблари мутолаасига киришдим. Аввалдан айтиб қўя қолай. Мен устозларимни мақолаларини эмас, мулоқотда бўлганларимнинг ўзларини ҳурмат қиламан. Чунки уларнинг ҳаммаси, ҳатто энг ёмони ҳам ўзи ёзган мақоладан яхши ҳисобланади...

«Минг хайф хашакка интилса оташ», – дейди Бедил. Ўшандай мен ҳам шоир бўламан, адабиёт илми билан шуғулланаман деб коммунистик давр меваси бўлган мафкуравий адабиёт отлиғ «хашак»ка рўбарў бўлдим.

Бу «хашак»лар адабиётга ҳеч қандай алоқаси йўқ бўлса ҳам, лекин бу майдонни бутунлай эгаллаб олганди. Адабиёт майдонига кирган одам узоқ вақт «хашак»лар орасида тентираб юришга мажбур эди. Талай истеъдодли шоир ва олимлар шу «хашак»ларни чин адабиёт деб ўйлади, ўзлари ҳам «хашак» яратиб ташлади.

Фақат ўқишга кириш мажбурияти юзасидан ўзбек совет шоирларининг мактаб дарслигида берилган бир парча-ярим парча шеърларини ёд олдим, холос. Ўқишга тайёргарлик жараёнида адабиёт фанидан дарсликларни қўлга олишга безиллаб қолгандим. Дарслик ёзган олимларнинг нима демоқчилигини ҳеч тушунолмасдим. Ўтган асрнинг саксонинчи йиллари охири эди ўшанда. Бу пайтда мен йигирма беш ёшга етгандим. Ҳозир ўйласам, совет даврида ёзилган адабиёт дарсликлари ўқувчиларнинг адабиётга муҳаббатини бутунлай сўндиришга қаратилган экан. Яхшиям мактабда адабиёт фанига қизиқмаганим, йўқса мендаги бадий сўзга муҳаббат бешиқдалигидаёқ бўғилиб ўлган бўларди. Мактабда адабиёт фанидан ўтилган дарслардан жуда кам нарса ёдимда қолган. Кўйлагининг тугмаланган жойлари таранг тортилиб киндиги кўриниб турадиган адабиёт ўқитувчимизнинг «Милтиқли киши» пьесаси...» деб бошланадиган гаплари ёдимда қолган. Нега айнан шу ҳолат хотирамга муҳрланганини ҳануз тушунмайман...

– Бир пайтлар... “Адабиёт майдонига кирган одам узоқ вақт «хашак»лар орасида тентираб юришга мажбур эди”. Аммо кейинчалик бу “хашак”ларни янги давр шамоллари учуриб кетди ва шу билан ҳаммаси барбод... бўлмади. Ҳа, бу “хашак”ларнинг янги-янги турлари пайдо бўлди. Уларнинг китоб ҳолида чоп этилиши, муаллифининг “одамгарчилиги”га қараб эътироф этилиши, бир сўз билан айтганда, рағбатлантирилиши адабиётнинг қийматини тушириб юборди.

Айниқса, “тушиб кетиш” жараёни шеърятимизда яққол намоён бўлди. Қофиясини топган одам шоир бўлаверди ва бу кўпайиш жараёни ҳамон тўхтагани йўқ. Бугун шеърнинг зўрлигини адабиётшунос эмас, хонандалар белгиляпти! Рост гап. Туппа-тузук шоирларнинг шеърятига бағишланган мақолаларни ҳам би-ир ўқиб кўринг! “Сўнги йилларда бу шоирнинг ўнлаб шеърлари қўшиқ бўлди”, дея эътироф этилади. Ёзган шеърингизнинг қўшиқ бўлиши алоҳида фазилат саналадиган бўлиб қолди. Хонанда эътироф қилдим, демек, шеърингиз зўр! Ёзаверинг, “кучлироқ сев”аверинг!

Хўш, бу “хашак”ларга нима дейсиз? Яна шамолларни кутамизми? Унгача ўзимиз “шамоллаб” қолсак-чи...

– Бир куни маҳалламиздаги ёшгина йигитча уялинқираб «Шеърларимни кўриб берасизми?» – деб қолди. Дарҳол савол бердим: «Қаерда ўқийсан?» Маълум бўлишича, қизларга хос аллақандай уятчанлик сезилиб турган бу бола темир йўл коллежида ўқиркан. Яхши, уйимда ўқийман деб қўлидан ижод намуналарини олдим. Уйда ўқиб кўрдим. Содда, саёз ва беғубор шеърлар. “Севганим севмади, чунки мен камбағал эдим”. “Дадажонимни соғиндим”, “Онажоним азиздир” мазмунидаги шеърлар. Уларни қишлоғимиздаги отарчилар кўшиқ қилиб айтса тузук, аммо асло қишлоқдан ташқарига опчиқиб бўлмайди. Йигитчадан қайси шоирларнинг ижоди билан танишлигини сўрадим. Йўқ, биронта эътиборли шоирнинг шеърларини ўқимаган. Нега шеър ўқимай шоир бўлмоқчисан деб сўрайман ундан. Жавоб йўқ. Кулиб турибди, холос. Дадаси анча йиллар олдин автоҳалокатда вафот этган, у ота меҳрини кўрмай ўсганди. «Эшакка ўхшаб ҳанграйдиган отарчиларнинг кўшиғини тинглайвермай, катта шоирларнинг шеърларини ҳам ўқиб тур. Шеърят – санъат! Тушундингми?» – дедим унга жаҳлим чиқиб. Нега жаҳлим чиқмасин. Ахир Абдулла Орипов ёки Эркин Воҳидовнинг китобини қўлида ушлаб кўрмаган йигитча бақрайиб: «Шеър ёздим, китоб чиқармоқчиман, сўзбоши ёзиб беринг», – деса жаҳлингиз чиқади, ахир?!

Ёшлигимда унча-мунча мисраларимни туман газетасига кўтариб боргани роса уялардим. Қишлоғимизга яқин Қўқон шаҳрида эса «Илҳом» деган адабий тўгарак борлигини билардим. Лекин тўгаракка боришдан ҳайиқардим. Ўйлардимки, у ердагилар жуда билимдон, дарсликка кирган ҳамма шеърый парчаларни ёд олишган, мен эса дарсликдаги биронта шеърни ҳам билмайман, уларнинг даврасида уялиб қоламан. Хуллас, муҳитга кўп муҳтож бўлганман.

Инсондаги таъмағирликнинг чеки-чегараси йўқ. У энг гўзал ва юксак нарсаларни ҳам ўз манфаатига бўйсундира олади.

Яқинда бир танишимдан ўзим туғилган туманда яшаб ижод қилаётган шоирларнинг ўттизга яқин китобини сўраб олдим. Мақсадим: улардан энг яхши шеърларни саралаб марказий матбуотда эъ-

лон қилиш эди. Турли ҳажмдаги китобларни ўқиб пичоққа соп бўладиган яримта ҳам шеър топа олмадим. Айрим тўпламларнинг сўзбошисида бу китоб муаллифнинг ўн учинчи тўплами деган ёзув ҳам бор экан. Шеър учун танланган мавзуларнинг ба-рига таъмағирлик деган заҳар ичириб ўлдирилган. Мисралар аро бачкана манфаат итлари думини ликиллатиб, қилпанглаб турибди.

– Раҳимжон ака, мароқли суҳбатингиз учун сизга раҳмат!

Биласиз, биз бугуннинг қаричи эртага тўғри келмаётган шиддатли бир даврда яшаймиз. Кундан-кун атрофимизда фитналар, алдовлар қуюни қуюқлашиб бормоқда. Нима қилмоқ керак? Кеча-ю кундуз эшик-деразани бекитиб ўтираемизми? Аммо бу билан муаммо ҳал бўлмайди-да.

Ҳа, калаванинг бир учи ўзимизнинг ичимизда. Ички таълим-тарбияни тўғри йўлга қўймоқ мажбуриятидамыз. Бугун бевосита маънавиятимизга, маданиятимизга таҳдид соладиган ғоялар, қарашлар бўҳрони адабий жараёнга ҳам кириб келди. Фоҳишабозлик, ўғирлик, ўлдириш саҳналаридан иборат жилд-жилд китобларни шунчаки кўриб кўрмасликка олиб турибмиз. Ваҳоланки, инсон қалбини ўлдирадиган бу адабий қуроллардан ҳеч кимга фойда йўқ. Бу адабий қуроллар қалбни яксон қилади, бузади. Бузилган қалб хоиндир! Ҳар хатонинг боши ва ҳар қандай гуноҳнинг манбаи бузук қалбдир! Ташқи душман бунчалик хатарли эмас. Бу ғанимни ўзимиз боқамиз, ўзимиз ардоқлаймиз ва ўзимиз унга қурбон бўламиз.

Шундай экан, бу борадаги масъулиятли ва-зифа, миллат ойдинларининг, ижодкорларнинг зиммасига тушади. Зеро, ҳақиқий ижодкор ўз даврининг виждонидир.

Суҳбатимиз асносида айрим аччиқ-тизиқ гаплар ўтган бўлса-да, мақсадимиз зимдан бировларнинг томорқасига тош отиш эмас. Бу, хатоларни тузатиш ва ўзимизни ўнглашга бўлган кичик бир урунишдир.

Суҳбатдош: Алишер НАЗАР

Югуз каби жилирлайди жон

ЁЛҒИЗЛИК ҲОЛАТЛАРИ

*Баҳори мо гузашти,
гузашти, ҳо гузашти
(Кўшиқдан)*

*Олис бўсаларнинг сўник кўрига
юракни тутасан. Илимайди ҳеч.
Бувингнинг арвоҳи узоқ кўриган
тушлар ҳаловатин йўқотдинг бу кеч.*

*Дарахтдай жуссангдан тўкилар хазон.
Худди чўкаётган кемадай бу кун –
сендан қоча бошлар умидлар – азоб,
эзиб борар умидсизликлар юки.*

*Ҳаёт билганини қилди, бағрингдан –
Гулни юлиб олди сўрамай қай кун...
Машиқдан келдим, Мағрибдан –*

*бу бало? Фафлатдан кеч уйғонадир
ва совуқ қотади юрагинг – юпун...
Хотира ўтиндай тутаб ёнади...*

ГУНОҲСИЗЛИК

*Маънос табассумингда
мен қилмаган гуноҳлар бир-бир
жилваланар шикаста, аянч.*

*Қароқларга қалқиб чиқмаган
бир томчи ёш
бўғзимга тиқилар хўр-синиқ бўлиб,
бўғзимни тилади бахт синиқлари.*

*Кимдир гуноҳидан тавбалар қилса,
мен қилмаган гуноҳим учун
тиз чўкишига турибман тайёр..*

*Лекин
гуноҳсизликни
на сен кечирасан,
на – Парвардигор.*

* * *

*Ҳасрат алёр қилиб айтилар бу кун,
Қарғиининг оти ҳам энди мақтовдир.
Таланган карвондай қолмаган юки
Сўзнинг ҳам. Лекин шу ҳолича ёвдир.*

*У сенга, у менга, у ҳаммамизга,
Кўнгил душманлиги етмагандайин.
Юракдан сўз бўлиб борлиққа сизган
Ҳар бир ҳис айгоқчи – сотиши тайин.*

*Сўз сотар, кўз сотар, дўстлар сотади,
Жоним, харидоринг кўп бўлди бунча?
Бугун қарғиш қолиб, мақтов ботади.*

ФАХРИЁР

(Фахриддин Низомов) 1963 йилда Хатирчи туманидаги Сангжумон қишлоғида туғилган. Самарқанд Давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тугатган. «Дарднинг шакли», «Аёлғу», «Геометрик баҳор» шеърий тўпламлари, «Янгилашиш аъналар» публицистик мақолалар тўплами нашр этилган.

Гам қолиб, алёрлар эзади тамом,
Бу эл – гуллолмаган багри қон гунча.
Дардин алёр қилиб куйлайди ҳамон...

ЭНДИ

Энди эшиклардан қадаминг уздинг,
На дўст, душман сари одим отасан.
Иморатдай ҳаёт тарзини буздинг:
энди на ерга, на кўкка ботасан.

Кўнгил ойнасига термуласан жим,
дарз еган жойлари боради ортиб,
Энди кўринади на дўст, на ганим –
уларни вақт бир-бир олмоқда тортиб.

Ҳаёт ҳар нарсага кўндириб борар,
уйда ёниқ қолган чироқлардайин
умидларни бир-бир сўндириб борар.

Энди армон ҳаёт измида эмас,
вақт малҳам бўлолмас, вақт ўтган сайин
ичингни кемирар – гамингни емас.

КУТИЛМАГАНЛИК

У аёлдай келади, келса,
Муҳаббатдай келар дафъатан.
Гулдай келар шафоат қилса,
У ҳеч қачон келмайди атай.

Яна недай келсин, айтингиз,
Хушxabардай келсинми кулиб,
Ё келсинми уйда пайтингиз
Адашган бир итдайин улиб,

Тўлов қозоидай бир кун
Ё почтадан келсинми сизга,
Ё заминдан чиқсинми униб
Гул сингари – бергудай қизга.

Умидсизлик каби тунлари
Келсинми у бирдан чўнглиниб,
Ажинадай чалиб мунглирин,
Гоҳ сўлланиб, гоҳи ўнглиниб?

Тушингизга кирсинми ёхуд
Келар кундан каромат бўлиб,
Ёки бичиб қўйсинми Охунд
Қошингизга йўламас қилиб?

Ўша омад бўлса-чи агар,
Бахт бўлса ҳеч бошга кўнмаган,
Бўлиб ҳам бўлмаса чакана
Ва ё умид бўлса синмаган?..

Жонга тегар иккиланишлар,
Йўл бермайди тайёргарликка.
Кўнгилдаги гумонлар нишлар,
Униб чиқа бошлайди тикка.

У қуёшни кўрмаган ҳали,
Юракка ҳам санчилмас унча.
Яхшиликми – билсаки балиқ,
Кўзмиди – қайтарса кўзмунчоқ?

Шеърмидики, қозоз кўтарса,
Дардмидики, кўнгил эрмаги,
Тизмидики, жондан ўт(ар)са,
Тасодиф измига юрмагач?..

Мувозанат посангисини
Жавоби йўқ саволлар бузар.
Ҳаёт зайли осонгинами,
Жавобсиз ҳам яшасанг узоқ?

Гир айлананг – кутилмаганлик,
Келганмикин, бор эмасмиди?
Келган бўлса, у қай маконлик,
Бор бўлса, бир сўз демасмиди?

ТУН ҚУЮҚ

куй каби
тутун каби
аччиқ ва қуюқ тун

муножот қоплайди борлиқни

юлдуз каби жимирлайди жон
орқага тортиб кетади юрак
ёнарқуртдай милт-милт қилиб қочади хаёл
кундуз қолдиги

муҳаббат ёнгини ялаб ўтгандай
ваҳимали тун
қуюқлашиб борар бўм-бўшлик сари
бўшлиқ қуюқлиги
ийланмаган кўзёшларнинг ўрнин тўлдирар

тун қуюқ
бўшлиқ тошга айланар
багир
багир Тўнқуюқнинг қабр тошидир

күй багирни кесиб ўтади
 куй кесган багир
 тўлмайти

туннинг қуюқлиги ҳам
 куй кесган жойдан
 тўкилади шовуллаб

кўнгил сувнинг тубида ётган
 тубсиз идиши

унинг бўм-бўшлигини
 тунга ботиб турган кезлар сезиб бўлмайти

аччиқ ва қуюқ тун

ВА ҲАКОЗО...

*
 У ювиб олади гуноҳларини
 онасининг кўзёши билан...

*
 Суяк сурар... тақдир ҳам.

*
 Сўнгги япроқ каби осилиб турар
 вужудда юрак –
 юпун умид.

*
 Вақт кун бўлиб,
 кўзёшлар бўлиб,
 қоча бошлар вужуддан,
 армон эса – тузалмайдиган хасталик таиҳиси.

*
 Ҳудо билан менинг орамга
 суқилиб туради тинмай бировлар.

*
 Ҳар бир айтган сўзим ўзимга
 келтирган шак бўлар.
 Одам қилса,
 шак мени бир куни одам қилади.

*
 Тушларимда учмай қўйдим сўнгги кунларда,
 оёғимга тошдай осилар
 гуноҳсиз кунларнинг энгил залвори.

*
 Ёзилмаган шеърлар гуноҳи
 қандоқ ювилар?

*
 Сен аёлга беролмай қолиб
 кетган бахт
 юракнинг қай чеккасидадир
 азоб бериб, аччиқ симиллар.

*
 Кўнгил бу кеча ҳам уйда ётмади.

*
 Армонлар зирқирар тиши оғриқдайин...

*
 Ит ҳурар, карвондан дарак йўқ, аммо...

*
 мойланмаган ошиқ-мошиқдай
 товуш гижирлайди
 тишлар орасидан тўкилар
 шовуллаб...

*
 Ҳислар такрорини энгиб яшамоқ,
 исм топиб бермоқ ҳар қалқинишига,
 идраган дунёга шеър билан ямоқ
 солмоқ машаққатин кўр талқинига
 ишониб яшайди девона юрак...

ЛАНГАРТОҒ ЙЎЛИДА

Қисса

Расмларни
Оловиддин Собир ўғли чизган.

Ғафур
ШЕРМУҲАММАД

1973 йилда Қашқадарё вилоятининг Чирқочи туманида туғилган.

Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультетини тамомлаган. Айни пайтда “Ўзбекино” Миллий агентлигида бош муҳаррир сифатида фаолият кўрсатади. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси.

“Қудуқ тубидаги фарёд”, “Париқишлоқ афсонаси”, “Кўзларида холи бор”, “Чавандоз”, “Арсат”, “Таъзиядаги тўй”, “Алданган аёл” сингари кўплаб асарлар муаллифи.

Четан девор билан ўралган узумзор боғ ёнида ўн ёшлар чамасидаги уч болакай ўзаро можаро қилишарди.

– Тўра буванинг боғидан Сортепагача сенинг навбатинг-ку! Нимага фирромлик қиласан? – деб Салим кўлидаги қора папкани қаршисида хўмрайиб турган Эшқулга узатди. – Ма, ушла!

– Энди мен Шодмоннинг папкасини кўтармайман, – деди Эшқул кўрслик билан. – Керак бўлса, унинг ўзи кўтарсин.

Салим нима қилишни билмай чорасиз қиёфада Шодмонга қаради. Чеккароқда қовоқ уйиб турган Шодмон бир сакраб Эшқулнинг олдида пайдо бўлди.

– Кўтармайсанми? – деди у таҳдидли оҳангда.

– Урсанг, момомга айтиб бераман, – деди Эшқул кўзларини пирпиратиб.

Шодмон уни кўкрагидан итариб юборди. Эшқул суришиб бориб чалқанча йиқилди. Уст-боши чангга беланиб, додлаб йиғлашга тушди. Шу пайт боғ тарафда Тўра бува кўринди.

– Нимага жўжахўрозга ўхшаб чўқишяпсизлар? Тинчгина уйга кетсаларинг бўлмайдимми?

– Тўра бува келаяпти. Қочдик!

Иккаласи қишлоқ томон югуриб кетишди. Тўра бува эса четан девордан ошиб ўтиб, Эшқулни турғаздида, уст-бошини қоқа бошлади.

Эшқул кутилмаганда таққа тўхтади.

– Шодмон, қара, Тўхта кампир!

Йўл чеккасидаги пастак уйнинг соясида кекса кампир мунгайиб ўтирарди. Шодмон ҳам нима қилишни билмай иккиланиб туриб қолди. Салим ундан мадад кутгандек кўзлари жавдираб турарди. Шодмон бир қарорга келиб, олдинга юрди.

– Эсинг жойидами? – деди Салим. – Тўхта кампир ушлаб олса, оғилхонасига қамаб қўяди!

– Қувса қочамиз. Барибир етолмайди.

Салим ноилож унга эргашди. Улар сергаклик билан уйни нарироқдан айланиб ўтишди. Кампир ҳамон ҳайкалдек қилт этмай ўтирар, ора-сира қовоғарининг гўнғиллашига монанд овозда ўзича алланималарни минғирлаб қўярди.

* * *

Шодмон уйга келганида онаси тандирда нон ёпарди. У шоша-пиша кийимларини алмаштириб, ўша томонга югурди.

– Келдингми, ўғлим, – деб онаси ҳозиргина тандирдан узилган иссиққина кулчани унинг олдига қўйди. Шодмон буғи чиқиб турган қайноқ кулчани косадаги сувга ботириб, иштаҳа билан ея бошлади. Шу пайт катта йўлда Сора бахши Эшқулни етаклаб келаётганига кўзи тушиб, кайфи учиб кетди.

Айвондаги бешикда ётган Беҳзод уйғониб, йиғлашга тушди.

– Мен нонларни узиб олгунимча уйга кириб, уканга қараб тур, – деди ҳеч нарсадан бехабар Муниса опа. – Кулчангни ўша ёқда ейсан.

Шодмон ҳамон катта йўлга қараганча илон авраган бақадай қотиб турарди. Муниса опа ҳайрон бўлиб ўша томонга ўгирилди-ю, ҳаммасини тушунди.

– Сен тирмизак яна бир балони бошлаганга ўхшайсан! – деди таассуф билан бош чайқаб.

Шодмон яна бироз фурсатни бой берса, Сора бахшининг чангалига тушиши аниқ эди, шунинг учун дарров қочиб қолди. Оғилхонанинг панасига яшириниб, уй томон мўраллади.

Сора бахшининг қизиқ одати бор эди. У ҳар гал Шодмондан калтак еган неварасини етаклаб келгач, дастлаб ҳеч нарса бўлмагандай Муниса опа билан обдон саломлашар, шундан кейингина “ҳужум”га ўтарди. Бу гал ҳам шу одатини қанда қилмади.

– Ассалому алайкум, Сора хола, – деди Муниса опа.

– Ваалайкум ассалом, – Сора бахши қўлидаги эгри-бугри калтакни тандирга суяб қўйиб, аzza-баzza Муниса опа билан қўл бериб саломлашди. – Яхши юрибсанми, келин? Бойинг, болаларинг дамлими? Чақалогинг ҳам катта бўлиб қолдими?

– Шукр... Ўзингиз яхшимисиз? Хатча янгам дамлими? Невараларингиз катта бўлишяптими? – тандир тафтидан икки юзи анордек қизарган Муниса опа Сора бахшининг гапларини деярли такрорлади.

– Худога шукр. Ҳаммасининг тани-жони соғ... – Сора бахши бир лаҳза жимиб қолди. Сўнг яна калтагини қўлга олиб, ўлжасига чанг солишга шайланган шердек вазоҳатли қиёфага кирди. – Анави бетар-

бия болангни тийиб қўясанми-йўқми, бойбича? Шу қийшиққаллангнинг дастидан неварамга кун йўқ. Қара, гўдаққинани нима аҳволга солибди!

Уст-боши чанга беланган Эшқул бурнини тортиб, йиғидан қизарган кўзларини ишқалади. Ичкарида чақалоқ йиғиси кучайди. Шошиб қолган Муниса опа чаққонлик билан тандирдан нонларни узиб ола бошлади.

– Хафа бўлманг, Сора хола, отаси мактабдан келсин, таъзирини бериб қўяди...

– Тагин бунинг отаси маълим эмиш! – деди Сора бахши киноя билан. – Муштдай ўғлини тўғри йўлга сололмаган одам, бошқаларнинг боласига қандай тарбия беради?

Жаҳл отига минган Сора бахшига Муниса опанинг бас келолмаслиги тайин эди. Шодмон Лангар момони чаққириб келиш учун югуриб кетди.

Лангар момо бир уй, бир айвондан иборат ихчамгина уйда ёлғиз яшарди. У одатда ҳовли ўртасидаги супада урчуқ йиғириб ўтирар, кўпинча қўлидаги ишини ҳам унутиб, қишлоқнинг кунчиқар тарафида элас-элас кўзга ташланиб турадиган тоғларга унсиз термулиб қоларди.

Одатдагидек, қорли тоғларга кўз тикиб ўтирган Лангар момо дупурлаган оёқ товушидан хушёр тортиб, Шодмонга қаради.

– Тез бизникига юринг, Лангар момо, – деди Шодмон нафаси бўғзига тикилиб. – Уйимизга меҳмон келди.

– Қанақа меҳмон? – анграйди кампир.

– Дугонангиз Сора бахши келди! Сизни чақираяпти.

– Ёлғон гапирма! – деди Лангар момо қовоғини уйиб. – Сора бахши меҳмонга эмас, жанжал қилишга келди, десанг ишонаман.

– Эшқулни урганим йўқ, – деди Шодмон ноилож тан олиб. – Ўзи сал нарсага момосини пеш қилиб йиғлайверади.

– Шу олашақшақ кампирнинг арзандасига тегма, деб неча марта айтаман. Ураман десанг, бошқа бола қуриб қоптими?

Шу топда ўзини оқлаб, маҳмадоналик қилиб ўтирадиган пайт эмас эди. Шодмон гўё қаттиқ изза бўлгандек елка қисиб, ерга қаради. Гап-сўзлари болага таъсир қилганидан ийиб кетган кампир инқиллаб-синқиллаб ўрнидан турди. Шодмон Лангар момонинг қоқсуяк қўлидан етаклаб, зинғиллаганча уйига йўл олди.

– Секинроқ юр дейман! Нима, мени йиқитиб, ажалимдан беш кун бурун ўлдирмоқчимисан? – минғирлади кампир норози қиёфада.

Улар етиб боришганда Муниса опа патнисдаги нонларни айвонда ёзилган шол дастурхонга бирма-бир териб чиқар, ёнидаги бешикда қўллари ечиб қўйилган жажжи Беҳзод бир бурда нонни шимиш билан овора эди. Эшқулнинг қўлидан маҳкам ушлаб олган Сора бахши унинг тепасида калтагини ҳавога таҳдидли сермаганча дийдиёсини давом эттирарди:

– Сабрнинг ҳам чегараси бор, келин! Менинг неварам ердан чиққан кўзиқоринмидики, боланг ҳадеб ерга босиб калтаклайди?

Муниса опа дастурхондан битта кулча олиб Эшқулга узатди.

– Ма, Эшқулжон.

Эшқул нима қилишни билмай бувисига қаради.

– Нимага анқаясан! Бергандан кейин олавермай-санми?

Эшқул кулчани олиб ея бошлади. Сора бахши бир муддат неварасига қараб турди-да, яна Муниса опага юзланди.

– Мен тирик эканман, неварамни ҳеч кимга хафа қилдириб қўймайман. Шуни билиб қўй!

– Тинчликми, бахши? – деди Лангар момо. – Ово-зингиз қишлоқнинг бу бошидан кириб, у бошидан чиқяпти-я.

Сора бахши қаҳрли қиёфада овоз келган томонга юзланди. Ажабки, Лангар момони кўргач унинг важоҳатидан асар ҳам қолмади. Ҳазабнинг зўридан лагандек япаски юзини бир текис қоплаб олган ажинлари зумда изсиз ғойиб бўлди. Қўлидаги калтакни ерга ташлаб, Лангар момо томонга йўрғалади.

– Ие, дугона, сизмидингиз? Гап билан бўлиб келганингизни пайқамабман.

Кампирлар бир-бири билан қуюқ саломлашишди.

– Нимасини айтасиз? Манави молинг кўпайгурлар мактабдан қайтишда яна ғижиллашибди, – деди Сора бахши узрли оҳангда. – Муниса келинга шуни айтиб турувдим.

– Бола бўлгандан кейин уришади-да. Шунга муш-дай гўдакларнинг орасига тушиб юрибсизми? Ҳа, эринмаган одам-а.

– Ундай деманг, дугона, – деди Сора бахши она-сидан дакки эшитган ёш қизалоқдай ўнғайсизланиб. – Ўзи, уйда зерикиб ўтирувдим. Шу баҳонада сиз билан бир гурунглашай деб келавердим.

Бу орада Муниса опа чаққонлик билан айвонга дастурхон ёзиб, уларни манзират қилди:

– Нонга қарангизлар. Ҳозир чой дамлайман.

– Бор, болам, ошнанг билан ўйна, – деди Сора бахши ёнида нима қилишни билмай гарангсиб турган Эшқулга. Сўнг Шодмонга уқтирди. – Бошқа уришманглар, хўпми, неварам?

Эшқул ҳадиксираган қиёфада Шодмондан уч-тўрт қадам нарида тўхтади.

– Кел, Эшқул, ярашамиз, – деб Шодмон унга қўл узатди. Иккаласи жимжилоғини уриштиришди.

– Бугун Тўра бува менга узум берди! – дея мақтанди Эшқул.

– Тўра буванинг узуми пишибдими?

– Ҳа.

– Эртага мактабдан қайтишда боғига ошамиз!

Эшқул чуқур сўлиш олиб, Шодмонга қаради.

– Шодмон, энди ҳар куни мактабдан қайтишда папкангни кўтараман. Бугун сал бошим оғриб турувди-да...

Йиғлайверганидан қизларникидек узун-узун, нам киприклари бир-бирига ёпишиб колган, рангпаргина бу болага Шодмоннинг меҳри ийиб кетди.

– Энди икковимиз ошна бўламиз, – деди Шодмон ғамхўрлик билан. – Мен билан юрсанг, ҳеч ким сени уролмайди.

– Момоларимиз ҳам дугона-ку! – деди унинг гапидан руҳланган Эшқул соддадиллик билан. – Биз ҳам ошна бўлишимиз керак-да.

– Тўғри. Юр, сенга бир нарса кўрсатаман.

Шодмон Эшқулни бошлаб Лангар момоникига югуриб кетди. Бу пайтда кампирлар сўрида ўтириб олиб, гапга тушиб кетишган эди.

Шодмон Эшқулни Лангар момонинг уйига бошлаб кирди. Уй ичи оддий қишлоқ хонадонларидан деярли фарқ қилмасди. Тўрдаги иккита каттакон эски сандиқ устида кўрпа-тўшак, гиламлар расамади билан тахлаб қўйилган. Уларнинг ёнида яна бир мўъжазгина сандиқча кўзга ташланади. Деворга чиройли безак берилган эгар осиб қўйилган.

Шодмон зулфинига осма кулф солинган сандиқчани Эшқулга кўрсатди.

– Бунинг ичи ёнғоқ-майизга тўла.

– Сандиқ кулфлоглиқ-ку? – деди Эшқул ажабланиб.

– Ҳозир кўрасан, – деди Шодмон сандиқчанинг устки томонидаги сичқон сиққудек тешикка имо қилиб сирли оҳангда. Сўнг сандиқчани тескари ағдариб, ғайрат билан силкилашга тушиб кетди. Тешиқдан ёнғоқ-майиз шувиллаб тўкила бошлади.

– Тушяпти-тушяпти!

Эшқул шодон қичқириб, Шодмонга қўшилди. Иккаласи баравар сандиқчани силкилашди. Кўз очиб-юмгунча гиламнинг устида бир уюм ёнғоқ-майиз йиғилиб қолди. Болалар уни чала-чулпа териб чўнтақларига тикишди-да, ташқарига отилди.

Куёш уфққа бош қўйиб, теракларнинг учи қизғиш тусга кирганда кампирларнинг гурунги ниҳоялаб, улар ўрнидан кўзғолди. Бир жойда қадалиб ўтиравериб бели қотиб қолган Сора бахши Эшқул қўлига тутқазган эгри калтакка суянганча кўчага юрди.

– Тез-тез келиб туринг, бахши, – деди Лангар момо у билан хўшлашаётиб.

– Ўзингиз ҳам боринг, дугона, – Сора бахши бола-ларга қараб жилмайди. – Ўзи, шуларнинг уришиб турганиям яхши. Бўлмаса, ойлаб бир-биримизни кўрмаймиз.

Сора бахши Эшқулни етаклаб уйига жўнади. Лангар момо ёнида илжайиб турган Шодмонга пўписа қилди:

– Ҳадеб ёнингни олаверсам, жуда ўзингдан кетяпсан. Яна Сора бахшининг неварасини урсанг, қайтиб орага тушмайман.

– Бўпти, – деди Шодмон қовоқ уйиб. – Энди Эшқулиниям-мешқулиниям урмайман!

Лангар момо унга норози қараб қўйиб, уйига кетди. Она-бола унинг ордидан қараб қолишди.

– Сора бахши Лангар момомдан кўрқадим-я, она? – деди Шодмон ғурур билан.

– Сора бахши ҳеч кимдан кўрқмайди, – деди Муниса опа ўйчан қиёфада. – Фақат мусофир деб бувингнинг кўнглига қарайди. Қўрғур бакироқ бўлгани билан тамизли кампир. – У гапларининг мағзини чақолмай, ўзига анграйиб тикилиб турган Шодмоннинг бошини силади. – Қачонгача текканга тегиб, тегмаганга кесак отиб юрсанг? Феълинг кимга тортган, ҳайронман...

Лангар момо шом намозини ўқиш учун уйга кирди-ю, сандиқчанинг ўртада тўнтарилиб ётганини кўриб фиғони фалакка ўрлади.

– Бола деганиям шунақа ичиқора бўладими? Мен бечорани бир вайсақи кампирга рўпара қилиб қўйиб, бор будимни талаб кетибди-ку. Бу қийшиққаллада ор йўқ. Эртагаёқ бетининг терисини қалин қилиб, “буви,

майиз беринг, ёнғоқ беринг” деб келади. Бериб бўпман! Ёнғоқ-майизларимни шу ўғри егунча, сандиқда қуртлаб кетгани яхши.

Лангар момо гиламда сочилиб ётган ёнғоқ-майизларни теришга тушди.

* * *

Шодмон қўлбола ўқ-ёй билан қуролланиб, улкан қари толнинг соҳида ўтириб олганча сон-саноксиз чумчуқлар чирқиллаб ётган бутуқларни синчков кузатарди.

– Барибир майналарни ўлдиролмайсан, – деди толнинг соясида арғимчоқ учиб ўтирган жажжи Шаҳодат бепарво қиёфада. – Кечаям палахмон отиб теккизолмаган эдинг.

– Ҳали кўрасан, очкўз майналарнинг додини бераман! – деди Шодмон бўш келмай.

Шу пайт қари толга майналар галаси келиб қўнди. Атрофни уларнинг ёқимсиз чағ-чағи тутиб кетди. Шаҳодат ҳаяжонланиб хитоб қилди:

– Ана, келди! Тезроқ от. Ҳозир учиб кетади.

– Жим бўл! Майналарни ҳуркитиб юборасан.

Шодмон мерганлардек кўзларини қисиб, камондан ўқ узди. Қамишдан ясалган қўлбола пайкон даррахт сохлари орасида кўздан ғойиб бўлди.

– Тегмади! – деди Шаҳодат ҳафсаласи пир бўлиб.

Шодмон шоша-пиша белидаги садоқдан иккинчи ўқни олди. Аммо бу галги уриниши ҳам зое кетди. Хавфни сезган зийрак майналар “гур” этиб учиб, бир зумда кўздан ғойиб бўлди. Шодмон уларни алам билан кузатиб қолди.

– Мен уйга кетаман, – деди Шаҳодат арғимчоқдан тушиб.

– Шошмай тур. Майналар Тўра буванинг боғидан узум еб, дарров қайтиб келади. Сенга энг каттасини отиб бераман.

– Менга майна керак эмас!

Уй томондан Лангар момонинг “Шодмонжон-ув! Қаердасан, болам?” деган овози эшитилди.

– Лангар момом чақираяпти, – деди Шаҳодат қувониб. – Юр, кетдик.

– Эй! Майна овлашгайм қўймайди.

Шодмон майналар галаси учиб кетган тарафга қараб қўйиб, ноилож пастга тушди.

Лангар момо қари толга яқинлашди.

– Тўра буваникидан узум келтириб бер, болам, – деди у. – Қурипти майиз қилсам, қишда ўзинг ҳузурини кўрасан.

– У ерга бормайман! – деди Шодмон ўжарлик билан. – Тўхта кампир ушлаб олса, оғилхонасига қамаб қўяди.

– Ундай дема, болам. Тўхта кампир фариштадай беозор, бировга зиёни тегмайди.

– Бўлмаса нимага ҳамма ундан кўрқади?

Дафъатан Лангар момонинг жаҳли чиқди.

– Ҳамма эмас, сенга ўхшаган куёнюрак, лапашанглар кўрқади!

– Бормайман дедимми, бормайман! Қишда майиз бермасангиз ҳам майли.

– Гапини қаранглар бунинг! Майиз бермасам, ўғри мушукка ўхшаб сандиқни судраб кетишдан ҳам тоймассан.

Шодмон хохолаб кулди.

– Сандиғингизни ўғирлаб зарил кептими? Шундоқ силкитсам, тешигидан майиз шувиллаб тўкилади-ку.

– Сенинг қўлингдан ўғирлиғу муттаҳамликдан бошқа нимаям келарди! – деди Лангар момо таассуф билан. – Бу кетишингда ҳадемай Хушмурод ўғриниям йўлда қолдирасан.

Шодмон қайсар бўлгани билан ҳеч қачон Лангар момонинг гапини икки қилмаган. Чунки у юз-кўзларини беҳисоб ажинлар қоплаган, доим букчайиб юрадиган мана шу кўримсизгина кампирни яхши кўрарди...

Бироздан сўнг Лангар момо Шодмонни устига хуржун солинган эшакка миндириб, Тўра буваникига жўнатди.

– Тўра буванинг қизига айт, майизбоп кишмишидан берсин, – дея тайинлади у Шодмоннинг қўлига пул тутқазиб. – Эҳтиёт бўл, тагин пулни йўқотиб қўйма!

– Шаҳодат ҳам бирга борсин.

– Мен бормайман! – деди қизча Лангар момонинг ортига бекиниб.

– Буни нима қиласан? Тагин эшакдан йиқитиб қўйсанг, икковимиз ҳам онасидан балога қоламиз, – Лангар момо жийдасининг киссасидан бир сиқим майиз олиб, Шодмоннинг чўнтагига солди. – Бора қол, болам.

Шодмон майиз кавшаганча эшагини ниқтаб йўлга тушди.

Тўра буванинг ҳовлисида ҳеч ким кўринмасди. Шодмон эшагини тўхтатиб, бироз кутиб турди. Ноилож дарвозадан ичкарига киришга қарор қилди. Таниш кулбани айланиб ўтиши билан шундоққина рўпарасида деворга суяниб ўтирган Тўхта кампирга дуч келиб, кўрққанидан эсхонаси чиқиб кетай деди. Шартта эшагини ортага буриб, қочиб қолмоқчи бўлди. Бироқ ўзи билан ўзи овора бўлиб ўтирган кампирнинг айтарли эътибор бермаганини кўриб, ниятидан қайтди.

Шодмон шу пайтгача Тўхта кампирни бунчалик яқиндан кўрмаган эди. Унинг ушоқдеккина юзини қават-қават ажин қоплаган, рўмоли остидан чиқиб турган сочлари қордай оппоқ тусда эди. Боши бир маромда тебраниб турарди. Кампир тўн қавиш билан овора, ора-сира ўзича ғудраниб қўярди.

– Мен узумга келувдим, – деди у бироз дадилланиб.

Тўхта кампир ногоҳ уйқудан уйғонгандек жонланиб, тевааракка аланглади. Шодмонга кўзи тушиб, унга тикилиб қолди. Чехрасидаги ажинлари янаям қуюқлашди. Шодмон унинг ҳаракатларини сергаклик билан кузатиб турарди.

– Буёққа қара, Малоҳат! – дея чақирди Тўхта кампир заиф, ҳирқироқ товушда. Шу заҳоти уйдан қорамағиз тусли, сулувгина қиз чиқиб келди.

– Лангар момомга майизлик узум бераркансиз, – деди Шодмон ўзига саволомуз қараб турган қизга.

Шодмон хуржундан челақларни чиқараётиб, зимдан Тўхта кампирга қизиқиш билан қараб қўйди. Буни пайқаган Малоҳат норози қиёфада чиройли қошларини чимирди.

– Шу ерда тур! – деб у челақларни олиб, боққа кириб кетди.

Шодмон эшак устида ялпайиб ўтирганча Тўхта кампирни бемалол кузата бошлади. Кампир унга ортиқ эътибор бермас, ўз майлича минғирлаб тўн қавишга тушиб кетган эди.

Бироздан сўнг Малоҳат боғдан челақларни узумга тўлдириб чиқди. У Шодмоннинг тиржайганча онасини томоша қилиб ўтирганини кўриб баттар аччиқланди.

– Нимага анқаясан? Туш эшакдан! – деди жеркиб. Шодмон апил-тапил эшакдан тушиб, хуржуннинг кўзини очди. Малоҳат узум тўла челақларни хуржунга жойлай бошлади.

Шу пайт қаердандир пайдо бўлиб қолган озгин кучук пусиб келиб, Шодмоннинг думбасидан тишлаб олди. У дафъатан нима воқеа юз берганини тушунолмай, сесканиб ортига қаради. Кучукни кўргач, кўрқув ва оғриқнинг зўридан жон аччиғида чинқириб юборди. Довдираб қолган Малоҳат “тур кет!” деб итни қува кетди. Ранги бўздек оқариб кетган Шодмон кетини чангаллаганча жон аччиғида додлашга тушди. Кутилмаганда Тўхта кампир шошиб ўрнидан турди-да, улар томон кела бошлади. Шодмон унинг вазоҳатини кўриб баттар кўрқиб кетди. Қочиб қолмоқчи эди, лекин оёқлари ўзига бўйсунмади.

– Ҳе, қиз бўлмай қирилгур, кўзинг қаёқда эди? – деди Тўхта кампир Малоҳатга. – Бола бечоранинг юраги ёрилди-ку! Бор, сув билан супрадан хамиртуруш олиб кел! – Малоҳат югуриб ошхонага кириб кетди. Тўхта кампир Шодмонни бағрига босиб, бошни силади. Унинг вужудидан бошни айлантирадиган аллақандай ёқимли бўй уфуриб турарди. – Кўрқма, болам, ҳеч нарса қилмайди.

Малоҳат ошхонадан косада сув олиб келди.

– Ич, болам, юрагининг ҳовури босилади, – деб Тўхта кампир Шодмонга косани тутқазди. Ҳамон титраб-қақшаб йиғлаётган Шодмон кампирдан кўзини узмай, уч-тўрт қултум сув ичди.

Тўхта кампир қизи узатган хамиртурушни олиб, Шодмонга юзланди.

– Орқангни ўгириб, иштонингни тушир, болам, – деди у мулоим оҳангда. Ҳамон ўпқасини босолмай ҳиқиллаётган Шодмон уялиб ўзини четга тортди. – Уялма, болам. – Тўхта кампир ёнида серрайиб турган Малоҳатга хўмрайди. – Сенга нима бор бу ерда? Бор, боланинг эшагига қара!

Малоҳат нари кетгач, Шодмон ноилож тескари ўгирилиб, иштонини хиёл туширди. Унинг думбасида кучук тишининг излари қизариб турарди.

– Хайрият, тиши ботмабди, – деди Тўхта кампир энгил тин олиб. – Қонамаса, зиёни йўқ. Хамиртуруш тишининг захрини олади.

Шундан сўнг Тўхта кампир Шодмоннинг думбасига хамиртуруш боғлаб қўйди.

Қизиқ, Тўхта кампир у ўйлагандай кўрқинчли одам эмас экан. Ушлаб олиб оғилхонасига ҳам қамаб қўймади. Қайтанга айланиб-ўргилиб атрофида парвона бўлди. Қўярда-қўймай уни айвон соясига ўтқазди-да, олдига бир лаган узум қўйди.

– Ол, болам, шу узумни есанг полвон бўласан.

Унинг меҳрибончилигидан ийиб кетган Шодмон кўрқувни ҳам, думбасидаги оғриқни ҳам унутган эди. Сиполик билан лагандаги узумга қўл чўзди. Сарик кишмиш жудаям мазали эди. Оғзинга солишинг билан қанддек эриб кетади. Шодмон узумни бир зумда паққос туширди. Тўхта кампир эса унинг узум ейишини жимгина кузатиб ўтирди.

Шу куни уйдагилар ҳам Шодмоннинг теварагида гиргиттон бўлишди. Айниқса, Лангар момо ўзини кўярга жой тополмай қолди. Шоша-пиша уйнинг тўрига кўшалок кўрпача тўшаб, ҳиқиллаб йиғлаётган Шодмонни у ерга ётқизди. Сўнг Муниса опага исириқ тутатишни буюрди.

– Вой, майиз қилмай мен ўлай! – деди у йиғлағудек бўлиб. – Болам бечорани бормайман деганига қўймай жўнатибман-а! Ўзим борсам бўлмасмиди? Тишинг тўкилгур ўша кучук Шодмонжонимни тишлагунча мени бурда-бурда қилиб еб қўйса бўлмасмиди!

– Ҳечқиси йўқ, – деди Шодмоннинг отаси кулиб. – Қишлоқда кучук тишламаган бола бор эканми?

– Хамиртурушни ким боғлаб қўйди, ўғлим? – сўради Муниса опа ундан.

– Тўхта кампир! – дея тўнғиллади тўшақда ёнбошлаб ётган Шодмон.

– Ие, шундайми? – деди Лангар момо ажабланиб. – Яна нима қилди?

– Сув ичирди!.. Кучугини қайтармагани учун қизини уришди. Кейин менга узум берди.

Негадир бу гап уйдагиларга қаттиқ таъсир қилди. Ҳамма ўйчан тортиб қолди.

– Бечора Тўхтаҳон, – деди Лангар момо бироздан сўнг бош чайқаб. – Бир вақтлар одамнинг жонидайгина аёл эди. Шу кунлар ҳам бошида бор экан-да...

– Мактабга ўтган-қайтганда салом бераман, – деди Абдурахим муаллим. – Кўпинча эътибор бермайди. Баъзан таниб, қуюқ сўрашиб қолади.

– Унинг ҳам ўзининг дунёси бор, – деди Лангар момо. – Тани ерда бўлгани билан руҳи ўша ёқларда яшайди-да. Ердаги фариштадай гап у.

– Тўхта момонинг бўйи етган қизи уйда ўтирибди, – гапга қўшилди Муниса опа. – Шунинг ҳам тезроқ бахти очилмади.

– Тўхтаҳоннинг қизи бир рўзғорни обод қилади, – деди Лангар момо. – Муштипаргина шўрлик онасининг касали туфайли айбсиз айбдор бўлиб ўтирибди. Ҳа, одамзоднинг тақдири қизиқ экан...

Шу куни кечқурун Лангар момо Шодмон билан бирга ётиб қолди.

– Лангар момо, Тўхта кампирга нима қилган? – дея сўради у иккаласи ёлғиз қолишгач. Кампир Шодмонга бир муддат унсиз тикилиб қолди. Деразада хира ёниб турган чироқ шуъласида унинг чехраси анча ғамгин кўринар эди.

– Бу воқеага анча йиллар бўлди, – дея гап бошлади Лангар момо. – У пайлар Тўхтаҳон ҳам онанга ўхшаган ёшгина аёл эди. Узукнинг кўзидайгина тўртта боласи бор эди. Уч ўғил, бир қиз... Ўша йили қиш жуда қаттиқ келди. Устма-уст қор ёғавериб, қалинлиги том баравар бўлиб кетди. Қаҳратон аёзнинг дастидан одамлар уйдан эшикка чиқолмай қолди. Қанча мол-ҳол совуққа чиқолмай нобуд бўлди. Ишқилиб, одамлар ит азобида қишдан чиқиб олди. Лекин баҳор ҳам ундан пеш бўлмади. Осмоннинг таги тешилгандай ҳафталаб тинмай ёмғир ёғади. Ер хамирдай кўпчиб кетганидан кўча-кўйда юриб бўлмайди. Қишлоқда қанча иморат ёмғирда ивиб, қулаб тушди. Одамлар уйда ётишга ҳам кўрқиб қолди. Шунча азоблар камлик қилгандай, бир куни ярим оқшом қишлоқни сув босди. Лангартоғ томондаги Қалқаман деган сув омборининг тўғонини тошқин ювиб кетган экан...

– Сув омбори нима дегани, Лангар момо?

– Тоғдан оқиб тушадиган дарёнинг йўлини тўсиб, улкан ҳовуз қуришади. Кейин ёзда шу сув билан экин-тикинларни сугоришади... Хуллас, шу куни алламаҳалда қишлоқда нақ қиёмат-қойим бошланди. Тошқин юракларни ёргудай бўлиб ваҳимали гувиллайди. Одамларнинг қий-чуви, қўраларда қолиб кетган қўй-эчкиларнинг, сигирларнинг овози аралаш-қуралаш бўлиб кетган. Ҳамма қоронғида қоқиниб-суриниб жон талвасасида қирга қочган...

Тўра бува фермаҳонада қоровуллик қиларди. Шу куни у ишга кетиб, Тўхтаҳон болалари билан ёлғиз қолган экан. У ухлаб ётган болаларини уйғотамаман дегунча уйини сув босади. Бешиқдаги чақалоғини бир амаллаб қутқариб қолади. Тўра буванинг уйи селнинг забтига дош беролмай қулаб тушади. У бир зумда учала ўғлидан ҳам айрилиб қолади...

Тошқин даф бўлгандан кейин, одамлар уйнинг девори остидан гўдакларнинг жасадини кавлаб олишди. Бояқиш Тўхтаҳон бу кулфатга дош беролмади. Касал бўла-бўла, охири шу куйга тушди.

Лангар момо жим бўлиб қолди. Шодмон ҳам унинг ғамгин ҳикоясидан таъсирланиб, томоғига алланарса тикилгандек хўрсиниб қўйди. Кўз ўнгида Тўхта кампирнинг ночор, маъюс қиёфаси жонланди. Унга жудаям раҳми келиб кетди. Негадир йиғлагиси келди. “Энди доим Тўхта момога салом бераман, – дея сўз берди у ўзига. – У ҳеч қачон болаларни оғилхонага қамаб қўймайди”.

Эртаси куни Шодмон билан Салим мактабдан қайтаётиб одатдагидек айвон соясида ўтирган Тўхта кампирга дуч келишди.

– Қара, Шодмон, Тўхта кампир!

– Қўрқма, Тўхта момо бизга тегмайди, – деди Шодмон хотиржам қиёфада.

– Момо дема. Ахир, у жинни-ку!

Шодмон унинг гапига эътибор бермай дадил олдинга юрди.

– Ассалому алайкум, Тўхта момо, – дея салом берди Шодмон кампирга яқинлашиб. Тўхта кампирнинг нурсиз кўзлари унга қадалди. Шу зайлда ҳаракатсиз қотиб қолди.

– Эсинг жойидами? – деди Салим бурнини жийириб. – Тентак кампиргаям салом берасанми?

– Тўхта момо тентак эмас! – деди Шодмон унга ўқрайиб. Салим ҳеч нарсага тушунолмади елка қисди.

Шодмон Тўхта кампирга қарай-қарай ундан узоқлашди.

* * *

Чошгоҳ пайти қишлоққа кираверишдаги қудуқ ёнида уч-тўрт бола терлаб-пишиб чиллак ўйнардди. Шодмон ерга қоқилган ёғоч қозик олдида туриб олиб чиллак ирғитар, қуйироқда чопонини этак қилиб олган икки болакай уни ҳавода тутиб олишга уринардди. Улардан бири чиллакни тутаман деб ўмбалоқ ошиб йиқилди.

– Зиёд чиллак ушлайман деб янтоққа калла қўйди! – Шодмоннинг ёнида гердайиб ўтирган Салим хоҳолаб кулди. Шодмон ҳам илжайди. Зиёд ўрнидан туриб, пиқиллаб йиғлаганча уст-бошини қоқишга тушди.

– Уйинда йиғлаган кал бўлар! – дея Салим уни масхара қилишга тушди. – Зиёд кал бўлади. Кал-кал, какаман, калланга ёнғоқ чақаман!

– Уйнамайман! – деб Зиёд қишлоқ томон кета бошлади.

Шодмон югуриб бориб унинг йўлини тўсди.

– Охиригача ўйнайсан. Ёки ҳаққага ўтирасан! – дея қўлидаги калтакнинг учига туфлаб, ерга қадади.

– Сен ғирромлик қилдинг! – деди Зиёд кафти билан кўз ёшларини артиб.

– Қачон ғирромлик қилдим?

Зиёднинг шериги Шодмоннинг ортидан пусиб кела бошлади.

– Эҳтиёт бўл, Шодмон, Шоймир орқангдан калла қўймоқчи! – деди Салим хавотирланиб.

Шоймир Шодмонга ташланди. Шодмон унинг ҳамласига чап бериб, ёқасига ёпишди. Иккаласи олишиб кетишди.

Шу пайт эгнига унниқиб қолган чопон кийиб, бошига эски телпакни бостириб кийган нотаниш бир одам тупроқ йўлни чангитиб қишлоқ оралаб кела бошлади. У бот-бот қўлидаги калтагини ҳаволатганча ортидан акиллаб эргашиб келаётган итларни қувиб соларди.

Нотаниш киши қудуқ ёнида тўхтаб, бир муддат болаларнинг жанжалини лоқайд кузатди.

– Ай, болалар, нимага уришяпсизлар? – деди у бироздан сўнг палағда овозда.

Шодмон Шоймирнинг ёқасини бўшатиб, унга юзланди.

– Сўлоқмондай болаларнинг турқини қаранглар! – деди йўловчи бошини сарак-сарак қилиб. – Кулга юмалаган тойхардан фарқингиз йўғ-а!

Нотаниш киши қудуқ устида турган челақдан тўкиб-сочиб сув ичди-да, юз-қўлини наридан-бери ювди. Болалар унинг ҳаракатларини қизиқиш билан кузатиб туришарди.

– Мен Чамангул деган кампирни излаб юрибман. Уни танийсизларми?

– Қайси Чамангул? – деди Шодмон ажабланиб.

– Бир вақтлар Лангар деган қишлоқдан келиб қолган экан, – деди нотаниш киши ени билан юзини артиб.

Шодмон билан Салим бир-бирига қаради.

– Лангар момомни айтаяпсизми? – сўради Шодмон.

– Лангар момо? – у Шодмонга зингил солиб тикилди. – Шу бўлса кераг-ов! Мени ўша ёққа олиб бор қани.

Шодмон билан Салим нотаниш кишини эргаштириб йўлга тушди. Шоймир шолғомдек қизариб кетган қўлоғини авайлаб силаганча уларнинг ортидан қараб қолди.

Лангар момо супада ёлғиз ўзи чой ичиб ўтирарди.

– Анави одам сизни излаб кепти, – деди Шодмон нарироқда калтакка суяниб турган Эсиргапга имо қилиб.

Лангар момо нотаниш кишига сер солиб қаради. Танимагач, ажабланган қўйи тиззаларига таяниб аста ўрнидан турди.

– Ким экан у?

Шодмон елка қисди. Нотаниш киши илжайганча супа томон юрди.

– Ассалом алайку-ум!

– Ваалайкум ассалом...

Лангар момо ҳамон унга тикилиб турарди. Нотаниш киши бир-икки қадам нарида тўхтаб, буёғига нима қилишни билмагандек ўнғайсиз туриб қолди. Негадир

Лангар момо қоқсуяк кўллари билан Шодмоннинг елка-сидан маҳкам чангаллади. Шодмон ҳеч нарсага тушунолмай унга қаради. Кампирнинг ранги бўздай оқариб кетган эди.

– Мен келдим, амма! – деди нотаниш киши танта-навор оҳангда.

Лангар момо сесканиб кетиб, Шодмонга беҳол суяниб қолди.

Нотаниш киши эса ҳамон куйдирилган калладай тиржайиб турарди.

* * *

Бу воқеани Шодмонга яқинда онаси айтиб берган эди.

– Ўша пайтлар Лангар момонг тоғлар орасидаги қишлоқда ота-онаси ва икки акаси билан тинчгина яшаркан. Катта акаси қишлоқдаги бир қиз билан унаштириб қўйилган, тез орада уларнинг тўйи бўлиши керак экан. Кутилмаганда уруш бошланиб, момонгнинг катта акасини ҳам аскарликка олиб кетишибди. Орадан бир йил ўтиб акасининг жангда ҳалок бўлгани ҳақида хат келибди. Лангар момонгнинг отаси бундай шум хабарни кўтаролмай, тўшак тортиб ётиб қолибди. Лекин онаси анча иродали, тадбирли аёл экан, ўғлидан айрилганига қаттиқ қайғурса-да, ўзини йўқотмабди.

– Яратган эгам шу кунларни пешонамизга ёзган экан, кўнмай иложимиз қанча, – дебди у чолига. – Боламдан айрилдим деб тупроққа олов қўямизми энди!.. Ўткиржонимнинг дийдори қиёматга қолди. Сиз буёғига бардам бўлинг. Яхши ниятлар билан бир муштипарнинг бошини боғлаб қўйган эдик, шу қиз ҳам бебахт бўлиб қолмасин. Худога шукр, Салимжоним ҳам эр етилиб қолди. Энди уни акасининг қаллиғи билан қовуштирамиз.

Тўнғич аканинг маъракалари ўтгач, эчки сўйиб тўй қилишибди. Келин ҳам тақдирнинг ёзуғига рози бўлиб, уларнинг хизматини қилиб юраверибди. Лекин унинг чимилдиғини тушириб улгурмай кенжа ўғилни ҳам урушга чақиршибди. Ҳай аттанг, кетганига ярим йил ўтиб-ўтмай у ҳам урушда нобуд бўлибди. Бебахтлик шўрлик келиннинг пешонасида бор экан-да, начора.

Шундан кейин Лангар момонгнинг отаси қайтиб ўнганмабди. Қиш бўйи ана кетди-мана кетди бўлиб ётиб, охири эрта баҳорда узилибди. Уйинг куйгур урушнинг касрига бир рўзгор уч бирдай эркакдан айрилиб, вайрон бўлиб қолаверибди.

– Отанг бечора не ниятлар билан тоғдай-тоғдай икки ўғил ўстирувди, – дебди жаноза куни онаси хотинларнинг орасида марсия айтиб йиғлаётган Лангар момонгга. – Ўлганида гўрига бир чангал тупроқ ташлаш бировгинасигаям насиб қилмади. Бебахтнинг кўзи очиқ кетмасин... Бугундан шу рўзгорнинг эркагиям ўзингсан! Ўзинг отангнинг тобутини мазоротга кўтариб бориб, “қора уйи”га жойлаб келасан.

Лангар момонг бу гапни эшитиб, нима деярини билмай онг-тонг бўлиб қолибди.

– Сочингни ёйиб, бетингни юлиб, ажинага ўхшаб ўтирма-да, тур ўрнингдан! – деб уришиб берибди онаси...

Вой-вой, Лангар момонгнинг онаси ўтни-ўтга, тошни-тошга урадиган бир сиёсатли кампир бўлган экан ўзиям! Қишлоғида ҳеч ким унинг олдига тушолмас экан. Айтгани-айтган, дегани-деган экан.

Ўзи, мусулмончиликда аёл кишининг эркакларга кўшилиб қабристонга бориши айб саналади. Тобут кўтарилгач, аёллар уйда қолишади...

– Нима учун?

– Билмасам, болам... Хотин зотининг дийдаси бўш бўлади. У ердаям дод-вой қилиб, майитнинг руҳини озорламасин деган ниятда шундай қилишса керак.

– Кейин нима бўлган?

– Жанозага йиғилган одамлар Лангар момонгнинг онасини шаштидан қайтараман деб ҳўп уринибди. Қишлоқнинг мулласи табаррук китоблардан мисоллар келтириб насиҳат қилибди. Барибир кампир ўз билганидан қолмабди. Қизига дўппи-чопон кийдириб, белига белбоғ боғлатиб, тобуткашларга бош қилиб қабристонга жўнатибди. Шундай қилиб, Лангар момонг эркаклар қаторида тобут кўтариб бориб, отасини кўмиб келган.

Одамлар бу қилиғи учун Лангар момонгнинг онасидан домонгир бўлишган. Шу иши билан Худонинг қаҳрини келтирди, энди қизиям бебахт бўлади, деган гап ҳам чиққан...

Лекин онаси қазо қилганда Лангар момонг қабристонга бормаган. Чунки кенжа акаси урушга кетганда янгаси қорнида гумонаси билан қолган экан, вақт-соати етиб у битта ўғил туққан. Лангар момонгнинг онаси ўлганида шу гўдак эсини таниб қолган экан, уни рўзгорнинг эркаги ўрнида момосининг тобутига бош қилишган.

Кейинроқ Лангар момонгнинг янгасини отаси аллақаяқларга эрга бериб юборади. Боласи ҳам у билан бирга кетади. Ҳайҳотдай уйда Лангар момонгнинг бир ўзи қолади. Охири тақдирига тан бериб, ўзи ҳам кексароқ бир кишига эрга тегади. Лангар момонг у одам билан ўн йилча бирга яшаган, лекин фарзанд кўрмаган. Бир куни дабдурустдан чоли ўлиб қолган... Буванг раҳматли кўп юришли одам эди. Лангар момонгнинг қишлоғидаям борди-келди қиладиган ошналари бўлган. Шулардан Лангар момонг ҳақида эшитган экан. Бир куни уни отига миндириб уйга олиб келган. Кампири ҳам уни ёмон кўрмаган. Иккови бир уйда эгачи-сингилдай бўлиб яшайверган. Буванг Лангар момонгга атаб ҳозирги уйини қурдириб берган.

Шодмон онасининг ҳикоясидан таъсирланиб, ич-ичидан момосига раҳми келиб кетган эди.

– Ишқилиб, Лангар момонг ҳаётда кўп қийинчиликларни бошидан кечирган. Буванг раҳматлининг шарофати билан шу ерга келиб кун кўргандай бўлувди. Қариганида яна ёлғиз қолди. Бояқишнинг сенга меҳри тушиб қолган. Сени ўзи кўтариб катта қилди. Бир кун дийдорингни кўрмаса туролмайди. Сенам унинг кўнглига қара. Лекин эсайганинг сайин қуюшқондан чиқиб кетяпсан! Тагин аҳмоқчилик қилиб кўнглини оғритиб юрагин, ҳўпми?..

Хуллас, бояги нотаниш киши Лангар момонинг гўдаклигида онаси билан кетган жияни бўлиб чиқди. Исми Эсиргап экан.

* * *

Тез орада ҳамма Лангар момонинг уйига йиғилди. Меҳмонга атаб тўкин дастурхон ёзилди. Лангар момо мўъжазгина сандиқчасини очиб, дастурхонни қандқурс, ёнғоқ-майиз билан тўлдириб ташлади. Аёллар Абдураҳим муаллим сўйиб берган куркани тозалашга киришиб кетишди.

Эсиргап ўзини бунчалик иззатлаб кутиб олишганидан хурсанд эди. У уйнинг тўрида қўшалок ёстиққа ёнбошлаганча хўриллатиб чой ичар, отасининг қаватида одоб сақлаб ўтирган Шодмон зимдан унинг ҳаракатларини қизиқиш билан кузатарди. Лангар момо кутилмаган дийдор суруридан ҳануз ўзига келолмаган, Эсиргапга меҳр билан термилиб ўтирарди.

– Тавба! Қўйиб қўйгандай акамга ўхшайди-я, – деди у ўзи билан ўзи гаплашаётгандай. – Боя кўрганимда акам тирилиб келдими деб уйлабман...

Эсиргап илжайди.

– Шундай қилиб, ҳозир Лангартоғда яшаётган экансиз-да? – сўради Абдураҳим муаллим ундан.

– Энам иккинчи чолидан учта ўғил туғувди, – деди Эсиргап. – Ўғай укалар эсини танигандан кейин мени ҳеч ўзларига эл билмади. Кунда-кун оша жанжал-ғавго... Беш-олти йил бурун бор-ей, деб бола-чақа билан Лангартоққа кўчиб кетдим. Одамлар ҳам кимлигимни билгач, “кепсан, бинойи бўпти” деб қишлоқнинг чеккароғидан бир парча жой кўрсатишди. Бир уй-бир айвон тиклаб олиб, шу ерда яшаб ётибмиз.

– Ўзимизнинг ҳовли-жойга бормадингми, Эсиргап-жон? – деди Лангар момо.

– Қизиқ гапирасиз-а, амма, – дея кулди Эсиргап. – Эллик йил эгасиз қолган ҳовли-жой шу чоққача турарканми? Одамлар аллақачон уйнинг чордеворларини бузиб-текислаб, бўлиб олишган экан.

Лангар момо афсуслангандек бош чайқаб қўйди.

– Бу... онангизга нима бўлди? – сўради Бегмат чўпон.

– Энамнинг ўлиб кетгани қачонийди, – деди Эсиргап бепарво оҳангда. – Лекин қурғур чоли анча тетик эди, ҳалиям тирик бўлса керак.

– Бечора янгам, – деб Лангар момо чуқур тин олди. Шодмон зимдан унга қаради. Кампир анча ғамгин тортиб қолган эди.

– Бу ерда аммангиз борлигини қаердан билдингиз, меҳмон? – дея сўради Шодмоннинг отаси Эсиргапдан.

– Энам бадбахт тириклигида “битта-ю битта амманг дашт томонларга келин бўлиб тушиб кетган, шуни излаб топсанг, менам биргина кўриб ўлсам армоним йўқ эди” деган гапни кўп айтарди. Лекин ўша пайтларда кунт қилмовдим. Бир-икки ой бурун шу қишлоқлик Турди деган киши билан Қаршида бирга ишладик. Аммангнинг дарагини шу одамдан эшитдим.

– Ўзингиз нима иш қиласиз? – сўради Бегмат чўпон.

– Пахса уриш, ер чопиш, томсувоқ дегандай... – Эсиргап одатдагидек ёқимсиз илжайди. – Дуч келган ишни қилиб кетаверамиз.

Орага ноқулай жимлик чўқди. Лангар момо шунча йиллардан сўнг ўзини ахтариб келган якка-ю ёлғиз жияни ўғай ўғилларининг кўнглига ўтиришмаганлигини пайқайди. У ҳам шу топда бирор маънироқ гап тополмай қийналарди.

Шу пайт дераза ойнаси қитирлаб, ҳамма ўша томонга қаради. Деразада Салим билан Шаҳодат Эсиргапга қизиқиш билан тикилиб туришарди. Бегмат чўпон қовоқ уйиб, уларга кетинглар, дегандек имо қилди. Болалар қиқирлаганча кўздан ғойиб бўлишди.

– Турди ака, “уста Эшматдан аммангга бир сурув мол-ҳол қолган, дов-даскаси катта”, деган эди, – деди Эсиргап тахмондаги шифтга қадар тахлаб қўйилган гилам, кўрпа-тўшакларга кўз югуртириб.

Абдураҳим муаллим билан Бегмат чўпон бири-бирига маъноли қараб қўйишди. Шодмон Эсиргапни биринчи бор кўргандаёқ ёқтирмаган эди. Гапларининг маъносига унчалик тушунмаган бўлса-да, лекин ўзича “Эсиргап – ёмон одам” деган хулосага келди.

Кечқурун Абдураҳим муаллим улоқ сўйиб, Эсиргапни уйига чойга айтди. Эсиргапнинг қистови билан Шодмон Турди гавазни ҳам бошлаб келди. Шундан сўнг Лангар момо уйига кетди. Турди гаваз билан Эсиргап роса ароқ ичишди. Эсиргап маст бўлиб қолиб, мақтанишга тушиб кетди. Лангарқишлоқда унинг бир сурув шахсий қўй-қўзиси бор эмиш. Бу йил қишлоқнинг энг баланд жойида қўш қаватли уй қурмоқчи эмиш. Яқин орада мойи артилмаган яп-янги “Жигули” сотиб олармиш. Базанинг каттаси унинг ошнаси экан.

Абдураҳим муаллим билан Бегмат чўпон унинг гапларини жимгина эшитиб ўтиришар, Турди гаваз эса нуқул Эсиргапни калака қилиб, хоҳолаб куларди.

Шодмон меҳмонларга чой ташиб турган эди. Ароқнинг ачқимтил ҳиди тутиб кетган уйга ҳадеб кириб-чиқаверишдан безор бўлиб, Лангар момоникига жўнади. Лангар момо тахмондан янги кўрпа-тўшакларни олиб, Эсиргапга жой солиб қўйган экан.

– Меҳмонлар ҳалиям гурунглашиб ўтирибдими? – сўради Лангар момо ундан.

– Ҳа, – деди Шодмон. – Эсиргап маст бўлиб қолди.

Лангар момо индамади. Сўнг бир чеккада турган урчуғини олиб, ип йигиришга тушди.

– Лангар момо, сизнинг Чамангул деган исмингиз ҳам борми? – сўради Шодмон.

Кампир унга ажабланиб қаради.

– Сен буни кимдан эшитдинг?

– Боя Эсиргап айтди.

– Эсиргап амакинг тўғри айтибди, – деди Лангар момо жилмайиб. – Мен асли Лангар деган қишлоқда туғилганман. Буванг раҳматли мени бу ерга олиб келганида анча ёш эдим. Эгачим менга Лангарлик келин деб от қўйди. Бошқалар ҳам шу исм билан чақирадиган бўлди. Кейинроқ Лангар момо бўлиб қолдим.

– Эгачим деганингиз ким?

– Отангнинг онаси, сенинг катта момонг... Илоийм, гўри тўла нур бўлсин, кундош бўлдинг деб ҳеч бир ёмонлик қилмади. Қайтанга туғишган опамдай меҳрибон эди... – Лангар момо урчуғини тиззасига қўйиб, чуқур тин олди. Беихтиёр унинг чехраси ёришди. – Лангар қишин-ёзин чўққиларидан қори аримайдиган баланд тоғнинг орасида жойлашган. Қишлоқнинг ўртасидан катта сой оқади. Боғимиздаги мевалар жудаям ширин бўларди. Мазаси ҳалигача оғзимдан кетмайди... Эй, эсласам, юрак-бағрим эзилиб кетади. Тушларимда гўдак бўлиб Лангарнинг тошлоқ кўчаларида чопиб юрган бўламан.

Лангар момо жимиб қолди.

– Энди сиз Эсиргап билан кетасизми, Лангар момо? – сўради Шодмон бироздан сўнг. Лангар момо унга маъносиз тикилди.

– Бу гапни қаёқдан олдинг?

– Боя Эсиргап отамга “амманни ўзим билан олиб кетаман” деди.

– Эсиргап амаки деб гапир! – дашном берди Лангар момонинг жаҳли чиқиб. Шодмон бу гапни хушла-

май бурнини жийирди. – Кетай десам, сизларни кўзим қиймайди, кетмай десам... Нима қилишни билмай бошим қотган.

– Сиз кетсангиз, биз кимни момо қиламиз?

– Кетмайми?

– Йўқ!

Лангар момо жилмайиб, Шодмоннинг бошини силади.

– Лангар момо, анави эгарни бувам ясаганми? – сўради Шодмон девордаги қозикқа осилган эгарни кўрсатиб.

– Ҳа, болам. Сенинг буванг номи чиққан эгарсоз эди. Менман деган чавандозлар у кишига эгар буюртирарди... Буванг раҳматли “бу дунё – қўш эшикли карвонсарой” деган гапни кўп такрорлагувчи эди. Айтгани чин экан. Одамзод бир эшиқдан кириб, иккинчисидан чиқиб кетаверар экан.

– Шу эгарни олиб беринг, бир миниб кўрай, – деди Шодмон эркалик билан.

Лангар момо инқиллаганча ўрнидан туриб қозикдаги эгарни олди. Шодмон эгарни миниб, “от ўйини”ни қизитиб юборди. Кампир мийиғида жилмайганча унинг ҳаракатларини кузатиб ўтирарди.

– Вақти келса, бу эгарни сенга қолдириб кетаман, – деди у.

– Ростданми? Қачон?

– Шошилма, ўзим айтаман...

Лангар момо хона тўридаги эски сандиқни очиб, ундан тўрт оёқли мўъжаз қозонча, ёғочдан йўнилган эгар бўлақларини олди.

– Манави қозонча зўр экан! – деди Шодмон уни қизиқиш билан томоша қилиб.

– Раҳматли буванг бу қозонда елим қайнатарди... Шу эгарни тугатишга улгурмаган. Лекин отанг ҳам, амакинг ҳам эгарчиликка қизиқмади.

– Катта бўлсам, менам бувамга ўхшаб эгар ясайман! – деди Шодмон ишонч билан.

– Қанийди! – деди Лангар момонинг чехраси ёришиб. – Шу гапинг чин бўлса, аввал уста Суннатга шогирд тушишинг керак.

Вақт алламаҳал бўлиб қолган эди.

– Эсиргап амакинг сизларникида қоладиганга ўхшайди, – деди Лангар момо деразадан ташқарига мўралаб қўйиб. – Сен шу ерда ёта қол, болажоним.

Шодмон қаттиқ чарчаган эди. Эсиргапга атаб солинган юмшоққина тўшакка кириб, шу заҳоти уйқуга кетди.

* * *

Лангар момо супада олисдаги тоғларга тикилиб ўтирарди.

– Кун сайин кўздан қоляпман, – дея минғирлади ўзича норози оҳангда. – Бир нарсалар жимир-жимир қилгандай бўлади, нималигини билолмайман. Худо олсин бундай кўзни.

Шу пайт Шодмон югуриб келиб қолди.

– Қара-чи, Лангартоғнинг чўққисида қор борми-йўқми? – сўради Лангар момо ундан. Шодмон бу гапни эшитавериб кўникиб қолган эди, тоғ тарафга шунчаки қараб қўйиб, бепарво жавоб қилди:

– Тоғнинг тепаси оқариб турибди.

– Қиш яхши келса, Лангартоғнинг қори саратондаям эрмайди, – деди кампир алланечук енгил тортиб.

Шодмон супадаги дастурхонни титкилаб, ундан бир бурда нон олди. Ёнғоқ-майиз солинадиган тақсимчанинг бўшлигини кўриб ҳафсаласи пир бўлди.

– Қуруқ нон томоғингдан ўтмайди-да сенинг, – дея Лангар момо тақсимчани қўлига олиб аста жойидан кўзғолди. Аммо ҳасса суяниб келаётган уста Суннатга кўзи тушиб жойига қайтиб ўтирди. Шодмон уни кўриб ошкора бурнини жийирди.

– Ассалому алайкум, Лангар опа, – деди у паст овозда.

– Ваалайкум ассалом. Кел, Суннатвой.

Уста Суннат қишлоқ чеккасидаги уйида ёлғиз яшарди. Бир пайтлар Шодмоннинг бувасидан эгар яшашни ўрганган экан. Ҳозир эртадан-кечгача уйида ўтириб эгар ясайди. Тез-тез Лангар момоникига келиб, у билан гурунглашиб кетарди. Яқинда қаттиқ касал бўлиб, бир ойча ётиб қолган, оёққа турганига кўп бўлмаган эди. Ҳамон унинг юз-кўзларидан дардмандлик аломатлари сезилиб турар, қадди букчайиб қолган эди.

– Мен ола сигиримни излаб келувдим, – деди у ёш боладек кўзларини пирпиратиб. – Ўз бошингни егур арқонини узиб, бўшалиб кетибди-да.

– Яна эски қўшиғини бошлади! – деди Шодмоннинг энсаси қотиб.

– Мабодо, сенинг кўзинг тушмадимми, Шодмонбой? – сўради уста Суннат ундан. – Олагина сигир, ҳалқумида ғўриси бор...

– Ола сигир ҳам, малла сигир ҳам кўрганим йўқ!

Аслида, уста Суннатнинг ҳеч қанақа ола сигири йўқ. Бунини Шодмон ҳам, Лангар момо ҳам яхши биларди. У эса ҳар гал келганида шу баҳонасини қанда қилмайди. Шодмон оппоқ соқолли чолнинг ёлғон гапиришига сира тушунолмади. Доим шу гапни эшитса пешонаси тиришади. Лангар момо эса сир бой бермайди.

Уста Суннат супага жойлашиб ўтириб олгач, ола сигирини дарров унутади. Лангар момо билан соатлаб ўтган-кетгандан гурунглашиб ўтиради. Улар айниқса Шодмоннинг бобосини кўп эслашади. Уста Суннат жуда гурунглаш одам. Кўзларини хиёл юмган куйи бир пайтлар ўзи кўрган, бировлардан эшитган қизиқ-қизиқ воқеалар ҳақида берилиб ҳикоя қилади. Лангар момо қилт этмай унинг оғзига термилиб ўтиради. Кун кеч бўлганда уста Суннат ниҳоят ўрнидан туради. “Мен энди бориб ола сигиримни топай” дея увишиб қолган оёқларини уқалаганча ортига қайтади...

– Сигиринг даштда ўтлаб юргандир, – деди Лангар момо Шодмонга норози қараб қўйиб. – Қорни тўйса, ўзи уйингга қайтиб боради.

– Гапингиз чин, опа, лекин одам барибир алағда бўлади-да.

Лангар момо супадан тушиб, ошхона томонга юрди.

– Сиз шу гапига ишониб ўтирибсизми? – деди Шодмон унинг ортидан эргашиб. – Сигирни баҳона қилиб, қорнини тўйдириш учун келган бу шумшук чол.

– Жим бўл, қўштанглай! – дея Лангар момо уни жеркиб берди.

– Бўлмаса, нимага доим ёлғон гапиради? – бўш келмади Шодмон ҳам. – Ола сигири тугул, уйида битта тирриқ эчкисиям йўқ-ку!

– Сен ниманиям тушунардиг, – деди Лангар момо озорланган қиёфада. – Бор, кўзимга кўринма!

Шодмон ноилож ортига қайтди. Энди ёнғоқ-майиздан умид қилмаса ҳам бўлади. Чунки уста Суннат кетмагунча бувисини бульдозер билан судраб ҳам турғазиб бўлмайди. У супанинг бир чеккасида ўтириб, қуруқ нон кавшашга тушди. Лангар момо ошхонадан бир коса ғилминди кўтариб чиқди.

– Ол, Суннатвой, кеча ғилминди пиширувдим.

– Қорним тўқ, опа, боягина чой ичувдим, – деди уста Суннат кўзларини пирпиратиб.

– Тортинма, ғилминди одамга қувват бўлади.

Шундан сўнг уста Суннат ғилминдини иштаҳа билан ея бошлади.

– Раҳматли Эшмат акам ҳам ғилминдини яхши кўрарди, – деди у беозор жилмайиб.

– Ҳа... Ол, ош бўлсин.

– Кеча оқшом Бувниса синглингиз яна тушимга кирибди, – деди уста Суннат ўйчан қиёфада. – Ранг-рўйи бир аҳволда.

– Тушга ҳар нарса кириверади, – деди Лангар момо. – Сенам уни кўп ўйлаб ётма. Пешонанга ёзилганига чидайсан-да.

– Ҳали ўлмай турганда бўларди-куя...

Негадир бу гал уста Суннат Лангар момоникада кўп ўтирмади. Косадаги ғилминдини еб бўлгач, юзига фотиҳа тортди.

– Энди мен борай, опа. Ола сигирни тезроқ топмасам бўлмайди. Битта-яримнинг томорқасига ораласа, гап-сўзга қоламан.

– Шодмонжон бувамга ўхшаган эгарчи уста бўламан деяпти, – деди Лангар момо жилмайиб. – Сен унга эгарчиликни ўргатсанг бўларди.

– Шундайми? – деди уста Суннат Шодмонга қизиқиш билан қараб. – Майли, опа, майли. Менам эртадан бошлаб устахонада ўтираман. Тушдан сўнг бизни-кига ўт, Шодмонбой.

– Ҳўп, – деди Шодмон жонланиб.

Уста Суннат ҳассасини дўқиллатиб ортига қайтди...

Шу куни Лангар момо Шодмонга уста Суннат ҳақида ғамгин ҳикоя сўзлаб берди.

– Уста Суннатнинг Бувниса деган хотини бор эди, – деди у ўзига-ўзи гапираётгандек сокин овозда. – Бояқишлар бир умр тирноққа зор ўтишди. Шунинг учун иккови бир-бирига суяниб қолган эди. Бувниса бир гапириб ўн куладиган, одамнинг жонидайгина аёл эди. Қишлоқнинг тўй-маъракаси усиз ўтмасди. Эрга тегаётган қизларнинг гиламини тўқиб, кўрпа-тўшагини қавиб берарди. Тўй бўладиган уйга бир кун олдин бориб олиб, тандир-тандир нон ёпарди. Тўйда ҳам елиб-югуриб хизмат қиларди. Раҳматли Бувнисанинг бир ёқимли овози бор эди! Унинг “келин салом”ини эшитиш учун қишлоқнинг ёшу қариси йиғилиб келарди. Ўзиям, қўшиғи юракларни сел қиларди, эшитиб тўймасди одам. Ишқилиб, шу аёлнинг шарофати билан қишлоқнинг тўйлари файзли ўтарди...

Бувниса эрини еру кўкка ишонмасди. Бирон марта унинг кўзига тик қараб гапирмаган. Уста Суннатнинг кийиниб юришини кўрган одамнинг ҳаваси келарди. Қишин-ёзин олдидан иссиқ чойи аримасди...

Бир куни уста Суннат уйда хотини билан гурунглашиб, эгар ясаб ўтирган экан. Чошгоҳга яқин дашт

тарafdан нотаниш бир отлик уни сўраб келибди. “Менинг улоқчи бедовим бор, шунга битта яхши эгар ясаб беринг” дебди у. Уста Суннат: “Уч-тўрт кишига лафз қилиб қўйганман, яқин орада қўлим тегмаса керак” деб жавоб қилибди. Бояги одам “аввал менга ясаб берасиз” деб оёқ тираб туриб олибди. Уста Суннат кўнмабди. Нотаниш киши хўп ялинибди, охири гапини ўтказолмаганидан қаттиқ ғазабланибди. “Шунча жойдан сени одам деб излаб келувдим, лекин иззатимни қилмадинг, – дебди у кўзларини олайтириб. – Асли, Худо бекорга сени фарзанддан қисмаган экан. Чунки сендан туғилган бола ҳам ўзингга ўхшаган нокас бўлиб ўсган бўларди!”

Нотаниш киши шу гапни айтиб отининг жиловини бурибди-да, олди-ортига қарамай жўнаб қолибди. Уста Суннат ҳайкалдай қотиб қолибди. Бувниса ҳам эшикнинг панасида бу гапларни эшитиб турган экан. Бояқиш жуда ориятли аёл эди. Ўзи бир умр авайлаб, кўнглига қараб келган эрининг бунчалик хор бўлишини кўтаролмади. Нотаниш отлик узоқлашиб улгурмай, у “оҳ” тортиб йиқилибди. Бир ҳафта хушсиз ётиб, оламдан ўтди...

Шундан кейин уста Суннат ҳам ўзини олдириб қўйди. Олтмишга кирмай қадди букчайиб, ҳассага суяниб қолди. Тез-тез касалга чалиниб, ётиб қоладиган одат чиқарган.

– Кейин ўша одамни топишганми, момо? – сўради Шодмон бу ҳикоядан мутаассир бўлиб.

– Унинг кимлигини ҳам, қаердан келганини ҳам ҳеч ким билмайди. Ким бўлсаям, фариштадай беозор бир аёлнинг бошига етиб, адоқ томонга от чоптириб кетган.

* * *

Эртаси куни Шодмон уста Суннатнинг устахонасида ўтирарди. Деворини курум босган пастқамгина хонада битган-битмаган эгарлар қатор териб қўйилган. Бир чеккадаги кичкина қозонда елим қайнапти.

– Бувангнинг қўлидан чиққан эгарлар жуда пишиқ бўларди, – деди эгарнинг сиртига пай қоплаётган уста Суннат. – Энди, бизлар хашаки устамиз, Шодмонбой. Ясаган матохимиз бир-икки йилга бормай тоб ташлаб қолади. Уста Эшматнинг шоғирдиман дейишгаям уялади одам... Оловни яхшилаб ёқ.

Шодмон қозоннинг тагига ўтин ташлади. Унинг ҳаракатларини зимдан кузатиб турган уста Суннат маъқуллагандек бош ирғаб қўйиб, лаби учган сопол пиёладаги совуқ чойни симирди.

– Сен бувангнинг касбини танлаб яхши қилибсан. Тўғриси айтсам, бизнинг ҳам сафаримиз қариди. Бувангнинг омонатини ўзим билан олиб кетсам, у кишининг олдида нима деган одам бўламан, тўғрими, Шодмонбой?

Шодмон бу гапнинг маъносини унчалик тушунмади, шу боис нима деб жавоб қилишни билмай тарадудланди.

– Мен бувамдан қолган эгарни ясамоқчиман, – деди у ниҳоят.

– Ҳунар ўрганиш осон эмас, – деди уста Суннат беозор жилмайиб. – Менам Эшмат акадан дуо олгунча ўн йил хизматини қилганман. – У сиртига сидирға пай қопланган эгарни авайлаб ерга қўйди-да, ўрнидан турди. – Пешин намозини ўқиб олгунимча сенам дам олиб тур, Шодмонбой.

Уста Суннат остонада турган офтобани олиб ташқарига чиқиб кетди. Шодмон қатор тизилган эгарларни кўздан кечирди. Ўрнидан туриб деразадан ташқарига мўралади. Уста Суннат таҳорат олиш учун ҳовли орқасига ўтиб кетганини кўриб, ортига бурилди. Бўз халтачадаги сариқ майизни эслатиб юборадиган елим доналаридан чангаллаб олиб, шимининг чўнтагига солди. Қуритилган пай толаларини ғижимлаб кўйнига тикди-да, хотиржам қиёфада қозончанинг тагига ўтин ташлади. Олов гуриллаб, қозончадаги суюқ елим биқирлаб қайнай бошлади.

Шодмон уч-тўрт кун уста Суннатниқига қатнаб юрди. Ҳар гал борганида унинг ишини синчковлик билан кузатар, йўлини қилиб елим ва пай олиб кетишни ҳам қанда қилмасди. Шу кунларда унинг фикри-хаёли Лангар момониқидаги чала эгарни ясаб тугатиш билан банд эди. Бу ҳақда Салимга гап очган эди, у ҳам қизиқиб қолди. Улар Лангар момониқидаги чала қолган эгарни биргалиқда яшашга келишиб олишди. Эртаси куни иккови ўғринча Лангар момонинг уйига киришди. Шодмон айвондаги эски сандиқдан ихчам қозонча билан эгар бўлақларини олди.

– Вой, манави қозон бунча кичкина! – деди Салим уни завқ билан томоша қилиб.

– Бунда елим қайнатилади! – деди Шодмон билагонлик билан.

– Тезроқ бўлақол, Шодмон, – деди Салим бетоқатланиб. – Ҳозир Лангар момом келиб қолади.

Улар қозонча билан эгар бўлақларини қўлтиқлаб ташқарига чиқишди. Салимларнинг кўрасига кириб, қозончанинг тагига ўт ёқишди. Шодмон қозончага бир ҳовуч қуритилган елим солиб, устидан сув куйди. Чўп билан уни бироз аралаштирди-да, Салимга тутқазди.

– Ма, сен буни қўзғаб тур.

Салим ғайрат билан қозончани қўзғашга тушиб кетди. Бироздан сўнг аралашма биқирлаб қайнай бошлади. Шодмон жиддий қиёфада эгар бўлақларини бири-бирига улаш ҳаракатига тушди. Бироқ бунинг уддасидан чиқолмай, нукул чалкаштириб юборарди.

– Эгар яшашни билмас экансан-ку? – деди Салим ҳафсаласи пир бўлиб.

Шодмон сир бой бермай эгар бўлақларини бир жойга тўплади.

– Биламан. Эгарни елим тайёр бўлгандан кейин ясайман.

– Қара, қозон қайнапти!

– Қайнайверсин. Оловини яхшилаб ёқ.

Салим қозончанинг тагига тезак ташлаб, деярили ўчиб қолган оловни қайта ёндириш учун зўр бериб пуфлашга тушди. Шу пайт лахча чўғ учиб чиқиб, нарироқдаги хашак ғарамининг орасига бориб тушди. Тутундан ёшланган кўзларини уқалаётган Салим буни пайқамасди. Қуруқ хашак уюми тутай бошлади. Шодмон эса бўз халтачадан бир бўлақ титилган пай толасини олди.

– Нима бу, Шодмон? – сўради Салим ажабланиб.

– Ҳўкизнинг қуритилган пайи, – деди Шодмон ўзини катталардек тутишга уриниб. – Буни эгарнинг сиртига қоплаймиз.

Тутаётган сомон ғарами бирдан лов этиб аланга олди.

– Сомон ёняпти, Шодмон! – эсхонаси чиқиб кетган Салим шу заҳоти ташқарига югурди.

Шодмон жонҳолатда оловни тепкилиб ўчиришга уринди. Бироқ аланга тобора кучайиб борарди.

– Қоч, Шодмон! Ёниб кетасан! – дея чинқирди Салим кўранинг эшигидан ичкарига мўралаб.

Шодмон оловни ўчиришга курби етмаслигини тушунди. Шоша-пиша эгар бўлақларини бўз халтага жойлаб қўлтиғига қистирди-да, ташқарига югурди. Эшиқдан чиққач, нима қилишни билмай бир муддат серрайиб туриб қолди. Салим дашт тарафга қочиб кетаётганига кўзи тушди. Қўрадан қоп-қора тутун осмонга ўрларди. Бегмат чўпон улар томонга югуриб кела бошлади.

– Ҳа, йигит ўлгурлар! Кўрага ўт қўйибсизлар-ку!

Шодмон кўлидаги бўз халтани бир чеккага улоқтириб, Салимнинг ортидан жуфтакни ростлади.

Бир ҳафтадан сўнг Эсиргап яна қишлоқда пайдо бўлди. Лангар момо иккаласи уйда анча вақт гаплашиб ўтиришди. Шодмоннинг отаси негадир Эсиргапнинг олдига бормади. Унинг келганини эшитиши билан молларга ўт юлиб келаман деб далага чиқиб кетди. Шодмон Лангар момонинг уйи атрофида ўралашиб юрди. Бир-икки марта деразадан ичкарига мўралаган эди, кампир уни жеркиб берди. Шунинг учун уларнинг нима ҳақда гаплашганини билолмади. Ниҳоят, тушдан сўнг Эсиргап хурсанд қиёфада ортига қайтиб кетди.

Эртаси куни Бегмат чўпон ёниб кетган кўрасининг томини қайтадан ёпди. Шодмон билан отаси ҳам ёрдамга боришди. Шодмон ўша кундан бери амакисига дуч келиб қолишдан ҳадиксираб, қочиб юрган эди. Отаси юр дегач ноилож унга эргашди.

Кўранинг томига янги болор оширилиб, устига шох-шабба бостирилган эди. Юқори қисми қорайиб кетган девор хунук кўринади. Нарироқда чала ёнган эски ходалар бетартиб сочилиб ётибди. Кўранинг ёнида Бегмат чўпон Лангар момо билан гаплашиб турар, Салим хандақдаги лойдан гувала ясарди.

– Қилғиликни қилиб қўйиб нега қорангни кўрсатмайсан? – деди Шодмонга кўзи тушган Бегмат чўпон қовоқ уйиб. – Туш хандаққа!

Шодмон итоаткорлик билан Салимнинг қаватидан жой олиб, гувала яшашга киришди.

– Бу бузмакорларнинг қилиғини қаранг! – деди Бегмат чўпон Лангар момога. – Муштдай боши билан эгар ясармиш.

– Кўйинг, Бегматжон, бола-да булар ҳали, – деди Лангар момо. – Ҳалиям ўзларини Худо асрабди, шунисига шукр.

– Ҳаммасига анави Суннат чол айбдор! Ҳали мендан эшитадиганини эшитади у.

Абдураҳим муаллим камзулини ечиб, энгини шимарди.

– Энамнинг гапини эшитдингизми, ака?

– Қайси гапини?

– Жиянимниқига кўчиб кетаман деяпти! – деди Бегмат чўпон зардали оҳангда.

Абдураҳим муаллим Лангар момога савол назари билан қаради. Лангар момо ундан кўзларини олиб қочди.

– Шунча йил бирга яшаб, энди кетаман деганингиз нимаси? – деди Бегмат чўпон. – Бизгаям ўз онамиздай бўлиб қолувдингиз. Ташлаб қўйган бўлмасак...

– Сизларданам, келинларданам мингдан-минг розиман, – деди Лангар момо. – Доим кўнглимга қараб келдинглар... Лекин Эсиргапжон “кўчириб кетаман” деб ҳоли-жонимга қўймайпти.

– Жиянингизнинг териси юпқароқ кўринади, – деди Абдурахим муаллим. – Кетсангиз, қариган чоғингизда қийналиб қоласизми дейман.

Лангар момо тайинли гап айтолмай ўйланиб қолди.

– Кўнглингизга келмасин-ку, у сиздан ҳам кўра мол-қўйларингизга кўпроқ ишқибозга ўхшайди, – деди Бегмат чўпон. – Гап-сўзларида шунга шаъма бордай.

– Ундай деманг, Бегматжон, – дея эътироз билдирди Лангар момо. – Эсиргапжон менинг молимга қараб қолмагандир...

– Янаям ўзингиз биласиз. Отамдан қолган қўй-эчкиларингиз ўзидан урчиб-кўпайиб ётибди. Айтган кунингиз сурувдан ажратиб бераман. – Ҳафсаласи пир бўлган Бегмат чўпон сустлашиб қолган болаларга дашном берди. – Гап пойламай, тезроқ қимирланглар!

Шодмон билан Салим итоаткорлик билан ишни жадаллаштирди.

– Менинг ҳам тўрт кунлигим борми-йўқми, Худо билади, – деди Лангар момо оғир сўлиш олиб. – Одам бошқа жойда минг яхши яшагани билан барибир киндик қони томган тупроқ ўзига тортиб тураркан. Шу чоққача ҳарна дардим ичимда эди. Буёғига Лангарда қора тортиб борадиган жигарим бор. Энди менга индаманглар. Ўлсам, Эсиргапжон лошимни кўчада қолдирмас.

– Бизам ташлаб қўймаймиз, эна! – деди Бегмат чўпон. – Вақти-соатингиз етса, иззатингизни жойига қўйиб, отамнинг қаватига жойлаб келамиз.

– Отангизнинг қаватида менга жой йўқ, Бегматжон. У ерда онангиз ётибди.

Бегмат чўпон бош чайқаб қўйиб томга чиқиб кетди. Шодмон зимдан Лангар момога қаради. Девор ёнида мусичадай қунишиб ўтирган кампирнинг гавдаси янаям кичрайиб қолганга ўхшарди.

Шодмон Шаҳодатга қизиқ томоша кўрсатмоқчи бўлди. Шу ниятда беш-олтита консерва қутисини тешиб, игга тизиб чиқди. Сўнг оғилхонанинг соясида мудраб ётган Олапар томон юрди.

– Нима қилмоқчисан? – сўради Шаҳодат ҳайрон бўлиб.

– Ҳозир кўрасан, – деди у ипнинг учини Олапарнинг думига боғлаётди. Ит безовталаниб думини яширишга уринди. – Жим ёт, Олапар.

– Эҳтиёт бўл, тагин тишлаб олмасин.

Шодмон ишини тамомлаб, итнинг биқинига туртди.

– Тур, Олапар. Олкиш!

Ит ҳушёр тортиб ўрнидан сакраб турди-да, кўчага отилди. Думига боғланган консерва қутилари тарақтуруқ овоз чиқариб ортидан судралди. Ўтакаси ёрилган ит аянчли ангиллаганча ҳовлини айланиб чопа бошлади. У бот-бот орқасига бурилиб, думини тишлар, сўнг яна югуришга тушарди. Шодмон билан Шаҳодат бундай ғаройиб томошадан завқланиб қотиб-қотиб қулишарди.

Тугун кўтариб келган Лангар момо ҳам бундай ғалати манзарани кўриб бир муддат анқайиб қолди.

– Ҳе, қилингни курсин! – дея Шодмонни койиди у эс-хушини йиғиб олгач. – Сенинг дастингдан итгаям, битгаям тинчлик йўқ.

Чопавериб толиққан Олапар ҳовлининг бир бурчагида ғужанак бўлиб ётиб олди. Шодмон ҳамон кулгидан лаб-лунжини йиғиштиролмай, итнинг думидан арқонни ечди.

– Манави овқатни уста Суннатга олиб бориб бер.

– Суннат буванинг ўзи ола сигирини излаб келади, – деди Шодмон илжайиб.

– Сенинг устабузармонлигинг дастидан шу бечоранинг ҳам қадами узилиб қолди, – деди Лангар момо таассуф билан. – Маҳмаданалик қилмай, тезроқ бўл!

Шодмон ноилож тугунга қўл чўзди.

– Аввал қўлингни юв! – дашном берди кампир.

Уста Суннатнинг ҳовлиси сув қуйгандек жим-жит эди. Шодмон дарвозадан кираверишдаги устахонага бош суқди. Уста Суннат дераза ёнига тўшалган эски пўстақда ёстиққа бош қўйганча пинакка кетган экан. Унинг олдидаги эгарга чала-ярим пай қопланган, ўчоқнинг олови ўчиб, тутай бошлаган эди.

Шодмон нима қилишни билмай, эшикда бироз туриб қолди.

– Суннат бува? – дея чақирди Шодмон. Бироқ ундан садо чиқмади. – Лангар момом сизга овқат бериб юборди! – бақирди у. – Совумасдан еб оларкансиз!

Бу гал ҳам уста Суннат уйғонмади. Шодмон иккилана-иккилана ичкарига кирди. Қўлидаги тугунни ерга қўйиб, чолнинг юзига синчиклаб разм солди. Уста Суннат гўёки беозоргина ухлаб ётарди. Шодмоннинг кўнгли аллақандай нохушликни сезиб, сесканиб кетди.

– Суннат бува... Туринг ўрнингиздан!

Шодмон беихтиёр уста Суннатнинг қўлидан тортди. Чолнинг ёстиқда омонатгина илашиб турган боши пастга оғиб қолди. Уста Суннат ўлиб қолган эди.

Шодмон доим ҳеч кимнинг хаёлига келмаган нарсаларни ўйлаб топишга уста эди. Кунлардан бирида у дала-даштда ўз майлича судралиб юрадиган тошбақаларга ин қовлаб бермоқчи бўлди. Шу ниятда Салим билан Шаҳодатни эргаштириб қишлоқ адоғидаги тепаликка йўл олди. Одатда, у ерда тошбақа кўп бўларди. Уччаси бир зумда тепалиқдаги хас-хашақлар орасидан анчагина тошбақа топишди. Шундан сўнг Шодмон билан Салим зўр бериб ин қовлашга тушиб кетди. Шаҳодат яна тошбақа ахтариб кетди.

– Шодмон, меники тайёр бўлди, – деди уст-боши тупроққа беланган Салим.

Шодмон қўлидаги ошпичоқни ерга қадаб ўрнидан турди-да, Салим қовлаган чуқурчани беписанд кўздан кечирди.

– Бу инга тошбақа сиғмайди!

– Нега сиғмас экан?

– Ишонмасанг, қара! – Шодмон эски тоғорада айқашиб ётган тошбақаларнинг энг йиригини олиб, Салим қовлаган чуқурчага ўлчаб кўрди, чинданам унга тошбақа сиғмасди. – Кўрдингми?

– Мен тошбақанинг боласига қовладим, – деди Салим бўш келмай.

– Она-бола тошбақалар битта инда ётиши керак! Бошқатдан қовла.

Салим ноилож ўзи қовлаган уяни кенгайтира бошлади.

Шаҳодат шодон қийқирганча улар томон югуриб келди.

– Қаранглар, мен жудаям катта тошбақа топдим! Мана!

Шодмон унинг кўлидаги тошбақани олиб, синчиклаб кўздан кечирди.

– Ростданам катта экан, – деди Салим. – Буниси отаси бўлса керак.

– Тошбақанинг отаси онасидан кичкина бўлади, – деди Шодмон жиддий қиёфада. – Бу тошбақа мен қовлаган инда яшайди.

Шодмон тошбақани Шаҳодатга қайтариб бериб, яна ерга мук тушганча чуқур қазишга тушди.

– Тошбақаларга ин қазиб берсак, кейин нима бўлади? – сўради кўлидаги тошбақани айлантриб томоша қилаётган Шаҳодат ундан.

– Улар биздан хурсанд бўлади.

– Тошбақани ўлдирса ёмон бўладими?

– Бошқа тошбақалар қарғайди! – жавоб берди Салим билағонлик билан.

– Ундай одамнинг оғзи қийшайиб, соқов бўлиб қолади, – деди Шодмон.

– Шоймир битта тошбақани ўлдириб, гўштини кучугига едирган эмиш! – деди Салим.

– Ростданми? – сўради Шаҳодат ваҳима билан.

– Шоймир шундай қилган бўлса, соқов бўлиши аниқ, – деди Шодмон ишонч билан.

Шаҳодат кутилмаганда кўлидаги тошбақани ерга тушириб юборди. Боши билан оёқларини косасининг ичига яшириб олган тошбақа коптоқдек думалаб бориб, куйироқда чуқур қовлаётган Шодмоннинг бошига зарб билан урилди. Шодмон гарангсиган қиёфада ердан бошини кўтариб, теваракка аланглади. Унинг сочлари орасидан қон сизиб чиқиб, оёғи остида ётган тошбақанинг косасига тома бошлади. Шаҳодат жонҳолатда чинқириб юборди. Шодмон бошини чангаллаб қишлоқ томон югурди. Салим эса нима ҳодиса юз берганига ақли етмай, унинг ортидан тикилганча юмронқозикдек қотиб қолди.

Шодмон қўйга етиб боргунча уст-боши қип-қизил қонга беланди. Лангар момо унинг аҳволини кўриб кўрқиб кетди.

– Вой, менгина ўлай!.. Нима бўлди? Ким сени бу аҳволга солди? – деб жонҳолатда унинг бошини чангаллади.

– Шаҳодат тошбақа билан урди! – дея чинқирди Шодмон.

– А? Қанақа тошбақа?.. – деди Лангар момо анграйиб.

– Қирда тошбақаларга ин қовлаётувдим... Шаҳодат катта тошбақани бошимга думалатиб юборди!

– Ҳа, болам-а! Доим йўқ жойдан бир ташвиш ортириб юрасан.

Лангар момо додлаб йиғлаётган Шодмоннинг бошини кўздан кечирди. Унинг куюқ сочлари орасидан ҳамон қон сизиб чиқмоқда эди.

– Хайрият, суюги бутун экан, – деди у бироз хотиржам тортиб. – Териси озгина шилинибди.

Лангар момо Шодмоннинг юз-кўзини илиқ сув билан ювиб, жароҳатига аллақандай сассиқ дори суртди. Бошини рўмол билан боғлаб, устидан эски телпакни кийдирди. Қон оқиши тўхтаган бўлса-да, боши лўқиллаб оғирди.

– Керакмас! – деди Шодмон қайсарлик билан. – Телпакни киймайман.

– Бир-икки кун чидайсан, болам, – деди Лангар момо. – Бошингни иссиқ тутмасанг, жароҳат газак олиб кетади.

– Газак олса нима бўпти! – деди Шодмон қайсарлик билан.

– Кейин сочинг тўкилиб, кал бўлиб қоласан, – деди Лангар момо пинагини бузмай.

Бу гапни эшитиб Шодмон иккиланиб қолди. Кўз ўнгида Қувват калнинг доим куёшда ялтираб юрадиган туксиз боши намоён бўлди. Ўзини ҳам шунақа қиёфада тасаввур қилиб, кўрқиб кетди. Худди биров ечиб оладигандек беихтиёр телпакни бостириброқ кийди.

Шодмон уйга кириб, деворга осилган ойнага тикилди. У гўёки масхарабозга ўхшарди. Шу пайтгача қанчадан-қанча болалар билан муштлашиб, ақалли бурни қонамаган эди. Келиб-келиб муштдай қизчадан таъзирини еб ўтирса-я! Синфдошлари эшитса, кулгига қолиши аниқ.

Аламдан тишларини ғижирлатиб, ташқарига чиқди. Ҳовлиқиб югуриб келган Салим ҳам унга бақрайиб тикилиб қолди.

– Бировга айтсанг, кўрасан мендан! – деди Шодмон унга ўқрайиб.

– Ҳеч кимга айтмайман, Шодмон, – деди у итоаткорлик билан.

– Кетдик! – деб Шодмон йўлга тушди. Салим унга эргашди.

Шодмон Шаҳодатларнинг ошхонаси ёнида тўхтади.

– Сен Шаҳодатни алдаб чақириб кел. Мен шу ерда яшириниб тураман.

– Хўп.

Салим олдинга юрди. Шаҳодат хавотирли қиёфада деразадан ташқарига мўралаб турарди.

– Шаҳи, юр, ўйнаймиз, – деди Салим.

– Ҳо, бормайман! – деди қизча кўзларини пирпиратиб. – Шодмон ушлаб олса уради.

Салим нима дейишни билмай, ошхонанинг панасида яшириниб турган Шодмонга қаради.

– Шодмон бу ерда йўқ, уйда ухлаб ётибди деб айт! – деди у аламдан лаблари гезариб.

– Шодмон бу ерда йўқ, уйда ухлаб ётибди.

– Алдаяпсан! У ошхонанинг орқасида бекиниб олган.

– У сени ошхонанинг орқасида бекиниб олган деяпти, – дея шивирлади Салим.

Шодмон ноилож панадан чиқиб, Шаҳодатга мушт ўқталди.

– Қўлимга тушсанг, сочингни битталаб юламан!

– Онамга айтиб бераман, – деди Шаҳодат йиғламсираб.

– Қара, Шодмон, Эсиргап келяпти.

Шодмон у кўрсатган томонга қаради. Эсиргап одатдагидек, бир гала итни ортидан эргаштириб Лангар момонинг уйи томон кетиб борарди. Уни кўриб Шодмоннинг баттар жаҳли чиқди.

– Индамасак, Эсиргап Лангар момонни олиб кетиб қолади, – деди у алам билан. Салим унга мўлтираб тикилиб турарди. Шодмон ҳам ўйланиб қолди.

– Эсиргапни ҳайдаб юборамиз! – деди ниҳоят Шодмон қатъий оҳангда. – Кетдик.

Шодмон олди-ортига қарамай югуриб кетди. Салим унинг ортидан эргашди. Катта йўлдан Лангар момоникига бурилишда нураб ётган эски чолдевор бор эди. Шодмон ундан кесак ушатиб ола бошлади.

– Кесакни нима қиласан? – деди Салим ажабланиб.

– Эсиргапни кесакбўрон қиламиз.

– Эсинг жойидами? Лангар момом уришади-ку!

– Панадан туриб отамиз. Лангар момом кўрмайди.

Бироздан сўнг иккаласи чўнтакларини кесакка тўлдириб, Лангар момоникига етиб боришди. Бу пайтда Эсиргап супада баҳузур ёнбошлаганча Лангар момо билан гаплашиб ўтирарди. Шодмон билан Салим унинг ортида биқиниб, уларни кузата бошлади.

– Қишлоқни-ку соғинаман, – деди Лангар момо ўйчан қиёфада. – Лекин бу ерларниям кўзим қиймайди. Раҳматли чолимнинг болалари мени эна деган. Кетаман деган гапимни эшитиб хафа бўляпти...

– Бегона жойларда шунча йил яшаганингиз етар! – деди Эсиргап унинг гапини бўлиб. – Сизни барибир Лангартоққа кўчириб кетаман. Бу ерда бировларнинг кўлига қаратиб қўймайман. Мендаям орият бор, амма!

Шодмон билан Салим бир-бирига қаради.

– Энди нима қиламиз? – сўради Салим чорасиз қиёфада.

– Кўрсатиб қўяман унга! – деди Шодмон қовоқ уйиб.

– Ҳай, буёғи бир гап бўлар, Эсиргапжон... Мен ошга ҳаракат қилай.

Лангар момо ошхонага кириб кетди.

Эсиргап бошидан эски телпагини ечиб қўйиб, хўриллатиб чой ича бошлади. Унинг тақир боши арчилган тухумдек оқариб турарди.

– Эсиргап кал экан! – шивирлади Шодмон ижирганиб.

– Бўла қол, Шодмон! – деди Салим бетоқат бўлиб.

– Ҳозир Лангар момом чиқиб қолади!

– Тўхтаб тур.

Ниҳоят, Эсиргап ўрнидан туриб, оғилхона тарафга юрди.

Шодмон Салимга имо қилиб, сездирмасдан катакнинг панасига ўтди. Эсиргап охурда емиш кавшаётган кизил говмишни синчиклаб кўздан кечира бошлади. Сигирнинг сутга тўлган елинини ушлаб кўриб, бош чайқади.

– Бошладик!

Иккаласи катакнинг панасида туриб, Эсиргапни кесакбўрон қилишга тушиб кетишди. Говмиш хуркиб ўзини четга олди. Эсиргап ҳеч нарсага тушунолмай тевааракка аланг-жаланг кўз югуртирди. Шу пайт мушздай кесак унинг бўйнига тегди.

– Ие-ие! Бу нима бало бўлди...

Кўрқиб кетган Эсиргап бўйнини чангаллаганча жонҳолатда уйга томон қоча бошлади.

– Қара, Шодмон, Эсиргап қочяпти, – шодон хитоб қилди Салим.

Шодмон улоқтирган каттагина кесак Эсиргапнинг қуёшда ялтираб турган пешонасига бориб урилди. Супага етай деб қолган Эсиргап пешонасини чангаллаганча букчайиб ўтириб қолди.

– Вой, ўлдим!

Шодмон билан Салим этагидаги қолган-қутган кесакни ерга ағдариб, қочиб қолишди. Шошганидан Шодмоннинг бошидан телпаги учиб кетди...

Кечга яқин Абдураҳим муаллим Эсиргапни ташқарига кузатиб чиқди. Эсиргапнинг пешонасида каптарнинг тухумидек ғурра пайдо бўлган эди.

– Хафа бўлманг, меҳмон, – деди Абдураҳим муаллим узрли оҳангда, – Болалар ўйинқароқроқ, сизга эркалик қилгиси келган бўлса керак...

– Эркалик қилганмиш! – деди Эсиргап аламли қиёфада пешонасидаги ғуррани силаб. – Бу тирмизакларга катталар ақл ўргатиб қўйган.

Абдураҳим муаллим зимдан унга норози қараб қўйди.

– Аммам бўлмаганида-ку бу ерларга кўзим учиб тургани йўқ эди...

Шу пайт Лангар момо уйдан халта кўтариб чиқиб келди.

– Манавини ол, Эсиргапжон. Қуруқ қўл билан кетма.

– Нима бу?

Эсиргап халтани қўлига олиб, аzza-базза титкилашга тушди. Унинг ҳаракатини кузатиб турган Абдураҳим муаллим маъноли бош чайқаб қўйди.

– Озроқ қанд-курс, ёнғоқ-майиз солувдим, – деди Лангар момо ўнғайсиз аҳволда. – Уйда болаларнинг эрмак қилишар.

Эсиргапнинг бироз чехраси ёришди.

– Ҳалиям Худо бир расади, – деди у ўпкали оҳангда. – Кесак кўзимга текканда нима бўларди?

– Бора қол, Эсиргапжон.

– Мен яна келаман, амма.

Эсиргап халтани қўлтиқлаб йўлга тушди.

Бу пайтда Шодмон кўркувдан юраги пўкиллаб, ҳовлида шумшайиб ўтирарди. Ҳеч нарсадан беҳабар онаси оғилхонанинг ёнида сигир соғарди.

Шодмон отаси билан Лангар момонинг шу томонга келаётганини кўриб баттар саросимага тушди. Шартта ўрнидан туриб даштга қочиб қолмоқчи ҳам бўлди. Лекин бундан бир иш чиқмаслигини ўйлаб фикрдан қайтди.

– Нимага меҳмонга кесак отдинг? – деди отаси жаҳл билан. Шодмон мадад кутгандек Лангар момога қаради. Бироқ унинг ҳам авзойи бузуқлигини кўриб, яна ерга кўз тикди. Ундан садо чиқавермагач отаси баттар асабийлашди. – Гапир деяпман!

Шодмон тунд қиёфада бошини эгиб ўтираверди.

– Бу болага гап-сўз таъсир қилмайди. Бети қотиб кетган.

Абдураҳим муаллим кутилмаганда Шодмоннинг чаккасига тарсаки туширди.

– Урманг! – деб Лангар момо жонсараклик билан орага тушиб, Шодмонни бағрига босди. – Шодмонжон энди ундай қилмайди.

Шодмон шу чоққача отасидан калтак емаган эди. Шунинг учун дафъатан нима воқеа юз берганини тушунолмай унга анграйиб тикилиб қолди. Чап юзи худди чўғ босгандек қизиб кетди. Беихтиёр кўзларида ёш ҳалқаланди. Отаси унинг нигоҳига дош беролмай шартта ортига бурилди-да, уйга кириб кетди. Шодмон Лангар момонинг қучоғидан юлқиниб чиқиб, ташқарига отилди.

Шодмон қари толнинг тагида чўнқайиб ўтириб, ўксиб-ўксиб йиғлади. Лангар момо ёнига келиб ўтирганини ҳам пайқамасди. Кампир унинг елкаларини, дока боғланган бошини меҳр билан силади.

– Йиғлама, болажоним...
Шодмон кўз ёшларини енги билан артиб, дик этиб ўрнидан турди.
– Тегманг менга! – деди у алам билан. – Кетсангиз кетаверинг ўша Эсиргапниккига. Энди менга барибир. Шодмон дашт томон югуриб кетди.

* * *

Эсиргапни ҳамма бирдай ёқтирмас эди. У эса жўрттага қилгандай кунда-кунора Лангар момониккига тиржайиб кириб келаверарди. Шодмон ҳар гал тупроқ йўлда қишлоқ итларини ортидан эргаштириб келаётган Эсиргапни кўрганида аламдан тишларини ғижирлатар, лекин кўлидан ҳеч нарса келмасди. Отаси ҳам кейинги вақтларда уни кўриши билан далага ёки қўшниларикига чиқиб кетарди. Уйда ҳеч ким Эсиргапнинг номини тилга олмас, Лангар момо ҳам бу ҳақда оғиз очмас эди. Кутилмаганда пайдо бўлган бу ёқимсиз одам туфайли кўп нарсалар ўзгариб кетганини Шодмон ич-ичидан сезарди...

Бир куни Шодмон мактабдан эртароқ қайтди. Беҳзод бешиқда пишиллаб ухлаб ётар, бироқ онаси уйда кўринмасди. Шодмон ҳайрон бўлиб ошхона, оғилхонага бирма-бир кириб чиқди. Сўнг Лангар момониккига жўнади. У ердаги манзарани кўриб анқайиб қолди. Уйнинг олдида прицепли трактор қантарилган, Эсиргап қорамағиздан келган ўспирин йигитча кўмагида ичкаридан олиб чиқилган кўрпа-тўшак, гиламларни тракторга жойлаш билан овора эди. Абдурахим муаллим чеккароқда нотаниш бир киши билан гаплашиб турарди.

Шодмон истар-истамас уйга яқинлашиб, деразадан ичкарига мўралади. Жиҳозлари ташиб чиқилиб, шип-шийдам бўлиб қолган уй жудаям ғариб кўринарди. Шу чоққача у учун жудаям қадрдон бўлган, мудом оҳанрабодек ўзига тортиб турадиган уй бир зумда аллақандай бегона, файзсиз масканга айланган эди. Шодмон Лангар момонинг кўчиб кетиши яхши эмаслигини билса-да, лекин бунақа бўлишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Нима қилишни билмай гангилган қиёфада деразадан узоқлашди. Нарироқда отаси унга зимдан синчков тикилиб турарди. Эсиргап эса хурсандчиликдан лаб-лунжини йиғиштиролмаб елиб-югуриб тракторга юк ортыпти...

Ошхонада аёлларнинг гангир-гунгир овози, идиш-товоқларнинг тарақ-туруғи эшитиларди. Салимнинг онаси у ердан идиш-товоқларни олиб чиқиб, ўспирин йигитчага узатяпти. Шу пайт ичкаридан Шодмоннинг онаси шошиб чиқиб келди.

– Келдингми, ўғлим? – деди у Шодмонга яқинлашиб. – Укангни бешикка белаб келувдим. Мабодо йиғлаб ётгани йўқми?

Шодмон йўқ дегандек бош чайқади.

– Бориб ундан хабар олай. Сенам мактабдан оққаб келгандирсан. Юрақол уйга...

– Қорним тўқ, – деди Шодмон кўрслик билан. Онаси унга зимдан қараб қўйиб, уйга томон кетди.

Ошхонадан Лангар момо чиқди. У худди тўйга бо раётгандай, эгнига янги кийимларини кийиб олган эди.

– Бўла қолинг, амма, эрта кунни кеч қилмай, тезроқ йўлга тушайлик, – деди Эсиргап унга.

– Хўп, Эсиргапжон.

Лангар момо Шодмонни имлаб ёнига чақирди.

– Буёққа юр, болам, сенга бир нарса кўрсатаман, – деб уни ошхонага бошлаб кирди. У ерда идиш-товоқлар бетартиб сочилиб ётарди. Лангар момо уларни оралаб ўтиб, бир чеккада турган таниш бўз халтани олиб келди.

– Мана, – деб у халтани Шодмонга тутқазди. – Буни эҳтиёт қилиб сақлагин. Бувангнинг омонати бу.

– Нега кетяпсиз, Лангар момо? – дея сўради Шодмон унга мўлтираб тикилиб.

– Кетмасам бўлмайти, болажоним, – деди Лангар момо хўрсиниб. – Буёғи тўрт кунлигим борми-йўқми, Худо билади... Эртадан-кечгача сени тергашдан бошқасига ярамайман. Қариб, майнасини еб қўйган вайсақи кампирни бошинга урасанми?

Лангар момо зўрма-зўраки жилмайди.

– Уришсангиз ҳам сизни яхши кўраман.

Лангар момо Шодмонни бағрига босиб, юз-кўзидан ўпди. Қиёфасини нигоҳига жойлаб олмоқчидек, бир муддат унга тикилиб қолди.

– Мендан хафа бўлма, Шодмонжон. Катта бўлсанг, ўзинг ҳаммасини тушуниб оласан.

– Энди бу ерга ҳечам қайтиб келмайсизми?

– Нега ундай дейсан, болам? Куч-қувватим жойида бўлса, ора-сира меҳмон бўлиб келаман. Сизлар ҳам Лангартоққа борасизлар... Бу уй-жойни раҳматли буванг менга атаб қурдирган эди. Энди уни сизларга ташлаб кетяпман. Отанга айт, уйни қаровсиз қолдирмасин. Вақти келиб сенам эгар яшашни ўргансанг, бу уйни ўзинга устахона қиларсан.

– Хўп, – деди Шодмон итоаткорлик билан.

Шундан сўнг улар ташқарига чиқишди.

Бегмат чўпон Салим билан бирга дашт томондан бир гала қўй-эчкини олдига солиб ҳайдаб келишди. Эсиргап уларни кўриб шошиб қолди. Ўспирин узатган охирги юкни апил-тапил прицепга жойлади-да, пастга сакраб тушди.

– Бўлди, – деди у Шодмоннинг отаси билан гаплашиб турган одамга юзланиб. – Юсуфбой, Нурали икковингиз аммани олиб йўлга чиқаверинг. Мен мол-ҳолни ҳайдаб пиёда кетавераман.

– Энам тракторда кетмайди, – деди Бегмат чўпон жаҳл билан. Кейин Шодмоннинг отасига юзланиб, изоҳ берди. – Қувват акага тайинлаб келдим. Ҳадемай машинасида келиб қолади. Энамни ўзим олиб бориб қўяман.

Эсиргап хушомадгўйлик билан илжайди-да, бориб қизил говмишнинг арқонини ечди. Қўй-эчкиларни ҳам унга кўшиб ҳайдаганча йўлга тушди. Лангар момонинг юклари ортилган трактор ҳам тупроқ йўлни чанги-тиб Лангартоққа жўнади.

Тушдан сўнг Лангар момо йўлга чиқадиган бўлди. Сора бахши ҳам у билан хўшлашиш учун етиб келди. Лангар момо машинага чиқиш олдидан ҳамма билан бирма-бир хайрлашди. Шаҳодат билан Салимнинг ҳам юз-кўзидан ўпди. Беҳзодни кўтарганча чеккароқда ун-сиз йиғлаб турган Шодмоннинг онасини бағрига босди.

– Қизим ўрнида қизим эдингиз, келинжон, – деди Лангар момо кўз ёшларини енгининг учи билан артиб. – Ўла-ўлгунимча сизни алқаб ўтаман.

– Кетманг, моможон, – деди Муниса опа ҳиқиллаб. – Сизсиз нима қиламиз?

– Лангартоғ деганлари тупканнинг тубида эмас, келин, – деди Сора бахшининг ҳам кўнгли бузилиб. – Момонгиз билан борди-келди қилиб турасизлар.

– Мени эсингдан чиқариб юборма, болажоним, – деди Лангар момо онасининг пинжиги суқилиб турган Шодмон билан хайрлашаётиб. Сўнг унинг отасига юзланди. – Мабодо Лангартоққа йўлингиз тушса, невараларимниям олиб боринг.

– Хўп, эна.

– Сиз яхшилаб жойлашиб олаверинг, дугона, келинлар билан бирга меҳмон бўлиб борамиз, – деди Сора бахши. – Шу баҳонада тоғ-тошларниям бир кўриб келамиз.

Лангар момо билан Бегмат чўпон машинага чиқибди. Қувват аканинг “Москвич”и ғизиллаб жўнади. Ҳамма уларнинг ортидан унсиз тикилиб қолди.

– Дугонам ҳам кетди-борди, – деди Сора бахши бош чайқаб. – Бояқиш доим “Лангарни биргина кўриб ўлсам армоним йўқ эди” деб ҳасрат қиларди. Охири ниятига етди.

Шодмон онасининг пинжидан юлқиниб чиқиб, жонжаҳди билан машинанинг ортидан югурди.

– Лангар момо!.. Кетманг, моможон.

“Москвич” муюлишда бурилиб, кўздан ғойиб бўлди. Шодмон тупроқ йўлга йиқилиб тушиб, бошдан-оёқ оппоқ чангга беланди. Чўнқайиб ўтирганча ўксиб-ўксиб йиғлади. Орқасидан етиб келган отаси уни ердан кўтариб олиб, бағрига босди.

– Йиғлама, ўғлим. Кап-катта боласан, уят бўлади...

– Момосига меҳри тушган-да, бола бечоранинг, – деди бу манзарани кузатиб турган Сора бахши. – Индаманглар, тўйиб-тўйиб йиғласин. Ҳали Лангар момосини кўп соғинади.

* * *

Куз охирлаб, кунлар анча совиб қолди. Шодмон билан Салим тушга яқин мактабдан қайтишарди.

– Эшқул момосини бошлаб келса, уни биз урмадик, деймиз, – деди Шодмон.

– Сора бахши барибир ишонмайди, – деди Салим ташвишли қиёфада. – Ҳадемай таёғини кўтариб келади.

– У келгунча даштга қочиб кетамиз.

– Лангар момом кетмаганида зўр бўларди-да.

– Лангар момом қайтиб келади, – деди Шодмон ишонч билан.

Лангар момонинг кўчиб кетганига ҳам икки ойдан ошди. Яқинда Бегмат чўпон бориб уни кўриб келди. Ўша куни отаси Шодмонни эргаштириб Салимларни кига йўл олди.

– Энамиз яхши юрган экан, – деди Бегмат чўпон пойгақда ўтирган Шодмон билан Салимга зимдан қараб кўйиб. – Ҳаммага салом айтиб юборди.

– Ишқилиб, жияни яхши қараётган эканми? – сўради Шодмоннинг отаси.

– Худо кўтарсин ундай жиянни, – деди Бегмат чўпон аччиқланиб. Сўнг болаларга қаради. – Икковинг кўчага чиқиб ўйнанглар.

Улар ноилож ташқарига чиқибди. Шодмон уйига кетди. Кечга яқин отаси Салимларниқидан ўйчан қиёфада қайтиб келди. Айвонда онаси иккови анча вақт паст овозда гаплашиб ўтиришди.

– Лангар момом касал бўлиб қолибдими? – деб сўради эртаси куни Шодмон онасидан.

– Момонгга ҳеч нарса қилгани йўқ, – деди онаси.

– Лекин жиянининг уйида шароит яхши эмас эмиш. Отанг уни яна қайтариб олиб келамиз деяпти.

– Қачон? – сўради Шодмон жонланиб.

– Отангга қолса, бугуноқ олиб келарди, – деди онаси. – Лекин Лангар момонг амакингга, келаси йил баҳоргача сабр қилиб туринглар-чи, деган эмиш.

Шундан бери Шодмон баҳор келишини кутиб юрган эди.

– Қара, Шодмон, Тўхта кампир тузалибди! – дея хитоб қилди Салим Тўра буванинг уйига яқинлашганда. Хаёл суриб келаётган Шодмон ҳушёр тортиб, Салим ишора қилган томонга қаради. Чиндан ҳам, Тўхта момо пастак уйнинг деворига суяниб ўтирарди. У анчадан бери кўринмай қолган эди. Айтишларича, оғир касалга чалинган экан. Қайси куни Шодмоннинг онаси бориб, унинг ҳолидан хабар олиб келган эди.

– Бояқиш Тўхта момо ҳам илинибгина турибди, бу аҳволда узоққа бормаса керак, – деган эди у кечқурун эрига.

Шодмон Тўхта момонинг тузалганини кўриб негадир хурсанд бўлиб кетди.

– Ассалому алайкум, Тўхта момо, – дея салом берди унга. Бироқ кампирдан садо чиқмади.

– Нега салом берасан? Ахир, у тентак-ку, – дея шивирлади Салим ажабланиб.

– Узум пишса, ўғилларим армиядан келади, – деди Тўхта кампир кутилмаганда тилга кириб, хириллаган товушда. – Учовини баравар уйлантираман. Уларга бахмалдан тўн қавиб қўйганман.

Шодмон билан Салим унга ҳайрат билан тикилиб қолишди. Тўхта момо эса яна ҳеч нарса бўлмагандай сукутга чўмди.

Болалар ортига қарай-қарай бу ердан узоқлашишди.

Бу пайтда Бегмат чўпон кўшниси Қосим акани ҳашарга айтиб, Лангар момонинг уйининг томини очмоқда эди. Аллақачон эшик-деразаси кўпориб олинган уй жудаям ғариб кўринарди.

– Отам раҳматли бу иморатни Лангар энамизга атаб қурдирган эди, – деди кетмон билан томнинг сувоғини чопаетган Бегмат чўпон. – Ўша пайтлар мен ёш бола эдим, Долим бува паҳсасини уриб бергани ғира-шира эсимда қолган.

– Уйни бузмай турсанг бўларди, – деди Қосим ака. – Лангар момо эшитса, кўнглига келиши мумкин.

– Эй, қаёқда! – деди Бегмат чўпон оғринган қиёфада. – Шунча иззатлаганимиз билан ўгай энамиз барибир бизга эл бўлмади. Анави жияни келиши билан бизларни элнинг орасида маломатга қолдириб, кетиб қолди. Яқинда бориб кўриб келдим. Жияни бор-будига эга чиқиб, ўзига қибла-қиё қарамай қўйибди. Уйга олиб кетаман деб шунча ялинсам ҳам кўнмади.

Шу пайт Шодмон билан Салим улар томон ҳаллослаб югуриб келишди.

– Сенларга нима керак? – деди Бегмат чўпон пешонасининг терини аритиб.

– Лангар момонинг уйини бузмаг! – деди Шодмон йиғлагудек қиёфада. – Момом ҳали қайтиб келади.

Қосим ака Бегмат чўпонга савол назари билан қаради.

– Арзанда момонг қайтиб келса, ўзинг унга янги уй солиб берасан-да, Шодмонбой, – деди у жилмайиб.

– Бузмаг деяпман!

– Сен ҳали менга ақл ўргатадиган бўлдингми? Шошмай тур! – дея Бегмат чўпон ёлғондакам қовоқ

уйиб, нарвондан пастга тушишга чоғланди. Салим шу заҳоти олди-ортига қарамай қочиб қолди. Шодмон ҳам ноилож унинг ортидан эргашди.

Иккаласи қари толнинг тагида анча вақт чурқ этмай ўтиришди.

– Лангар момом уйи бузилганини билса, қайтиб келмайди, – деди ниҳоят Салим журъатсизлик билан. Шодмон илкис унга қаради.

– Бориб Лангар момомни олиб келамиз! – деди у қатъий оҳангда.

– Эсинг жойидами? – деди қўрқиб кетган Салим. – Лангар момом жудаям узоқда яшайди. Барибир тополмаймиз.

– Топамиз! Мен йўлни биламан.

– Шодмон, мен бормайман, отам уришади, – деди Салим кўзларини пирпиратиб.

– Бормасанг-борма. Ўзим кетавераман.

Бунақа бўлишини кутмаган Салим нима дейишни билмай анграйиб қолди.

– Менинг Лангартоққа кетганимни ҳеч кимга айтма! – деди у Салимга қаттиқ тикилиб.

– Хўп, айтмайман, – дея Салим унинг нигоҳига дош беролмай ерга қаради.

Шодмон тупроқ йўлдан кунчиқар томонга югуриб кетди.

Кўз очиб-юмгунча қишлоқ ортда қолди. У кимсасиз дашт оралаб ўтган ёлғизоёқ сўқмоқдан узоқда чўққиларини қор қоплаб ётган Лангартоққа кетиб борарди.

Кун намозгарга оғиб, борлиқ қизғиш тусга кирди. Уфқ тарафда қоп-қора булутлар пайдо бўлиб, дашт узра салқин шамол эса бошлади.

Шодмон эшак етаклаганча бир сурув қўй ҳайдаб келаётган кекса чўпонга кўзи тушиб, унга яқинлашди.

– Ассалому алайкум, чўпон бува.

– Ваалайкум ассалом... – кекса чўпон кўзларига ишонмагандек, ажабланган қўйи унга бошдан-оёқ синчиклаб разм солди.

– Сувингиз йўқми?

– А?.. Сувми? Бор, болам.

Чўпон эшакнинг устидаги хуржундан ихчамгина кувача олиб, унга узатди. Шодмон югуравериш рота чанқаган эди. Кувачадаги муздай сувдан хузур қилиб симирди.

– Раҳмат, чўпон бува, сувдай сероб бўлинг, – деб кувачани унга қайтариб берди.

– Балли, бўтам, балли, – эс-хушини йиғиб олган чўпон унинг гапидан завқланиб кулди. – Бу, сени танимайроқ турибман... Кимнинг боласисан?

– Сортепалик Абдурахим муаллимнинг ўғли бўламан.

– Ия, шундайми? – деди чўпон ажабланиб. – Исинг нима?

– Шодмон.

– Йўл бўлсин, Шодмонбой? Ёки адашиб қолдингми?

– Йўқ, адашмадим. Мен Лангар момомникига кетяпман.

– Лангар момонг қаерда яшайди?

– Лангартоғда.

– Ана холос! – кекса чўпон Лангартоғ тарафга қараб қўйди. – Ота-онанг биладими?

Шодмон нима деб жавоб беришни билмай ерга қаради.

– Уйдан қочиб кетдингми?

– Лангар момом қайтиб келмаса, Салимнинг отаси унинг уйини бузиб ташлайди, – деди Шодмон хўрсиниб.

– Яхши-яхши, – дея кекса чўпон унинг гапини маъқуллагандек бош ирғаб, қўлидан ушлади. – Бугунча кун кеч бўлди. Ҳавонинг ҳам авзойи бузуқ. Оқом бизникида қолиб, эртага йўлга тушганинг маъқул. Юра қол, ўғлим.

Шодмон унинг қўлидан юлқиниб чиқиб, янтоқзор оралаб югуриб кетди.

– Тўхта дейман! Лангартоққа етолмайсан. Адашиб қоласан.

Кекса чўпон унинг ортидан эргашди, лекин анча узоқлашиб кетган болага етолмаслигини тушуниб, ноилож тўхтади. Шодмон бир зумда қирдан ошиб, кўздан ғойиб бўлди.

* * *

Кечкурун қишлоқдан чиқиб келган икки отлиқ зимзиё даштда ошиғич кетиб боришарди.

– Шу пайтда уйни бузишинг шартмиди? – деди отини йўрттириб бораётган Абдурахим муаллим аччиқланиб. – Аввал бир оғиз сўрамайсанми?

– Бунақа бўлишини қаёқдан билай? – деди Бегмат чўпон зорланиб.

– Сен шу ердан бор! Мен анави сойликдан ахтараман.

– Хўп, ака...

Абдурахим муаллим отининг жоловини чапга бурди. Пастликка тушиб олиб, атрофни синчиклаб кузатганча олдинга юрди. Дам-бадам отининг жоловини тортиб, “Шодмон, қаердасан, ўғлим?” дея овоз бериб, нафасини ичига ютганча атрофга қулоқ тутар, аммо тобора кучайиб бораётган изғирин шамолнинг шовқинидан бошқа ҳеч нарса эшитилмасди. Кутилмаганда нарироқда кўнғироқнинг жиринглаши ва қўй-қўзиларнинг маъраган овози қулоғига чалиниб, ўша ёққа шошилди. Етиб борганида Бегмат чўпон сурув ҳайдаб юрган кекса чўпон билан гаплашиб турарди.

– Қарилик курсин, болани тутиб қололмаймиз, – деди у. – Олди-ортига қарамай тоғ томонга чопиб кетди...

– Болани қачон кўрувдингиз? – сўради Абдурахим муаллим унинг гапини бўлиб.

– Говгум маҳали эди. Ҳали узоққа кетолмаган бўлса керак.

Ака-укалар отини ниқтаб йўлга тушишди.

– Болани тезроқ топинглар, – деди кекса чўпон уларнинг ортидан. – Норасида нарса, кўрқиши мумкин... Бунинг устига, даштда шоқол-моқол деган жондорлар ҳам йўқ эмас.

Бу гапни эшитиб Абдурахим муаллимнинг юраги орқага тортиб кетди. Шу заҳоти отининг сағрисига устма-уст қамчи тушириб, уни чоптириб кетди.

* * *

Тез орада осмонни бир текис булут қоплаб олди. Бир маромда эсаётган изғирин бўронга айланиб, ғовлаб ўсган янтоқзор шовуллаб чайқала бошлади. Шамол аралаш ёғаётган ёмғир тобора кучаярди.

Дашта адашиб қолган Шодмон изиллаб йиғланча янтоқзор оралаб юрарди. Уст-боши шалаббо бўлиб, совуқ ва кўрқувдан вужудига титроқ кирган эди. Ўткир тиканлар кийимларини тешиб ўтиб, аъзойи-баданига игнадек санчилар, бироқ шу топда у оғриқни деярли сезмасди. У бот-бот тўхтаб, умид билан атрофни кузатар, аммо довулнинг чангалида инграб ётган ёвонда тирик жон асари сезилмасди.

Шодмоннинг қадами сузлашиб, тиззалари майишиб кета бошлади. Охири янтоқзор орасида чўккалаб ўтириб қолди. Боядан бери у ёқдан-буёққа тортқилаб, обдон тинкасини қуритган шамолнинг зуғумидан халос бўлиб, бироз енгил тортди. Шундоққина ёнида қорайиб турган аллақандай чуқурга кўзи тушди. Совуқ жон-жонидан ўтиб кетган эди. Таваккал қилиб аста пастга тушди. Кўклам жилғаларидан ҳосил бўлган камгақда ёмғирдан пана жой топиб, ғужанак бўлиб ўтириб олди. Йиғидан тийилган бўлса-да, юрагини кўрқув, саросима тарк этмаган эди. Рутубатга бурканган саҳрода ҳамон бўрон гувиллар, аллақаерларда шоқолнинг улиган товуши элас-элас қулоққа чалинарди.

Шодмон қаттиқ чарчаганини ҳис қилди. Зах ҳиди анқиб турган чуқурнинг деворига суяниб, кўзларини юмди. Танасида қандайдир ҳузурбахш илиқлик туйгандай бўлди. Шу заҳоти уйку элиптиб, шуури карахтлашди.

– Шодмон! Қаердасан, ўғлим?..

Бу таниш овозни эшитиб кўзларини очишга уринди. Лекин кўрғошиндек оғирлашиб қолган қовоқлари ўзига бўйсунмади. Шодмон хўрсиниб қўйиб, шу заҳоти қаттиқ уйқуга кетди...

Шу куни Шодмон туш кўрди. У кимсасиз даштда ёлғиз кетиб бораётган Лангар момонинг ортидан шамолдек елиб борармиш. Лекин шунча югурса-да, сира унга етолмасмиш.

– Тўхтанг, Лангар момо! Кетманг! – дея бақирармиш. Кампир эса Шодмоннинг ҳайқириғига эътибор бермай, тобора узоқлашиб борармиш.

Қаёқдандир пайдо бўлиб қолган Эсиргап ёқимсиз овозда хохлаб кула бошлабди. Лангар момо эса узоқдаги тоғларга сингиб кетибди...

* * *

Абдурахим муаллим тун бўйи Шодмонни излаб дала-даштни саргардон кезиб юрди. Ўғли ҳеч қаерда йўқ эди. Вақт ўтган сари умидсизликка тушиб, кўнглига бир-бирдан кўрқинчли хаёллар бостириб кела бошлади. У чорасизлик ва аламдан ўзини кўярга жой тополмас, шартта ерга ётиб олиб дод солиб йиғлагиси келарди.

Мабодо ўғлига бир гап бўлса, бундай кўрғиликка қандай чидайди? Хотинининг аҳволи нима кечади? Уларнинг ҳаёти остин-устин бўлиб кетмайдими! Иккаласи турмуш қуришгач, ўн йилдан зиёдроқ тирноққа зор яшади. Шодмон дунёга келгунча қанча изтироб, умидсизликларни бошдан кечиришди. Ўша пайтларда у ҳамма нарсадан кўнгли совуб, қуруқ суратга айланиб қолган эди. Тенг-тўшларига деярли қўшилмас, мактабга ҳам номигагина бориб келар, ҳаёти зимистонга айланган эди. Хотинининг аҳволи-ку униқидан баттар эди. Фарзанд дегани қанчалар азиз бўлишини ўшанда билган эди.

“Худо бераман деса, фарзанднинг ҳам эрта-кечи йўқ” дея тасалли берарди ўгай онаси уларга. Мушфиқ

кампирнинг кўнглига солган эканми, Абдурахим муаллимнинг ёши ўттиздан ошиб, сочига оқ оралаган кезларда хотини Шодмонга ҳомиладор бўлди. Бу янгиликни эшитиб, хурсандчиликдан ўзини кўярга жой тополмай қолди. Ўғли туғилганда эса унга кўшилиб ўзи ҳам қайта дунёга келгандай бўлди...

Бу гўдак уларнинг ҳаётига қайтадан мазмун олиб кирди. Абдурахим муаллим табиатан оғир-вазмин, ичидагини сиртига чиқаравермайдиган одамлар тоифасидан эди. Гарчи сир бой бермас-да, ўғлини очиқ-ойдин эркалатмас-да, уни еру кўкка ишонмас эди. Ўғлининг ўжарлиги-ю шўхликлари ҳам унга ёқарди. Баъзан ҳаддидан ошиб кетганида номига тергаб кўяр, лекин ичида унинг қилиқларидан завқланарди.

Шодмон гўдаклигидан Лангар момосининг кўлида катта бўлди. Кампир ҳам негадир шу гўдакка ўзгача меҳр қўйди. Доим унга ғамхўрлик қилар, бир кун кўрмаса туролмас эди. Оқибатда ўғли ҳам унга боғланиб қолди. Абдурахим муаллим бундан хурсанд эди. Чунки кампир унга яхши тарбия бераётган эди.

Лекин кутилмаганда у ҳамма нарсадан этак силкиб, қишлоғига кетиб қолди. Шунча йил ўзини она ўрнида кўриб, кўнглига қараб келган ака-укаларнинг ҳам, ўтидан кириб кулидан чиқадиган келинларининг ҳам юз-хотирини қилмади. Ҳатто, ўзига ўрганиб қолган гўдакнинг зорланишлари ҳам уни шаштидан қайтаролмади. Қариган чоғида туғилиб ўсган қишлоғига кетиши шартмиди? Анави жияни кампирга меҳри тортганидан эмас, унинг дов-даскасига кўз тикиб келгани кундай равшан эди-ку. Унга шунчалик ичи ачиса, мол-ҳолини бериб юбориб, ўзи қолаверса ҳам бўларди. Шундай йўл тутганида ҳам ҳеч ким уни маломат қилмасди. Отасидан қолган битта тўқол кампирни боқиб олишга уларнинг қурби етарди. Энди буёғи нима бўлади? Худо кўрсатмасин, Шодмонга бир нарса бўлса, кампирнинг ўзи ҳам адоий тамом бўлади-ку...

Тонгга яқин бўрон тиниб, борлиққа совуқ сукунат чўқди. Абдурахим муаллим минган бедов от ёмғирнинг дастидан хамирдек юмшаб қолган далада тун бўйи кезавериш толиққан эди. У отдан тушиб, жиловидан етаклаганча олдинга юрди. Шу пайт уч-тўртта жондор тапир-тупир қувлашганча олдини кесиб ўтди. Бедов ҳуркиб кетиб, жойида таққа тўхтади. Абдурахим муаллим ғира-ширада уларнинг қандай махлуқ эканини ажратолмади. Бироздан сўнг янтоқзор орасида шоқоллар улий бошлади. Бу овозни эшитиб Абдурахим муаллимнинг аъзойи-баданидан муздай тер чиқиб кетди.

– Эй, Худо... Ўғлимни ўзинг асра!

* * *

Бегмат чўпоннинг оти кутилмаганда юришдан тўхтаб, қулоқларини чимирганча олдинга тикилди. Уч-тўрт қадам наридаги қуюқ ўсган янтоқзор орасидан заифгина инграган овоз эшитилгандай бўлди. Бегмат чўпон шоша-пиша отдан тушиб, ўша томонга югурди. Ёмғир сувидан ивиб кетган чуқурда қунишиб ётган Шодмон уйқусида алаҳларди. Бегмат чўпон жонҳолатда чуқурга сакради.

– Шодмон! Шу ерда экансан-да, жигар, – дея болани кўтариб олиб, бағрига босди. Шодмон кўзларини зўрға йириб очиб, унга анграйиб тикилди.

– Худога шукр, эсон-омон экансан!.. Сени қара-я. Роса кўрқитдинг-ку одамни... – Қувончдан ўзини йў-

қотиб қўйган Бегмат чўпон илжайган қўйи титроқ қўллари билан Шодмоннинг юз-кўзини, сочини силар, кўзларидан дувиллаб ёш оқарди. – Ие, иссигинг бор-ку? Ҳечқиси йўқ, ўтиб кетади... Энди тезроқ отангни топишимиз керак. Кечадан бери уйдагиларнинг аҳволи нима кечдийкин... Оббо, қочоқвой-ей! Бопладинг-ку одамни...

Бегмат чўпон Шодмонни чакмонига ўраб, ўрадан чиқди. Нарироқдаги қирда Абдурахим муаллим кўринди.

– Бегмат! Нима гап?

– Ўғлингизни топдим, ака! – дея шодон ҳайқирди у. – Мана у!

Абдурахим муаллим у томонга от чоптириб кела бошлади.

* * *

Шодмон анча вақт иситмалаб, ҳуш-беҳуш бўлиб ётди. Бу орада бир-биридан ғалати тушлар кўрди.

...Уста Суннат кўчада сигир етаклаб юрган эмиш.

– Мен ола сигиримни топдим, Шодмонбой, – дебди у ёш боладай қувониб. – Ана, ҳалқумида ғўрисиям бор.

Шу пайт ола сигирнинг икки ёнидан қанот ўсиб чиқиб, осмонга учибди.

– Суннат бува! Сигирингиз учиб кетяпти, – дея ҳайқирибди Шодмон. Бироқ Суннат бува ҳам қўллари ҳаволатганча сигирнинг ортидан парвоз қилибди. Кўз очиб-юмгунча ола сигир қанотли отга айланиб қолибди. Суннат бува ҳавода унга миниб олиб, Шодмоннинг боши узра чарх уриб айлана бошлабди.

– Пастга тушинг, Суннат бува! Ҳозир йиқилиб кетасиз! – қичқирибди Шодмон хавотирга тушиб.

Аммо уста Суннат ерга тушишни хаёлига ҳам келтирмай, қанотли отда узоқларга учиб кетибди.

– Қайтинг, Суннат бува!..

Қутилмаганда бу манзара изсиз йўқолиб, Шодмоннинг қулоғига аллақандай овозлар эшитилди.

– Яна алаҳляяпти, – деди онаси хавотир билан. – Иссиғиям тушмаяпти.

– Гўдаққинанинг юраги тушганга ўхшайди, – бу – Сора бахшининг гулдирак овози эди. – Қани, мен бир кўрай-чи...

Шодмоннинг онаси ўқсиб йиғлади.

– Қўрқма, келин, Худо хоҳласа, боланг ҳеч нарса

кўрмагандай тузалиб кетади, – дея таскин берди Сора бахши унга.

Ташқарида машина шовқини эшитилди. Эшик шарақлаб очилиб:

– Дўхтирлар келди! – дея хитоб қилди Салимнинг онаси.

Шодмоннинг шуури карахтлашди...

Бундоқ қараса, Тўра буванинг уйида тумонат одам йиғилган, тўй бўлаётган эмиш. Уйин-қулги авжида эмиш. Тўхта кампир давранинг ўртасида турган уч ўғлига бирин-кетин бахмал тўн кийгизиб, жунунвор қиёфада рақсга туша бошлабди. У гўёки Худога нола қилаётгандек, қоқсуяк қўллари кўкка чўзганча силкиниб-силкиниб ўйнабди.

– Юр, Шодмонжон, икковимиз Лангар опамни ҳам тўйга олиб келамиз, – дебди у бироздан сўнг Шодмоннинг олдига келиб.

– Қоч, Шодмон! Тўхта кампир ушлаб олса, оғил-хонасига қамаб қўяди! – дея чинқирибди Салим. Аммо Шодмон унга эътибор бермабди. Тўхта кампир эса унинг қўлидан тутиб, уста Суннатга ўхшаб осмону фалакка учибди. Шодмон парвоздан завқланиб, қиқир-қиқир кула бошлабди.

Иккаласи бепоён далалар, қишлоқларнинг устидан шитоб билан учиб ўтишибди. Чўққилари оппоқ қор билан қопланган Лангартоққа етгач, ерга тушишибди. Тўхта кампир тўсатдан ғойиб бўлибди.

Тоғнинг этагида шарқираб оқиб ётган сой бўйида таниш уй кўзга ташланиб тураркан. Шодмон синчиклаб қараса, Лангар момонинг уйи эмиш! Қишлоғимиздаги уй бу ерга қандай келиб қолди, дея ўйлабди у ҳайрон бўлиб. Сойдан кечиб ўтиб, ўша томонга юрибди. Лангар момо уйнинг олдидаги таниш супада ўтирган эмиш.

– Мен келдим, Лангар момо! – дебди Шодмон қувончдан терисига сиғмай. Лангар момо уни бағрига босиб, сочларини силабди...

Шодмон уйғониб кетди. Кўз ўнгида шифти билан девори оппоқ ранга бўялган аллақандай хона манзараси намоён бўлди. Кимдир унинг сочини силаб ўтирарди. Шодмон ён томонига ўгирилди. Рўпарасида Лангар момо жилмайиб турарди.

– Турдингми, болажоним?

Шодмон кампирга унсиз тикилиб қолди. Сўнг унинг елкаси оша деразага қаради. Ташқарида борлиқни беғубор ранга бўяб оппоқ қор ёғарди.

ҚАНОТЛИ ТОВУШЛАР

Дунёнинг бахти шундаки, унинг яхши шоирлари кўп. Шоирлар дунёни ичкарасидан юлдуз бўлиб ёритиб турадилар.

Ўз йўли, ўз услубига эга шоир Рустам Мусурмон ижодида «ичкари» тушунчаси алоҳида моҳият касб этади. Шоир оламнинг жавҳари бўлмиш Инсонга яхлит моҳият сифатида ёндошади, унинг «ичкараси» «ташқари»нинг қиёфасини белгилаб берувчи қатлам эканига аҳамият қаратади. Умуман олганда, «ичкари»-«ташқари» поэтик тушунча сифатида мумтоз адабиётимизда, замонавий шеъриятимизда турли ракурсларда атрофлича ишланган. Рустам Мусурмон янги давр шоири, шу боис бу эски мавзунини янги талқин этади. Унингча, «ичкари» озурда, таъсирчан, ҳатто, қайсидир даражада курашчан эмас. Бу ўринда «курашчан» тушунчасига ижтимоий маъно юклаб бўлмайди. Дунё олам, инсонлар ўртасидаги муносабатлар мукамалликдан йироқлигини ҳис этган «ичкари» озорланган. Айни пайтда бу озор тушкунлик эмас. Лирик қаҳрамон узоқ келажакка катта умид, орзу, мақсад билан кўз тикади. Ёруғ ниятлари ижобат бўлишига ишончи мустаҳкам. Шу ишонч лирик қаҳрамонни бадиий образ доирасидан ижтимоий тимсол ҳудудига олиб ўтади. У энди ижтимоий ҳаётда ўз «борлиги»ни билдиришга тайёр ва ўзини намоён этишга киришади. Лирик қаҳрамоннинг шеърдан шеърга ўсиб борувчи динамик – тадрижий йўли уни ижтимоий индивид сифатида намоён этади. Шарқда инсон камолоти, ташқи ва ички гўзаллиги ҳақидаги асрлар давомида шаклланган бадиий-эстетик қарашларига кўра, кишининг зоҳирий (ташқи) ва ботиний (руҳий-маънавий) гўзаллиги орасида мувозанат, мутаносиблик мавжуд бўлгандагина у ҳақиқий гўзал, комил шахс ҳисобланади.

Шоирнинг 1994 йилда нашр этилган «Руҳимнинг товуши» (Тошкент, «Камалак», – 1994 йил. Иқтибослар шу китобдан – С.А.) китобидан шундай шеър бор:

*Кўкрагимга муштлайди биров,
Муштлайверар ичкарасидан:*

*– Нима бўлди, очингизлар-ов,
Бу вужуднинг ташқарисида?!.*

«Ўзим»нинг ичидаги жабрдийдага нима бўлганини, ҳақиқатни айтиш оғир. Гап шундаки, «Худди сендек (юрақдек – С.А.) бировни боғлаб, Олиб кетди бир сарвиқомат...»

«Юрак» шеъри шундай бошланади:

*Юрак – менинг дулдулим,
Кўкрагимда қозиғи...*

Юрак – «ичкари»нинг маркази, «мен»нинг моҳияти. У ой, юлдузларни – юксакларни кўзлайди, уфқлар сари югуриб, «мен» – лирик қаҳрамон кўкрагини кўпчилиб юборади. Юқорида таъкидлаганимиз – шоирнинг катта мақсадлар сари интилаётган лирик қаҳрамони ўз орзу манзилларига етмоқ йўлида машаққатлар чекишга ва уларни енгиб ўтишга тайёр. Бундай кучни, шиддатни «мен»га юрак – «ичкари»нинг моҳияти беради: юрак «Мени судраб кетади, Қозиғини суғуриб...»

Муҳаббатни ҳар бир шоир ҳар хил «кўради». Рустам Мусурмоннинг талқинида муҳаббатнинг («Муҳаббат» шеърида):

*Юраги қўшалок бўлади,
Ошиқлар тушунар тилини...*

Бу ўринда шоир, бир томондан, муҳаббат икки киши – йигит ва қиз ўртасидаги ҳодиса эканлиги мантиғидан келиб чиқиб, «муҳаббатнинг юраги қўшалок бўлади», деяётган бўлса, бошқа томондан, мазкур сатрларга муҳаббат шундай улкан кучки, унга битта юрак торлик ва камлик қилади; учинчи томондан, муҳаббат кўрқмас, қайтмас, чунки юраги иккита; тўртинчидан, муҳаббат мард, ботир, жасур, чунки юраги иккита, деган маъноларни сингдирган. Шеър:

*Кўрмадим унингдай гадони,
Ор қилар садақа сўрашга, – деб яқунланади.
Ўзи гадо бўлса, садақа сўрашга ор қиладимми? Ор*

қилса, гадо бўлмасди-ку. Бу тескари мантиқда шоирнинг эски мавзуни янгича талқин этгани кўринади, яъни гадо садақа сўрашга ор қилади. У ғурурли, мағрур гадо. У унча-мунча нарса эмас, унча-мунча нарсани олмайди ҳам, муҳаббат сўрайди. У муҳаббат гадоси. Унинг сўрагани фақат муҳаббат. Шеърнинг яна бир маъно қатлами шундан иборатки, ошиқ ҳамиша гадо ҳолатига тушади, садақага фақат муҳаббат сўрайди. Одам гадога кўп нарса бериши мумкин, муҳаббатни эса кўп ҳолларда беролмайди.

Рустам Мусурмон шеърлярига бутун вужуд сифатида қаралса, бу вужуд, биринчидан, замонавий гўзал шеърляримиз: узоқ асрлик бадиий тараққиёт натижасида ва дунёнинг энг бақувват шоирлари ва шеърлари, асарлари таржимасидан баҳраманд бўлиб, айна қиёмдек етилган, шаклланиш жараёни узлуксиз давом этаётган гўзал ва мукамал бугунги поэзиямиздан; иккинчидан, халқ оғзаки ижодидан, яъни ҳали ҳаёт бўлган боболаримиз, момоларимизнинг оғиздан оғизга ўтиб келаётган бой ва бетакрор хазинасидан; учинчидан, ёзма фольклордан, битмас-туганмас бадиий хазинадан; тўртинчидан, дунё адабиётидаги катта умрзоқ бадиий оқим; аслида оқим эмас, бадиий санъат кўринишлари ва изланишлари мужассам бўлган ифода услуби – модернизмдан; бешинчидан, мумтоз адабиётимизнинг чексиз уммонидан озиқланади. Аслида, катта, кенг кўламли адабиётда ҳам, кичик бир шеърда ҳам, агар у чинакамига яхши бадиий асар бўлса, буларнинг барчаси бир пайтнинг ўзида зухур этади. Жумладан, санъаткор шоир сифатида Рустам Мусурмон ижодида ҳам шу тўлалик, уйғунлик кузатилади.

Адабиётшунослиқда лексик-семантик таҳлил деган тушунча бор. Унга кўра, асарга, жумладан шеърга матн сифатида ёндашилади ва бир конкрет шеър матни ўзига хос услуб ва ифодани аниқлаштириб берадиган, шунингдек энг кичик ҳажмда мантиқни акс эттирадиган даражагача парчаланadi. Мана шу энг кичик матн-парчада ижодкорнинг услуб-қиёфаси намоён бўлади. Бу кичик парча қайсидир шоирда тўртлик, бошқа бир шоирда сатр, яна кимдadir сўз, яна кимдadir сатрдан катта, тўртликдан кичик ёки сўздан катта, сатрдан кичик ҳажмдаги матн бўлиши мумкин. Бадиий дунёқараши шеърга санъат асари, шоирга санъаткор, деб ёндашиш принципида шаклланган Рустам Мусурмон шеърлярига лексик-семантик таҳлил нуқтаи назардан ёндашилса, у кўз ўнгимизда алоҳида, ўзига хос шоир сифатида гавдаланади. Бундай таҳлил инсон характери, феъл-атворини алоҳида «токча»ларга

тахлаб ўрганишга ёки қурилган иморатни қайтадан ғиштларга ажратиб чиқишга ўхшайди. Аниқроқ қилиб айтганда, Рустам Мусурмон шеърнинг энг кичик, сўздан ҳам кичик унсури – товуш билан ишлайдиган шоир сифатида намоён бўлади: оҳанглар, товушлар шоири. Кўнгли, қалби катта шоиргина эмас, катта билим эгаси бўлган шоир. Санъаткор шоир.

Рустам Мусурмон шеърлярида товуш алоҳида маъно, бутун мантиқ, ҳатто кўп қатламли маъно жо бўлган мустақил унсурга, дахлсиз объект даражасига кўтарилади. Товуш – маъно, товуш – манзара, товуш – қиёфа шакл-шамойилларига эврилади. Аксарият ҳолларда товушдан, товушнинг олий босқичи, мукамал тадрижи – кўшиқ даражасига ўсиб боради, товушдан кўшиққа айланади. Бу жиҳатдан устоз шоир Икром Отамуродга бағишланган «Рухимнинг довуши» шеъри ёки «Рухимнинг довуши» иборасининг ўзи ҳам Рустам Мусурмоннинг ижодий портрети бўла олади.

"Рухимнинг довуши" иборасини қўллар экан, у товуш, товушлар шоирнинг руҳидан, руҳ қаъри, қаватлари ва қатламларидан чиқиб келишига ишора қилади. Қизиқ жиҳати, у сўзни «товуш» эмас, айнан «дovuш» тарзида қўллайди. Халқ жонли тилида ҳам довуш тарзида ишлатилади. Санъаткорона шу бир ўзгариш ҳам шеърнинг жонли, тирик бўлишини, айнан Рустам Мусурмонга хос услубни таъминлайди. Шоир – руҳда тажассум топган. Руҳ чолғуси нафас олмоқда, ҳаётнинг шартси эса наво. Шоир мен – найга, найдан нафас олаётган ҳавога ўтади. Шунда:

Куй барҳаёт, мусиқа мангу...

И-фу-у-ув...

И-фу-у-ув...

И-фу-у-ув...

Ушбу товушлар найни, най ушбу товушларни пуфламоқда. Шеърдаги «мен» = «жон»; «мен» «жон»га тенг. Жон тонг ўлғунчаҳ (аҳамият беринг, ўлғунча эмас, ўлғунчаҳ; бу ўринда «ча» кўшимчаси булбул сайрашига қиёсан «чаҳ» тарзида қўлланилмоқда. «Ча» кўшимчасига бундай ижодий, янгича ёндошув «Гул экурман жаҳоо-на...» шеърда ҳам акс этган; сатрда «булбул» сўзи борлиги учун «ча»ни «чаҳ» тарзида қўллаш ўзини оқлайди, акс ҳолда, шунчаки адабий олифталик учун ишлатилган сунъий топилмага айланади) булбулнинг томоғидан чиқаётган жон. Сўнг эса «гунғунчаҳ ҳам қизил гулнинг қулоғидан кираётган жон». Аҳамият беринг, жон томоғидан чиққанда оғриқдан булбул

сайраб юборади; жон қулоғидан кирганда гулғунча ва қизил гул – ёр инграб юборади: «Их-ху-у-увв...»

*Тор тортилган, торнинг қорнида
Юрагимнинг пардасидир у.
Бир дунёнинг икки ярмига
Тенг бўлиниб айтади турку...*

Торнинг қорнида унча-мунча эмас, юрак пардаси. Демак, тор – юрак. Юрак икки бўлиниб, дунёни ҳам иккига бўлган. Бўлинган юракнинг ҳар бир қисми дунёга эшиттириб дард айтмоқда. «Их-ҳа-а-а...». Бу бандда шоирнинг расом нигоҳи «ишга тушади»: чиндан ҳам, бизнинг тасаввуримиздаги юрак шакли қай даражададир тор қорнига ўхшайди. Иккаласи ҳам тасаввуримиздаги олам шаклига ўхшаб иккига бўлиниб, жон чекиб, дард чекиб ётибди.

Мазкур шеърнинг ҳар банди етти сатрдан иборат, товушларнинг чўзиқ-қисқалиги ҳам, унли-ундошлиги ҳам маъно касб этади: сатрларнинг тўрттаси шеър, учтаси товуш, яъни шеърни тўлдирувчи товушлар. Шоир шеърда энг кичик деталлар – ҳарфлар, товушларни ҳам назарда туттади, яъни ҳар бандда най навоси сифатида синграётган товушлар айнан такрорланмайди, балки турланиб, товланиб, ҳар гал буралиб келади: «И-фу-у-увв... Их-ху-у-увв... Их-ҳа-а-а... Жа-қа-ла-аа...» Товушлар товланган сари маъно ҳам товланади; товушлар қай томонга ўзгарса, маъно ҳам ўша томонга ўзгаради. Маъно ва товуш «қўл ушлашиб» келаркан, қўллар силкинишларда қўйиб юборилмайдиган даражада бир-бирини каттиқ сиқиб тутган.

Рустам Мусурмоннинг «Тўлғоқ», «Гул экурман жаҳона», «Қўриқчи», «Бул кеча...», «Чўмилиш», «Ўллалла», «Севги», «Гул базми», «Хиргойи», «Жоним, ишқ фаслида гул эқдингизму» каби шеърлари унли ва ундош товушларнинг қисқа ва узунлиги асосига қурилган. Шу билан бирга бу шеърларда маъно ва мантиқ мувозанати ҳам сақланган.

«Тўлғоқ» шеърида сўзлар «ҳавоолар», «ичимдан», «синн-диринг», «иссиик», «Дудооғ», «қадооғ», «чўўғғ», «жоон» шаклида ишлатилади. Баъзан унли, баъзан ундош товушлар иккилантирилади. Бу билан сўзда урғу ўзгаради. Шеърда – бутун матнда асосий ёки таянч сўзлар пайдо бўлади. Товушлар сўзларнинг маъносини кенгайтиради. Сарлавҳада таъкидланганидек, бутун шеър товушлар тўлғоғига айланади.

Товушларнинг кучайтирилиши ҳодисасига «Рухимнинг товуши» китобида қайта-қайта дуч келасиз: «гулл», «жаҳо-на», «гул-зоор», «кушоод», «гулмо-оҳим» каби сўзларда баъзан оддий тиниш белгиси – чизиқча (-) ҳисобига ҳам бундай ҳолат олдинги шу сингари ҳолатга нисбатан бошқача қиррада намоён бўлади. Бундай ўринларда чизиқча (-) ўлик белгига эмас, жонли, тирик унсурга айланади ва матн билан фаол муомала-муносабатга киришади.

Шоир айрим сўзларга қўшимча товуш қўйиш билан ҳам шеърнинг эстетик таъсирчанлигини оширишга эришган:

*Гул экурман жаҳона
Гулзор ўлмағунча,
Жон чекурман, жонона
Дилдор ўлмағунча.*

Айрим сўзларнинг «турпоғ», «дайро», «кетти», «ўтти», «ёоор», «иффор», «гуффтор» шаклида қўлланиши, сўзлардаги фонетик ўзгаришлар, ҳатто «Кашта» шеърида бир сўзнинг икки кўринишда – «ямоқ» ва «йамооққ» шаклида қўлланилиши, баъзан бир сўзнинг охириги товуши кейинги сўзнинг биринчи товуши билан бирлашиб-уюшиб: «...нечага-ё, ёр-аллаёр; кечага-ё, ёр-аллаёр», «дам, о; дам» тарзида келиши шеърнинг оҳангдорлигини, жарангдорлигини оширишга хизмат қилади. Умумий матнда бу каби сўзларнинг табиийлиги, жонли тилга яқинлаштирилгани мисраларнинг мусиқий теранлигини оширади.

«Чўмилиш», «Иқрор» шеърларида («Хиргойи» китобидан, Тошкент, «Ёзувчи» нашриёти, 1997 йил. Иқтибослар шу китобдан – С.А) бир сўзнинг бўғинларга – катта товушларга бўлинган ҳолда такрорланиши натижасида шоир янги сўз ясашга, товушлар воситасида бир сўздан бошқа сўзга, бошқа маънога ўтишга эришган:

Либ-о-сим-либ-о-сим-либ-о-сиб...

Ёки:

*Кўй-ла-гим-кўй-ла-ки-кўй-ла-тибб –
Ла-куй-ла-куй-ла-куй-лааа-а...*

Биринчи иқтибосда мисрани: «Либосим либосин осиб» шаклида ўқиш мумкин. Албатта, бундай товуш ўйинлари шеърнинг умумий маъноси, шеър руҳи доирасида бўлсагина ўзини оқлайди. Акс ҳолда, сунъий, зўрма-зўраки шаклбозликка айланиб қолади. «Чўмилиш» шеърида чўмилиш манзараси акс этганлиги, «ҳўл», «қуруқ», «либос» сўзлари матннинг таянч сўзлари эканлиги учун ушбу товушлар силсиласи ўзини оқлайди.

Юқорида келтирилган иккинчи иқтибосда «куйлагим», «кўйлак», «куйла» сўзларини яшаш мумкин. «Ла» товуши нотанинг олтинчи товуши «ля»га уйғунлиги, товушдошлиги билан шеърнинг мусиқийлигини оширади. Шу шеърдаги «ур-син», «чал-син», «ён-син», «син-син» тарзида ажратиб ёзилган сўзларнинг иккинчи бўғини мустақил сўз – «син» билан шаклдош. «Син» сўзининг маъно тақозоси туфайли сўзларнинг ажратиб ёзилиши ўзини оқлайди.

«Иқрор» шеърининг биринчи бандида «Сим-сим-о-чил-чил-сим-сим-очил-гин-о-чил... Чил-чил-чил-чил» бўғинларидан «сим-сим, очил, очилгин,

очил; чил-чил, син» сўзларини ўқиш мумкин. Иккинчи бандда «тешар», «кесар» сўзларига «шар-шарр-шар-шарр» тақлид товушлари мантиқан тўғри боғланган. «Тиғ устида... Темир ковуш кийиб ҳам пўлат қўлқоп – зил-зил-зил-зил» мисраларида темир ковуш, пўлат қўлқопнинг оғирлигига ишора тарзида «зил» сўзининг бўғинлаштирилиши ўз ўрнига тушган.

*Ўтти, ўтти, ўтти-ёвв...
Ҳамма ўтииб кетти-ёвв...
Ул сарвиноз ўтмади-увв...*

Беш бандли «Жоним, ишқ фаслида гул экдингизму?» шеърида ушбу иқтибос тўрт марта такрорланган. Ушбу уч мисранинг сўнги сўзларига диққат қаратайлик: «ўтти-ё» га «в» товуши қўшилиб «ёв» товуши ясалган, бу, бир томондан, оҳангдорликни кучайтирса, иккинчи томондан янги «ёв» сўзини ясайди. «Ёв»га «в» товуши қўшилганда «ёв»нинг товуш маъноси ҳам кучаяди, яъни қаттиқ ёки жиддий ёв. Демак, ўтган – ёв, ёв ўтди, кучли ёв ўтди. Бу ёв – бевафо ёр. Бевафо ёрнинг маъноси эса кенг. Энди шу иқтибосдаги «ўтмади-увв» сўзига тўхталайлик. «Ўтмади»нинг ўзида лирик қаҳрамоннинг ўксиниши, озурдалиги сезилади. Сўзга қўшилган «увв» йиғи товушини, айнан «увв» шаклида – «в» товушининг иккилантирилиб, кучайтирилиб ишлатилиши қаттиқ йиғи – сиқташ овозини юзага чиқаради. Шеърхоннинг кўз ўнгида ғоят озор чеккан лирик қаҳрамон қиёфаси гавдаланади.

Бу ўринда «ўтти» шоир томонидан ўринли танланган сўз. Негаки, мазкур сўз катта фалсафий маънога эга. Дунё ўтади, инсон ўтади, умр ўтади, ҳатто муҳаббат ҳам ўтади. Мавжуд бўлган ва келган нарсаларнинг ҳаммаси ўтади. Шоирнинг муваффақияти шундаки, у ана шундай бироз ғамгин хулосага олиб келувчи мантиққа мос шакл, энг муҳими, оҳанг – зарур товушлар топа олган.

Шоир яна бир бадиий усулни ўз ижодий тажрибасида қўллар экан, ижодкор-санъаткор сифатида ўзи ҳам, айтиш мумкинки, усул ҳам яна бир бор синовдан ўтади. Бу усул, айниқса, унинг «Хиргойи», «Умр тасвири» сингари шеърларида яққол кўзга ташланади. «Умр тасвири»да кўпдан-кўп сифатлар билан сийланган дунёга шоир оригинал таъриф беради:

Дунё – тескарига қараб турган қиз...

Тескари қараб турса, қизнинг узун сочи кўринади. Соч узун, қора. Сочга, демак, қизга ошиқ ва ошуфта лирик қаҳрамоннинг нияти оқ. Демак, қора соч билан оқ ният лирик шеърнинг ички динамикасида бирикади, соч ниятга, ният сочга, яъни қора оққа, оқ қорага қўшиб ўрилади. Шеър сюжетининг ички ривожланиши қорани тунга, оқни кунга олиб чиқади. Бу энди умрнинг манзарасига айла-

нади. Албатта, ҳар қандай умр ҳам оқ ва қорадан, кун ва тундан, яъни манфий ва мусбат хоссалардан иборат. Шоир шеърнинг, матннинг умумий мантиғидан келиб чиқиб, умр манзарасини қиз сочининг шаклида кўрса, умр мазмунини ўрилган қиз сочининг ҳалқаларида – кун ва тунда, оқ ва қорада ва шу ҳалқаларнинг – кун-тун, оқ-қоранинг силсиласида, шу силсиланинг «мен» билан вобасталигида кўради. Бу вобасталиқда, доимийлик, маром мавжуд. Ҳазрат Алишер Навоий: «Менинг заволиму сенинг камолинг – тун ила тонг...» мисрасида Инсон тириклигининг икки улкан қутбини заррадек бир нуқтада жамлаган. Шоирона, санъаткорона нигоҳ билан кўрган манзарасини Рустам Мусурмон ҳам сўзлар воситасида мусаввируна чизади:

*кун-тун
ман
тун-кун
ман
кун-тун
ман
тун-кун
ман
кун-тун
ман
йўқ.*

«Хиргойи» шеърининг умумий манзараси чиндан ҳам хиргойига ўхшайди: барча сўзлар бўғинларга ажратилган. Шеър матнидаги таянч сўзлардан бири – «тарам-тарам». Яъни «кўйлагимнинг йўли тарам-тарам». Бўғинлаштирилганда бу сўз хиргойига жуда мос: «та-рам-та-рам». Шеър шундай шакллантирилганки, бутун матн яққол ҳолда тарам-тарам кўринади. Шоир матндан шакл, шаклдан матн ясайди. Маъно-мазмуннинг уйғунлигини ҳам таъминлайди. Ва ижодий муваффақиятга эришади.

Юқорида Рустам Мусурмон ижоди мумтоз шеъримиз ва халқ ижодидан тўйинган, деган эдик. «Китобий» ғазали, «Дарвеш», «Ирсоли масал ёхуд ечими мушкул чистон» сингари шеърлари мумтоз шеъримиз қуёшида пишган, тоб еган мисралар арқоғидан иборатдир:

*Басе Рустам, сиғин ёра, ёрангни ёр бугун ёра,
Китобдаги ўшал ёра китоб тузган Китобийман.*

«Китобий» ғазали мақтаида «ёр» ва «китоб» сўзларининг бир неча маъно оттенкалари санъаткорона тарзда очиб берилган, бир сўзнинг бир неча маънолари ўз ўрнида қўлланилган. Тажнис санъатидан тўғри фойдаланилган.

*Деди: «Гар кашкулингда
Динор йўқдир қаландар,
Қувонурсан, кулурсан –
Кўнглинг тўқдир, қаландар?!»*

«Дарвеш» шеъри архитектураси мумтоз адаби-ётимизнинг анъаналари доирасида «Деди...», «Дедимки...» шаклида қурилгани ва мазмун, оҳангнинг мутаносиблиги билан қадим замонларда бармоқ вазнида айтилган шеърлар таассуротини беради.

«Кашта», «Қўриқчи», «Ўллалла», «Совчи», «Овутиш» шеърлари халқ оғзаки ижодининг бой хазинасидан эркин баҳраманд бўлган, бу хазинадан олинганларни ўз инжа истеъдоди билан бойитиб, янгича шеърий намуналар яратган шоирнинг топилдиқларидир.

*Ла-лай-чилар қабоқ уйиб кетсин-эй,
Ўз ёғида ўзи куйиб кетсин-эй!
Шум совчилар Санамжонга келгунча,
Менинг икки кўзим ўйиб кетсин-эй!*

«Совчи» шеъридан олинган ушбу тўрт сатр сўзлари, сўз қурилиши, оҳанги билан халқ кўшиқларига жуда яқин, дафъатан у шоирнинг шеъридан парча эканлиги хаёлингизга келмайди ҳам.

Тасвир ва ифодадаги янгиликлар, бадий воситалардан ўринли фойдаланиш ҳар қандай шеъриятнинг «чиройини очиб юборади».

*Қорлар қоялардан ўзин ташлайди,
Тоғларнинг энг чуқур дараларига.
Чечаклар эмаклар чиқа бошлайди,
Қишнинг бўйсунмаган қалъаларига.*

«Энг қадимги турку» сарлавҳали ушбу шеърда қадим оҳанглар – ёз билан қишнинг уришиши янгича талқин этилган. «Қишнинг бўйсунмаган қалъалари», «Чечакларнинг эмаклар чиқиши» – қиш билан ёзнинг тортишиши, сўз санъатининг боқий мавзуси – яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва ёвузликнинг курашида, яхшилик ва эзгуликнинг ғалабасини қадим санъат фонида акс эттиради. Қишнинг бўйсунмаган қалъалари – ҳали қиш ва қор исканжасидан тўла озод бўлмаган тоғлар, қоялар; у ерларга чечаклар

қатъиятли аскарлардек эмаклар чиқади. Майсалар, чечаклар пастдан тепага қараб униб, кўкариб боради. Негаки, паст илиқроқ, баланд жойлар эса нисбатан кейинроқ кўкаради. Табиатнинг бу ҳодисасини синчковлик билан кузатган шоир «чечаклар эмаклар туша бошлайди» деб эмас, аксинча – чиқа бошлайди, деб ўринли ишлатган. Негаки, ўт-ўлан аввал пастда, кейин тепада жонланади.

«Мени тушунсайди одамлар...» шеърининг лирик қаҳрамони – ошиқ. Ёр – унинг учун бутун борлиқ ва буткул мақсад. У китоб шаклига киришни истайди, шундай китобки, ёрнинг қўлидан ҳеч тушмаса. Ёр уни шунчалар ҳижжалаб, берилиб ўқисаки, у ёр қўлида титилиб кетса... катилиб кетса...

*Ҳар кун дарсхонада гўзал толиба
Қолдирмай ўқиса вароқларимни.
Ҳар кун ошхонада гўзал соҳиба
Билдирмай тўғраса юракларини...*

Титили-иб кетсайдим, кати-илиб кетсайдим...

Рустам Мусурмон кейинги йилларда насрга ҳам қўл урди. Айниқса, унинг «Муқанна» қиссаси мавзуси, тили ва услуби билан ажралиб туради. Муаллиф мавзунини қаламга олишдан олдин кўплаб манбаларни синчиклаб ўрганган. Қисса насрий дoston каби ўқилади. Асарда ўқувчига воқеаларга, фактларга асосланган янгилик бериш бирламчи эмас, китобхонга ҳиссий-руҳий таъсир ўтказиш услуби устуворлик қилади. Шу жиҳати ва шоирона пафоси билан қисса тарихий мавзудаги бошқа кўпгина асарлардан ажралиб туради. Қиссани ўқишни бошлаган китобхон тугатмагунча ундан узилолмайди.

Рустам Мусурмон ижодий имкониятлари кенг, ижодий заҳираси бой, сўзнинг чин заргари бўлган санъаткор шоир. У шеърда, таржимада, насрий асарларда ҳам бирдек баланд пардани ушлади. Шубҳа йўқки, у ҳалол ижодий меҳнати билан адабиётимиз ривожига муносиб улуш қўшади.

Хаёлларда қолиб кетган кулгуларим

* * *

Хотиралар ойнасини чертади дил,
 Кўз олдимдан ўтар аста ўт нигоҳинг.
 Юрак ярим...
 Йиғлаяпти ўксик кўнгил,
 Жудоликка кўндирди ишқ, йўқ гуноҳинг.
 Наҳот қийин унутмоқлик, шунча азоб,
 Эсламайман дейман, яна соғинаман.
 Муҳаббатим...
 Излаганим бўлди сароб,
 Орзуларим, сенга боқиб овунаман.
 Хаёл кетар бирга юрган кўчаларга,
 Бизга ҳавас билан боққан эди олам.
 Осмонда ой, юлдуз тўла кечаларга,
 Термуламан энди узоқ...
 Киприкда нам.
 Соғинчингни туйиб яшаи эмас осон,
 Дийдорингга етмаган дил куяр энди.
 Майли куйсин дунёларга сизмаган жон,
 Олисларда қолган севгим, тинч қўй энди.
 Тинч қўй хаёл, хотиротлар, мен етмаган,
 Юрак ютиб кетолмаган туйгуларим.
 Бахт тонглари отмай туриб эрта сўнган,
 Хаёлларда қолиб кетган кулгуларим.
 Тинч қўй энди...

Мадина МЎМИН

1968 йилда Андижон вилоятида таваллуд топган. Эркин ижодкор. Шеърлари турли нашрларда эълон қилинган.

ЮРАК

Кўнди кўнгил жафосига,
 Бўлмай ошно сафосига.
 Етмаган ишқ вафосига,
 Тўкилмоқда титраб юрак.

Ўксинади оғриқ қалбдан,
 Тинмай оғу ичган лабдан,
 Тақдир тухфа этган зарбдан,
 Тўкилмоқда титраб юрак.

Туни бедор, ороми йўқ,
 Армонларнинг ҳеч шони йўқ.
 Дардин айтар гуломи йўқ,
 Тўкилмоқда титраб юрак.

Топмади гоҳ ҳаловатин,
 Йўқолган хуш тароватин,
 Энди кутмас бахт, омадин,
 Тўкилмоқда титраб юрак.

* * *

Телба дилнинг хонишларидан,
 Куйган юрак ёнишларидан,
 Севмайман деб тонишларидан,
 Девона дил, эй девона дил.

Муҳаббатнинг қийноқларида,
 Жавоби йўқ сўроқларида.
 Эланмасин фироқларида,
 Девона дил, эй девона дил.

Кўнгил қучган васлинг ягона,
 Куйла юрак, сен ёна-ёна,
 Бўлай ўзим сенга ҳамхона,
 Девона дил, эй девона дил.

Наср
Наср Наср
Наср

Муҳаммад ШАРИФ

ИККИ ҲИКОЯ

ТОЛКЎПРИК

Толкўприкдан ўтаётган бу одамлар қаерга шошмоқда? Қай манзил, қай мақсадни кўзлаган? Баҳайбат калласининг қоқ ўртасидаги ўпқондек қоп-қора коваги тобора кенгайиб, чириндига тўлиб, мунғайиб қолган тол одамларнинг оғирлигини кўтариб ўрганган. Лекин йиллар давомида уни тепкилаб ўтган, йўғон шохлари учига чиқиб сувга сакраган, танасини пичоқ билан ўйиб турли ёзувлар қолдирган, бир пайтлар шохдан шохга маймундек сакрашиб, эндиликда шу шохлардан ясалган ҳассаларга таяниб мункайиб қолган бу одамларнинг дарду алами гавдаларидан кўра оғир бўлишини кекса тол билмаган экан.

Тол анҳорнинг нақд ярмигача бир текис эгилиб бориб, кейин худди ёнбошлаб ётган жойидан турмоқчи бўлган одамдек қаддини ростлашга уриниб кўкка ўрлаган. Анҳорнинг ярмигача толнинг йўғон танаси устидан юриб борилади. Қолган ярмидан толнинг шохларидан ясалган энсизгина ёғоч кўприкдан ўтилади. Ёғоч кўприкнинг бир томони толнинг танасига мустаҳкам миҳланган. Толкўприк шу тариқа бунёд бўлган ва у аллақайси замонлардан буён одамларга хизмат қилади. Толни ким эккани, қандай қилиб у анҳорга кўприк бўлгани кўпчиликнинг ёдида йўқ. Баъзи бировлар анҳор ёқалаб ўтган бир чол кетмон сопи-

Муҳаммад ШАРИФ

(Муҳаммадшариф Маматқулов) 1968 йилда Наманган вилояти, Косонсой туманининг Гўрмирон қишлоғида туғилган. Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетида таҳсил олган. Турли нашрларда ҳикоялари чоп этилган.

дек кесилган тол шохини ерга суқиб кетганини айтади. Танаси намга теккан ёғоч гуриллаб ўса бошлаган, навқирон толга айланган. Баҳорги тошқин пайти қирғоқ ўпирилиб, тол анҳорга қулаганда бақувват шохлардан бири нариги қирғоққа тиралиб уни батамом қулашдан асраб қолган. Тол яна ҳам чуқурроқ илдиз отиб, қаддини тиклаш учун қайтадан кўкка қараб ўса бошлаган. Эндиликда икки кишининг қулочи етмайдиган йўғон танасининг тепа томонини юриш осон бўлсин учун кимдир пойтешада чошиб текислаб қўйган. Узала ётган тананинг ёнбошидан чиққан бир-икки бачки шохлари кўприкнинг табиий тўсиқлари каби хизмат қилади.

Кекса толнинг калласи жуда катта. Тананинг ўртасидаги улкан ғовак боис икки каллали девга ўхшаб кўринади, ҳар йили бу каллалардан ўнлаб зич ва бақувват шохлар ўсиб чиқади. Одамлар ипакқурти боқиб мавсуми олдидан толнинг шохларини сўкичак яшаш учун кесиб кетади. Каллакланган тол кечалари одамларни кўрқитгучи хунук ва ваҳимали шакл-шамойилга киради, бироқ орадан ҳеч қанча вақт ўтмай навниҳол шохлар яна гуриллаб ўсиб чиқиб, толкўприкнинг устини чодирдек ёпади. Анҳорнинг шу қисми энг серсоя жой. Ҳар икки қирғоқда азим қайрағоч ва бақатераклар ўсган, улар кучли шамолда бош чайқаб гувиллайди, энгил экингда чапак чалгандек япроқларини шитирлатиб қўяди. Айниқса, бақатеракнинг усти тўқ зангор, ости оч яшил япроқлари шаббода келганда ялтир-юлтир қилиб кўзни олади. Улкан дарахтлар остида дўлана, ора-сира наъматаклар кўзга ташланади, улардан ҳам пастда маймунжонлар ер бағирлаб, қирғоқни яшил кўрпадек қоплаб ғужғон ўсган, сертук новда ва барглари сувда солланиб туради.

Аввал баҳорда анҳорнинг суви бўтана келади. Кулолчилар пишитадиган лой рангида бўлади. Тўлиб-тошиб, тўлғониб-тўлғониб, қирғоқларини ямлаб, дарахтларнинг илдизларини юлқилаб, янги камарлар бунёд қилиб оқади. Бу пайтда одамлар толкўприқдан ҳадик билан ўтади. Бора-бора сувнинг ранги бироз ўзгаради, сарғиш бўтанадан кўкиш лойқага ўтади. Ниначилар, капалаклар сув бетига ўйнайди, маймунжонлар гуллайди, ялпиз, читтакари гулнинг хушбўй, бангидевонанинг ўткир, ачимсиқ ҳиди оламини тутиб кетади. Анҳорнинг дов-дарахтлардан сайхон жойларида ин қуриш ғамига тушган қалдирғочлар оппоқ тўшини сувга уриб учади. Ял-ял ёниб турган қўйлақларда шўх-шодон қизлар толбаргак тақиш учун келади. Уларнинг орасида лабининг чап устида кичик хол кўниб турган абжир қизгина бор, у толнинг устига чиқиб, гуллаб турган сурх новдаларни қаламтароши билан кесиб тушади. Қизлар қирғоқда ўтириб олиб, новдаларнинг намчил пўстлоғини сидириб олади, пўстлоқ толнинг сабзаранг гулпопуқлари билан бирга ажрайди. Қизлар толбаргакларни сочларига улаб, товони қадар тушириб, толкўприк устида мастона-мастона, соллона-соллона юриш қилиб, сўнг яна шўх-шодон қайтиб кетишади.

Сув тиниқлашади, серсоя гўшанинг тинчлиги бузилади, анҳор лабида учиб юрган ниначи ва капалаклар, сершоҳ дарахтларда полапонларини ёнига олиб мизғиб ўтирган қушлар бирдан чўчиб кетади: қий-чув билан келган сон-саноксиз болалар сувга ўзларини "гуп-гуп" ташлайди. Ботирлари толнинг энг баланд шохларига чиқиб сувга калла қилади. Уларнинг ора-

сида норғил бир ўспирин бор, елкадор, қошлари тим қора, жағ суяклари бўртиб туради. У ҳаммани қувламачоқ ўйнашга чорлайди. Қувламачоқ ўйинида сувда балиқдек сузадиган бу норғил ўспиринга ҳеч ким етолмайди, лекин у қувлаганда тенгқурларига бир зумда етиб олади. Етиб олганда ҳам бошқаларга ўхшаб қўлга тушган рақибининг елкасига қўл тегизиб қўйиш билан чекланмайди, бошидан сувга босиб роса пишади. Унинг чангалига тушган бола кўзлари ола-қула бўлиб, оғзи-бурни сувга тўлиб, ялиниб-ёлвормагунча пишавади. Ажриқларни тутамлаганча сирпанчиқ қирғоққа бир амаллаб чиқиб олган болаларнинг айримлари бу томошани кўрқув ва завқ аралаш кузатади, бошқалари тупроққа ағанаб кулади.

Ҳар туш шу аҳвол, кечга яқин эса йигит-яланг келади, улар шовқин-сурон кўтармайди, баъзи бир серхаяжони сувга калла қилишдан аввал икки кафтини карнай қилиб қичқириб қўяди, холос. Улар толкўприқдан бир-икки марта сувга сакраб, билакларидagi пайларини бўрттириб, бошларини ҳали у ён, ҳали буён силтаб оқимга қарши сузгандек бўлади ва кейин қирғоқдаги дарахтларнинг илдизларига осилиб ҳордиқ чиқаради, маймунжонларнинг сертикан шохларини эҳтиёткорлик ила титкилаб, тим қора меваларини териб ейди.

Бу икки гуруҳ чўмилиб кетадиган вақт оралиғида баъзан қизлар келиб туради. Ўша, лабининг устида холи бор қизгина толкўприк устидан сувга ўзини ташлай олади, холос. Бошқалари қўйлақлари баданларига чиппа ёпишган ҳолда дир-дир қалтираб, толкўприк устида қанотлари ҳўл қалдирғочлардек тизилиб туришади, лекин ташлашга юраклари дов бермайди. Улар аввалига бегона кўзлардан ҳадиксираб келса, чўмилиб бўлгандан сўнг уйида эшитадиган даккилардан ҳадиксираб қайтиб кетишади.

Анҳор суви камайиб шишадек тиниқ тортади, бағрида сузиб юрган балиқлар, майин қумлоқ остидан ғимирлаб чиқиб, вазнсизлик ҳолатидаги фазогирларга монанд оёқларини аста кўтариб ҳаракат қилувчи сувчаёнлар кўзга ташланиб қолади. Қозонювғичлар анҳор юзида тинимсиз сирпаниб сув бетига оний суратлар тортади. Баъзан олма, беҳи ёки нок лопиллаб оқиб келади. Толкўприқдан ўтаётган ёш-яланглар энди на толга, на сувга эътибор беради. Кексалар бир зум тўхтаб, сувга тикилганча ўйга чўмиб қолади.

Толкўприк йиллар давомида бир хилда тақорланадиган бу ҳолатга кўникиб қолган. Сув ҳам аслида ўша, вақт ўтса-да ўзгармайдиган сувдек. Шундай дамларда лабида холи бор қиз дугоналари билан ўтиб қолади, эрталаб кунчиқар томонга, далага боради, кечда кунботиш томондаги уйига қайтади. Бир гал тонг палласида ўша қиз энг яқин дугонаси билан балиқларни томоша қилиш учун бир тегирмонгина суви қолган анҳор ўзанига тушади. Толнинг беуҳшов, тарвақайлаган сарғиш илдизларини ушлаб пастга энди. Балчиқ, балиқ ва бақашалнинг ҳиди келиб турсада, сув шишадек тиниқ, унда кўм-кўк осмондаги оқиш парча булутлар, тўқ зангордан сарғиш-қирмизига ўтаётган дов-дарахтлар аксланиб туради. Сув юзига чизилган кузнинг гўзал манзарасини сон-саноксиз қозонювғичлар жимирлатиб, жонлантириб тургандек. Қизлар қозонювғичлар аслида сузадими ёки учадими деган баҳс туфайли узоқ вақт бу майда сув

хашаротининг бетиним ҳаракатларини кузатиб қолади. Қозонювғич ўзидан икки баробар узун оёқларини сув юзига тираган ҳолда пириллаб учаётганга ўхшайди, шу сабаб баъзилар уни учади, бошқалар эса сузади, дейди. Ўта тез ҳаракатдаги қозонювғични яхшилаб кузатган киши унинг сув бетига сирпанаётганини кўриши мумкин.

"Сув бетига парда бўлади, булар ўша парданинг устида сирпанади, шунга сувга чўкиб кетмаса керак," дейди лабида холи бор қиз.

"Кел, сув бетига пардани чўпак билан йиртиб кўрамиз, қани ўшанда булар сувга ботиб қолармикин," дейди дугонаси.

"Кўйсанг-чи, бунинг ўрнига улар сув бетига нималар чизаётганини кўришга улгуриб қолиш керак. Эҳтимол сенинг келажакдаги тақдиринг ҳақида, балки сени чин дилдан яхши кўрадиган боланинг исмини ёзаётгандир."

"Кўйсанг-чи, сени чин дилдан яхши кўрадиган боланинг номи ҳали қараб улгурмасингдан ўчиб кетадиган сув пардасига эмас, йиллар ўтса ҳам ўзгармайдиган тошларга ёзилади," дейди дугонаси кулиб.

"Бир китобда ўқиган эдим, табиатдаги ҳар бир чизиқ, ҳар бир ҳаракатда бир ҳикмат бор деб. Агар сен айтгандек, одамларнинг тақдирини тошларга ўчмайдиган қилиб ёзилганда ҳамма ўзининг келажagini осонгина билиб олган бўларди-ку. Ким кимни яхши кўришиниям. Ҳеч кимнинг сири қолмайди-ку унда. Катта бўлганинда сени нималар кутаётганини билиш учун шунақанги, кўриш, илғаш қийин бўлган ишораларга эътибор бериш керакдир," лабида холи бор қиз бундай раво гапирганидан ўзи хижолат тортиб кетди.

"Вой-бўй! Китоб қаҳрамонларига ўхшаб сўзлашингда бир гап борга ўхшайди! Тошкентда ўқийдиган анови, тепа маҳалладаги йигит... сен ҳақингда бекорга суриштириб юрмаган экан-да!? Қизлар бир нарсани билмаса гапирмаса керак."

"Қаердан топдиларинг бу гапни. Ўзларингча бировни бировга тенглайверасизларми?" – қиз дув қизарган юзини ерга қаратди. Дугонаси бўш келмади:

"Яқинда ўзинг ҳам Тошкентга қараб ўқишга жўнавормасанг бўлди!"

"Отамни биласан-ку, икки дунёда ҳам рухсат бермас-ов?" – лабида холи бор қиз хомуш тортиб, сувга термулганча қолди. Дугонаси буни пайқайди.

"Мен ўқишга борсам, лабингдаги холингни бериб турасанми?" – деди овозига қувноқ тус бериб.

"Нега? Холимни нима қиласан?" – қиз дугонасига ялт этиб қаради.

"Сенга холнинг нима кераги бор? Сен шундоқ ҳам кўхликсан!" – деди дугонаси унга завқ ва ҳавас билан қараб.

"Хўв анқовлар, тушларингни сувга айтяпсизларми?! Далага кеч қоласизлар-ку!" – толкўприк устида турган учинчи дугонанинг ҳайқириви буларнинг суҳбатини бўлди.

Орадан роса бир йил ўтиб толкўприк устида ўрта ёшдаги икки ҳамқишлоқ учрашиб қолади. Қирғоқдаги сарғайган ажриқ устига чўккалаб, суҳбатлашади. Улардан бири, анҳорнинг кунчиқиш томонидан келгани бу йил буғдой мўл ҳосил бергани, шу кунларда пивздан ҳам яхши даромад кутаётгани ҳақида оғзини тўлдириб гапиради. Тез орада ўғлига от олиб бериши, адир-

да бировнинг ўттиз сотихли боғини кўз остига олиб қўйгани, арзон-гаровга нархлаб, уни ҳам ўғлига ҳадя қилиб беришини айтади.

Кунботиш томондан келган киши унинг гапларини суқлик билан тинглайди. Ер танқислиги, мол-қўйга хасхашакнинг камлигидан нолийди, бир томонда қизлари кетма-кет бўйи етиб келаётганини айтади. Бири гоҳ тиззасига шапатилаб гапирса, иккинчиси гоҳ тупроқ чимдиб, гоҳ қуруқшаб сарғайган ажриқларни юмдалаб узоқ суҳбатлашадилар. Суҳбат сўнггида икки эркак куда-андачиликка аҳд қилишади. Тўйни қишга белгилайдилар.

"Совчиларни эртага кутаверинг, куда!" дейди кунчиқар томондан келган киши хайрлаша туриб.

Лабининг устида холи бор қиз толкўприкка тез-тез келадиган бўлиб қолди. Толкўприкдан сувга сарқраган пайтлари, толпоқдан баргак таққан дамлари ёдига тушади, қозонювғичларнинг сув пардасига чизган оний суратларидан маъно қидирган пайтларини эслайди, аччиқ-аччиқ йиғлайди ва ҳеч ким кўриб қолмадимикин дея атрофга гир қараб, яна тезда ортига қайтиб кетади.

Анҳор суви баъзан қалин музлайди, гоҳида муз остидан шарқираб оқаётган бир билак сув кўриниб туради. Қиз энди бу гал анҳорнинг кунчиқар тарафидан келади. Янги пальтосининг сунъий мўйналари қишнинг изғирин шамолида қизарган ёноқларини ёқимсиз қитиклайди. Пальто остидан келинлик либосининг зарҳал нақшли ёқалари кўриниб туради. У ёлғиз эмас, норғул, елкалари кенг, жағ суяклари бўртиб турган, тим қора қошлари қалин, қуён терисидан тикилган телпак кийган йигитнинг ортидан қадам босади. Йигит толкўприкдан шаҳд билан ўтади, толкўприкнинг нарвон қисми ғирчиллаб кетади. Ортидан хотини ўтади, тўқ яшил рангли дастурхонликка ўралган катта тугун кўтариб олган, ногоҳ сирпаниб кетмаслик учун оппоқ ва узун бўйинини кўлидаги тугун оша чўзиб, оёғи остига тез-тез қараб олади, бир-бир қадам ташлайди. Қалампирмунчоқ ва ҳовури кетмаган ёғли қатламнинг ҳиди таралади.

Норғул йигит ўтган йили толкўприкка отаси билан келиб толни каллаклаб кетганди. Янги қурилган уйнинг томига лойбости қилаётган эди улар ўшанда. Йигит кучли эди, энг йўғон шохни ҳам дасткалланнинг бир зарби билан чўрт кесарди. Бошқа пайтларда кечалари маст-аласт ҳолда ўртоқлари билан келарди. Бу йигит энди уйланиб, қуёв қақирдига кетаётган эди.

Орадан бир неча ой ўтиб лабида холи бор қиз, энди келин, кечалари, бемаҳалда толкўприкка келадиган бўлди. Лекин ҳар гал кўприкка қадам қўймай ортига қайтиб кетарди. Толкўприкдан кечаси аёл зоти ёлғиз ўтмаган, фақат эркаклар ўтади. Баъзи эркаклар ҳам тунда ундан ёлғиз ўтишга кўрқади, узоқроқ бўлса ҳам анҳорнинг қуйироқ қисмидаги катта кўприкдан айланиб келади. Катта бетон кўприкда ҳаракат тинмайди, даладан қайтаётган уловлар туну кун ғизиллаб ўтиб туради.

Лабида холи бор келин ҳар гал юзидаги мушт зарбидан кўкарган жойларини сийпалаб, ҳиқиллаб йиғлаб келади, баъзан унинг юзи моматалоқ бўлиб кетади. Лекин кўприкка қадам босмайди, анҳорнинг кунботиш томонига зор-зор тикилиб, яна ортига қайтиб кетади. Бир гал у тун ярмидан оққанда бағрига олти

ойлик чақалоғини босганча келди. Толкўприкка бир қадам кўйди-ю шу бўйича қотди. Кўкариб, шишиб кетган юзларидан дув-дув ёш оқизди, холос. Балки, ўтса бўлармиди, ёлғиз эмас, кўлида ўғли бор, эркак киши эди-ку. Лекин ўтмади.

Бир гал ўтди. Ой кўрғонлаган тунда, осмонда юлдузлар милтиллаб турганда у ҳеч нарсани ўйламай зинғиллаб ўтди, ортга минбаъд қайтмаслик аҳди ила ўтди. Бироқ толкўприкка тўкилган кўз ёшлари ҳали қўриб улгурмасидан отаси уни ортига қайтариб келди. Ота қизини етаклаб толкўприкдан ўтказди, аччиқ-тизиқ дашном гаплар айтиб, келинлик уйига ҳайдади. Қиз миқ этмасдан ўғлини бағрига босганча кунчиқар томон кетди. Ота қўлларини ортига қилиб, бироз букчайганча уйига қайтди.

Кунлар толкўприк остидан оқиб ўтган сув каби тез ўтарди. Норғул йигит гапу гаштақдан маст-аласт қайтишдан, лабида холи бор ёш жувон анҳор бўйига йиғлаб келишдан тинмади.

Оқшом тунга оғаётган, қимирлаган жон кўзга шарпадек илинадиган палла эди. Лабида холи бор жувон қорнида уч-тўрт ойлик ҳомиласи, кўлида бир ёшдан ўтиб қолган ўғли билан маст эрнинг калтагидан қочиб яна толкўприкдан кунботиш томон ўтди. Ўша кун она уйида йўқ эди, узокдаги қариндошиникида кўноқлаб қолганди. Она уйида бўлганда эди, отани юмшатган бўлармиди... Лекин ота ўз ҳолича юмшамади, қизининг эрдан чиқиб келиб уйда ўтириб қолишига чидай олмаслигини ўйлади. Қизини ошиғич ортига қайтариш учун толкўприкка ҳайдаб келди. Ота толкўприкка қадам кўйганда қиз қирғоқда таққа тўхтади.

"Юр дедим сенга", ота ўшқирди ортига ўгирилиб. Қиз индамай тураверди.

"Юр дедим, ҳозир бир балони бошлайсан," ота қизининг ёнига жаҳл билан қайтди.

Қиз бирдан тиз чўқди, отасининг тиззасига ёпишмоқчи эди, ота ортига чекинди, қиз пешонасини ерга урди:

"Жон ота, уриб ўлдириб кўяди мени, қайтарманг," деб йиғлади. Кўлидаги боласи чинқираб йиғига кўшилди.

"Етти қишлоқни чақириб элга ошга берганман, юрт олдида бошимни қандай кўтариб юраман? Одам боласи калтақдан ўлган эмас, эринг бир кун куюлади, бугун бўлмаса эртага, эрта бўлмаса индинга, қаерга борарди қуюлмай," ота қизини кўлидан жаҳл билан тортиб, толкўприкдан ўтказди. Қиз йиғидан тўхтаб отага эргашди.

"Бор уйинга, қиз бола отилган тош, тушган жойида тошдек қотиши керак," ота шу гапларни айтиб ортига қайтди.

Қиз кетгандек бўлди, тунги ой шуъласида отасининг қораси ўчгач, яна ортига қайтди. Толкўприкнинг ўртасига келиб, қари толнинг танасига суянди. Гоҳ осмондаги баркашдек ойга, гоҳ оёқлари остидан кумушдек товланиб, тўлғониб оқаётган сувга тикилди. Дугоналари билан келиб толбаргак таққани, кўйлаги билан сувга гуппа ташлагани ёдига тушди. Дугоналарини бир-бир ёдга олди. Ҳаммаси бола-чақали, бирининг эри аллақачон қуюлган, бириники табиатан босиқ. У

эса қачонгача кутади маст эрнинг куюлишини. У толга бошини оҳиста кўйиб, хаёлга чўмади. Лабининг устидаги холи титрайди.

Қурбақаларнинг қуриллагани, чигирткаларнинг чириллаши оламни тутган. Сувнинг гувиллаши, ҳар замон қурбақанинг ёки балиқнинг "шалоп" этиб сакраши эшитилади. Фақат тол, қанчадан қанча қуюлгану қуюлмаган одамларни кўрган толгина сукут сақлайди. Сон-саноксиз майда, қоп-қора қуртлар толнинг ингичка барглариини илма-тешик қилиб, тобора еб битиради. Ипақдек юмшоқ ой нурлари толбарг тешиклари орасидан ўтиб келиб аёлнинг юзига ёғилади, қонталаш яраларига малҳам кўяётгандек бўлади. Қуртларнинг барг ейишдаги тисир-тисир овозини илғаш мумкин бўлади. Уларнинг толбаргга тўйганлари семириб, новдаларнинг уч-учида осилиб қолади, кейин "тўп-тўп" тўкилади. Улар толнинг тим қора кўз ёшларига ўхшайди...

* * *

Тонга яқин ва эртаси кун бўйи одамлар толкўприкдан тўхтовсиз, хавотир ва ҳадик ила ўта бошлайди. Тунда қизини кўприкдан ўтказган отада тиним йўқ, ичида минг бир алам, афсус-надомат ила зор қақшайди. Орадан ҳафталар ва ойлар ўтса ҳамки, лабида холи бор ўша келиндан дарак йўқ. Келиннинг йўқолгани етти қишлоққа гап бўлади. Қайғу қаддини дол қилган отанинг бормаган жойи, кулфатдан сочлари оқарган онанинг бормаган фолчиси қолмайди. Фолчилар "қизинг тирик, боласи ҳам тирик, катта бир шаҳарда юрипти" деган гапни қайтаради, холос.

Одамлар унутувчан бўлади. Толкўприк атрофидаги ҳаёт, қизларнинг толбаргак тақиши, толнинг каллакпаниши, ҳайқириқли чўмилишлар, дўлана ва наъматак териш пайтидаги ёш йигит-қизларнинг сирли учрашувлари яна бир зайлда давом этади.

Ўша норғул, қошлари тим қора, жағ суяклари бўртиб турадиган киши яна куёвлик либосида толкўприкка қадам кўяди. Ортидан янги келинлик камзулини кийган жувон келади, бошида катта тугун, қалампирмунчоқ ва ҳовури кетмаган ёғли қатламанинг ҳиди таралади. Куёв чақирдига кетилмоқда чоғи.

* * *

Орадан йиллар ўтиб қадди букик чол келади, тол шохларидан бирини кесиб олиб, ҳасса ясайди. Паккиси билан ҳассанинг дастасини эринмай силлиқлайди, ўзича ҳафсала билан нақш солган бўлади. Кейин толнинг сурх новдаларидан толбаргак ясаётган қизалоқлардан бир жуфт толбаргак сўраб олади. Толкўприк устига чиқиб сабзаранг толпопукни сувга оқизади, ортидан узок термилиб қолади, сўнг оғир-оғир қадам олиб уйига қайтиб кетади. Чол ҳар баҳор, қалдирғочлар оппоқ тўшини сувга уриб учганда, ниначи ва капалаклар сув юзида ўйнаган кезларда келишини канда қилмайди. Толкўприк, одамларнинг йўлига ўзини кўприк қилиб тўшаган тол уларнинг кўнглига кўприк сола олмаганидан бўлса керак, танаси тарс-тарс ёрилади...

ЖАЗО

– Қўрбоши, Қўрбоши!
– Лаббай, Мерган!
– Жиноятчини тутиб келдик, қандай жазо беремиз?

– Нима гуноҳ қилган экан?
– Жанг майдонини ташлаб қочган.
– Оббо хунаса! Бизга обдон ва хўп хоинлик қилибди-ку. Қадимда бошқаларга ўрнак бўлсин деб бундайлар қозикқа ўтқазилган. Аммо-лекин-бирок, биз бу қадар ваҳший эмасмизку-а?

Қўрда "гурр" кулгу кўтарилди.

– Тошбўрон қилсакмикин? – деди Муқбил тошотар кафтини тўлдириб турган кўкиш япаски тошни ирғитиб ўйнаб.

– Хиёнаткор хотинлар тошбўрон қилинган, – деди Кенжа ботир оғзининг бир четида қимтиб турган бешта гулбаргли ажриқ шохасини айлантириб. – Бунга тузукроқ жазо топиш керак, йигирмата-ўттизта зўғата ҳам камлик қилади-ёв...

Қўрбоши доимий маслаҳатгўйи бўлмиш Донишга юзланди. Дониш қари тутнинг тагида ўтирганча сира кўлидан қўймайдиган бир қулоч дўлана таёғининг ҳали тугалланмаган ўйма нақшини синчиклаб кўздан кечирарди. Саратоннинг авж палласи, эрталабданоқ ҳаво дим, ҳув тепалиқдаги тераклар ортидан бош кўтариб чиққан қуёш тиглари аввалгилардек баданга ёқмайди, янтоқ тирнагандек терини қичиштиради. Ҳар тонг кунботишдаги кўнғир тоғлар ортидан яккаш чиқиб келадиган, тушдан сўнг осмоннинг қоқ ўртасида тўпланиб, иссиқдан тупроқлари кўпчиб ётган қиру адирларга бир дам ҳузурбахш соя солиб ўтадиган бўлтак-бўлтак булутлардан бугун дарак йўқ. Атроф аста-секин қизиб бормоқда, қуёш тиккага келганда ернинг қиздирилган тандирдан фарқи қолмаса керак. Дониш ҳавонинг авзойига қараб бир нималарни ўзича мулоҳаза қилиб кўргандек бўлди.

– Хоинни қуёшда куйдириш керак, – деди у, кейин Қўрбошининг қулоғига нималарнидир пичирлади. Унинг гапи Қўрбошига маъқул тушди:

– Хоин қуёшда жизғанак бўлсин. Мол-ҳолига қўшиб куйдирилсин!

Жазонинг ижросини кўз олдига келтира олмаган Кимёгар бетоқат бўлди:

– Чиллаширни ечинтириб, оёқ-қўлини боғлаб ташлаб, кейин офтобда куйдирамизми? – деди у юз-кўзи олдига ғужгон ўйнаётган пашшаларни ҳайдаб.

– Йўқ, шу ҳолича анови яйдоқ ерда, қуёш тагида ўтиради. Агар қочиб кетса, кетаверсин. Қайтиб сафимизга олмаймиз. Яккамоховга айланади, душманларга ем бўлади. Бўлинганни бўри ер! Агар орамизда қолишни истаса, кунботишгача ўша ерда қилт этмай ўтиради, жойидан жилса, бир култум сув ичса ёки бир бурда нон еса, тамом, ҳайдалади.

Чувак, эти суяқларига ёпишиб кетган, билаклари кетмонча сопидек ингичка Чиллашир ерда чўк тушиб ўтирар, атрофида қўққайиб турганларга бош кўтариб қарашга ботина олмасди. У узун бўйинини осилтириб, букчайиб олганидан белига боғланган кўк фаранг қийиқ ичидаги баркашдек тандир нон, унинг устига тескари қўйилган пиёла дўмпайиб турар, шу туришида у худди белига тошбақа косасини илиб олганга ўхшарди. Бугун саҳарда тандирдан узилган нон ҳиди атрофдагиларнинг димоғини қитиқларди. Буларни сал наридан кузатиб турган саккиз ёки тўққиз ёшлар атрофидаги болакай икки кун аввал худди шунақа, хаамири сутга қорилган, ҳали илиқлигича турган нонни булоқ сувида ивитиби еганини эслади.

Кимёгар илжайганча Чиллаширни тирсагидан тортиб ўрнидан турғазди, белидаги тугунни ечиб олиб, тутнинг шохига илди, ўзини қўрбоши кўрсатган қиялиқдаги тошлоқ, ўт-ўланлари қовжираган, фақат яккам-дуккам янтоқлар кўкариб турган жойга ўтирғизди. Чиллашир бир сўз демасдан ҳукмга итоат қилди, шу ўтирганча бошини кўтармади, фақат қуёшга тескари ўгирилиб олди, холос. Кимёгар сойлиқдаги кўм-кўк ажриқни тили билан бураб-бураб ямлаётган тарғил сигирни етаклаб келиб унинг яқинига қозиклади, кейин жониворнинг қулоғига буров солиб қўйди. Одатда буров фақат етовда солинарди. Сигир норози мўраб майсазор сойлик томон интилди, бирок арқон таранг тортилиб қулоғидаги буров қаттиқ қисганидан ноилож ортга тисарилиб, тупроқ ва хас-хашакни тўзғитганча тақир ерни искай бошлади. Чиллаширнинг сигири бошқаларникига ўхшаб чимхўр эмас, ажриқ, ғумай, шўра, бир четдан ямлаб ютаверади, шунга яраша бир челақ сут беради. Қош қорайганда кўр жониворларни олдига солиб қишлоққа қайтади, ана ўшанда қайси сигирнинг қорни қаппайганию елинига қанча сутга тўлгани ҳақида бош қотирилади. Чиллаширнинг сигири елини сутга тўлганидан сонларини кериб зўрға юради, қорни хом беда еб қўйган жонивордек шишиб туради. Бунга кўпчиликнинг ғаши келади, чунки уйга қайтилганда сигирнинг қорни дами чиққан коптопдек пучайиб турса аччиқ-тизиқ гап эшитилади. Бундай кезларда Кимёгарнинг шумлиги кўзиб Чиллашир ёки унинг сигирига озор бериш учун бир амаллаб ҳийла ўйлаб топарди.

Энди Чиллашир жазога йўлиқди, ўзига қўшилиб тарғили ҳам қантарилди. Қўрбоши маҳкумнинг молмулки-да мусодара этилишини эълон қилди ва унинг тугуни ўртага қўйилди. Тугун очилганда атрофга лаззатли ҳид таралди. Иссиқ нон устига тўнкарилган пиёладаги куйдирилган сариёғ эриб нон худди ўрама па-

тирдек юмшаб қолганди, қўрдагиларга бир бўлтамдан улашилди, болакайга ҳам берилди. Лекин у сариёғли бўлтамни кейинроқ ейиш учун қийиғидаги суви қочган нон устига авайлаб солиб қўйди.

Муқбил тошотар чой дамлаш учун қари тут та-насидаги ёриқдан қорайиб, пачоқланиб кетган темир чойнакни олди, булоқ сувига тўлдириб келиб тошлардан ясалган ўчоқ устига авайлаб қўндирди, қуриган шохларни тиззасига уриб синдириб ўт қалади. Сўнг салқинда, ажриққа ёнбошлаб олганча кечаги олишув тафсилотларини бақир-чақир муҳокама қилаётган сафдошларига қўшилди. Болакай сал наридаги тут та-гида ўтирганча буларнинг муҳокамасидан кеча ўзи ҳам қатнашган ур-сурнинг қандай кечганини энди тўлароқ тасаввур эта бошлади.

Кеча ҳар замон бир юз берадиган жанглarning энг ашаддийси бўлганди. Сойнинг кунботиш томонидан келадиган рақиблар сони ҳар доимгидан ҳам кўпайиб, сувни бемалол кечиб ўтишди, улкан бақатеракларни пана қилиб буларга анча яқин келиб қолишди. Айримлари ён томондаги пана-пастқам сўқмоқлардан кўтарилиб чиққандан сўнг булар анчагина орта чекинишга мажбур бўлишди. Лекин "Истеҳком" дея номланган энг баланд тепаликни қўлдан беришгани йўқ. Болакайнинг энди билишича, икки нафар ғаним истеҳкомнинг чап тарафидаги яндама сўқмоқдан чиқиб келишига Чиллашир йўл берган. Мерганнинг гапларига кўра, ўша икковлонни сўқмоқнинг ярмидаёқ орта чекинишга мажбур қилиш мумкин эди, бироқ Чиллашир уларнинг қорасини кўрибоқ ура солиб қочган. Сўқмоқ анча тикка, тор ва сирпанчиқ, ундан деярли эмаклаб чиқиш мумкин, шунда ҳам бир-икки қарич ил-дизи очилиб қолган янтоқ ёки қизил зиркнинг сертикан шохларига осилиб олинмаса, орта сирпаниб кетилиши тайин. Мерганнинг гапида жон бор, душманни чекинтириш учун отнинг калласидек кесакни сўқмоқдан юмалатиб юбориш кифоя эди. Лекин бунинг учун "отнинг калласидек юрак керак-ку", дерди қўрдагилар ҳар замон Чиллашир томон имо қилиб.

"Душманлар" сойнинг кунботишдаги қирғоғида мол-қўй боқадиган ўспиринлар. Улар анчайин жангари, юзиқора ва муросасиз. Соининг булар, яъни кунчиқар томони ўрқач-ўрқач тепаликлар, баланд ва тикка жарлардан иборат. Соига шу тепаликлардан солинган нишаб, қайрилма сўқмоқ йўллар орқали тушиб борилади. Одатда жанжал бу депарада ягона бўлган гумдаги чўмилиш чоғи бошланади. Гум дейилгани сойнинг илондек буралиб келиб кунчиқардаги баланд қирғоққа урилиб тисарилган жойи. Бу ерда оқим шиддати пасайиб, сувга калла ташлаб чўмилса бўладиган чуқур жой ҳосил бўлган. Баъзан катта қурилишлар учун сойдан шағал олинганда янги гумлар ҳосил бўлар ва шунда тўқнашувлар камроқ юз берарди. Лекин кўкламдаги селу тошқинлардан кейин сунъий гумлар йўқолиб сойнинг ҳар икки қирғоғида мол боқувчи ўспиринлар яна бир жойда чўмилишга мажбур бўлади. Баъзан шу атрофдаги экин-тикинидан хабар олгани келган катталар жанжалга араллашиб, томонларни муросага келтириб қўяди, лекин бу узоққа чўзилмайди. Кунботишда мол боқадиган болаларга чўмилиш пайти ҳамқишлоқлари келиб қўшилади, уларнинг сони кўпайиб кетгандан сўнг жанжал чиқиши тайин гап.

Баъзан можаро даҳанаки жанглар, ҳар икки қўрдан чиққан даъвогарларнинг яккама-якка муштлашувидан кейин яқун топади. Болакай бир куни акасида "нега улар доим кўп, биз эса каммиз" деб сўрагани, акаси эса ажабланиб, "шуниям билмайсанми, душман доим кўп бўлади-да" деганини эслади.

Бироқ болакай кечагидек беаёв жангни ҳали кўрмаганди. У истеҳком, яъни энг баланд тепаликка ўрнашиб олган Муқбил тошотарга "ўқ-дори" – тошми, кесакми, қўлига илинган нарсани етказиб турди. Муқбил тошотар эса "ғанимлар" томон тинимсиз кесак ғириллатар, ора-сира тош ҳам отиб қўярди. Пастликдаги дарахт шохларини буталар орасида чанг-тўзон кўтарилса кесак отилган, тарсиллаган овоз чиқса тош отилган бўларди. Рақиблар аллақачон сойни кечиб ўтиб, отадиган тошлари жар тепасига етадиган масофани эгаллаш учун дарахтлар ортага яширинганча тобора яқинлашмоқда эди. Улар жар тағидаги сўқмоқ йўлга чиққанда Қўрбоши энди вазият қўлдан бой берилганини тушуниб, жарнинг қирғоғини тепиб ўпира бошлади, бошқалар ҳам унга қўшилди. Сўқмоқ чангу тўзон, бақир-чақирга тўлиб кетди, шу тариқа "душман" орта чекинишга мажбур бўлди. Чап томондаги тикка ва тор сўқмоқдан чиқиб келганлар ҳам сафдошлари чекинганини кўриб ортага қайтишди, кетларидан чанг чиқариб пастга сирпаниб тушиб кетишди.

Мана энди Қўрбоши кеча рақиблар устига пахса-пахса кесак ўпириб ташлаган пайтини эслаб, оғзини тўлдириб мақтанмоқда. У баланд бўйли, елкадор, оёқ-қўллари узун, овози дўнғиллаб, мўйлови сабза ура бошлаган ўспирин. Тенгқурлари орасида мол боқишга анча ёшлигидан чиққани, уйи ҳам сойга яқинлиги боис у ўзини сойликларнинг эгасидек тутар ва шундан Қўрбошига айланганди. Пахта далалари этагидан тошлоқ қирлар бошланади, уларнинг ораллиғида яшил сойликлар вужудга келган. Ғўзага қўйилган сувнинг пероби туфайли адирлар қақраб ётган пайтда ҳам сойликларда ўт-ўланлар гуркираб ўсиб ётади. Одамларнинг экин-тикинидан ортаган лахтак-лахтак жойларда мол-қўй боқилади. Ғўзадан чиққан лойқа сув йўлма-йўлакай зилол булоқ сувларига қўшилиб сойга қуйилади. Кимдир бу депарада ўз ҳолича сигир боқмоқчи бўлса Қўрбоши билан тўқнашиши аниқ эди. Гап гапириш усулию келбатида бошқалардан кескин ажралиб турувчи айри важоҳати бор эса-да, унинг биров билан ростмана ёқалашганини кимса кўрмаган.

Муштлашув ва кураш тушишни миқти, лекин ўлгудек чайир Кенжа ботирга чиқарган. Қорамағиз, қийиқ кўз, калласи катта бу бола курашдан қайтган эмас. Ландовурроқ акаларини ҳимоя қилиб юргани учун қишлоқда Кенжа ботир лақабини олган. Муқбил тошотар ўз лақабига монанд, истеҳкомда туриб отган тоши сойнинг нариги бетидеги ўтлоқда бориб тушади, бошқалар эса сойга зўрға етказилади. Мерган ҳаммиша бўйнида чўзмаси, чўнтагида бир ҳовуч тоши билан юради. Унинг чўзмасидан отилган "ўқдан" қуш зоти қутулиб кетганини биров эслай олмаган. Болакайнинг акаси эса кучу ҳунарда камтар, лекин оқилона маслаҳатлари ила Қўрбошини йўлга солиб юрганидан Дониш лақабини олган. Ўрта бўй, оёқ-қўли чаққон Кимёгар на кучга, на ақлга таяниб иш кўради, ичи шумлик ва муттаҳамликка ғиж тўла. Қўрдагилар, айниқса

болакай уни сира ёқтирмайди, лекин у Қўрбошининг қариндоши бўлганидан чидаб келишади. Болакай ҳар гал уни кўрганида негадир қораялоқ деган қушни эслайди. Ёшлар орасида мис қувурдан "панғиллоқ" яшаш урф бўлиб, кўрғошин тақчил бўлган кезларда "қурбақа бир кун қозонда қайнатилса кўрғошинга айланади" деб ҳаммани ишонтира олгани боис у "Кимёгарга" айланган. Қолган яна икки ўспирин, Ўғри ва Тўғрининг лақабидан бошқа эса қоларлик хислати йўқ.

Болакай бу кўрга қўшилгунча қанча-қанча синовларга дош берди. Акасига ҳар тонг ялиниб-ёлбориш, дастлабки кунларда катталарнинг кўпол ҳазиллари, худа-беҳуда бошига уришлари, қулоғини бураб тортишларига чидаш осон бўлмади. Бироқ мол боқишдаги саргузаштларга ишқибозлиги туфайли ҳаммасига дош берди. Ахир сойда балиқ овлаш, жарда қуш тутиш, дўланаю наъматак, қизил зирк ёки ёввойи олча териби ейиш, тушликка балиқни тошга ёпиб пишириш ёки чумчуқ кабоб қилиш, боғу роғлардан шафтоли, олма, поллизлардан хом-хатала тарвуз ва қовунлар ўмариш гаштидан ким ҳам воз кечарди!? Чўмилишдан титраб, лаблари кўкариб келганда ҳали тафти кетмаган кўрдаги пўсти куйган илиқ картошканинг таъмига нима етсин?! Айниқса, қишлоқда, мактабда донғи кетган бу кўрга аъзолиги билан тенгқурлари орасида фахрланиб юриш гашти-чи!?

Кўрдаги бошқа ўспиринлар ҳам укаларини олиб келган, лекин ҳеч қайси бири болакайдек чидаш бермаган. Катталар сойга чўмилишга тушганда жар тепасида ўтириб нариги соҳилдаги "душманларга" кўз-қулоқ бўлиш, зўр келганда ура қочиш, оёғидан туфлиси тушиб қолса ёки йиқилгандан кейин баданидаги тиканакларни териш, қантарилган сигирларга соатлаб қоровул бўлиб қолишнинг ўзи бўладими. Баъзи болалар биринчи кунидек йиғлаб юборар, кўрган азоби камлик қилгандек кўрдагилар олдида шарманда қилгани учун акасидан тарсаки ҳам ерди.

Ҳеч нарсадан тап тортмайдиган, абжир, уқуви ва зеҳни баланд болакайга кўрдагиларнинг ҳам меҳри тушган. Бирор иш унинг ёрдамисиз битмайди, айниқса, қуш ови. Қуш тутиш учун кўпчилик жар тепасида қолиб, икки киши пастга тушади, сўнг юқорида турганларга тайёрмиз дегандек ишора қилади. Тепадагилар дупур-дупур сакраб қушларни ҳуркитади, инида тухум босиб ётган қуш борки "гурр" учиб чиқади. Қайси тешиқдан қандай қуш учиб чиқганини эслаб қолиш лозим. Жарга ўнлаб қушлар ин қурган, чумчуқ, жарқалдирғоч, ёввойи каптар, қулқунтой, кўкқарға, онда-сонда кўпчик ва сув лочини ҳам учраб туради. Болакай қайси индан қандай қуш учиб чиқганини аниқ эслаб қолади. Кўкда безовта чарх урган қушлар орадан кўп ўтмай инига қайтади. Пастда турган овчилар узун айри хода учига оқ қийиқни сиртмоқ қилиб боғлаб оҳиста иннинг оғзига олиб боради ва таппа ёпади, шундан сўнг тепада турганлар ҳайқириқ ила яна ер тепишни бошлайди. Инидан учиб чиққан қуш қопқонга тушади. Жар баландлиги боис узун хода керак бўлади, уни кўтариб туришнинг ўзи бир азоб, шу боис пастга новча ва бақувватлар тушади. Болакай эса уларга "чапга, ўнгга, у эмас, нариги, каттароқ тешиқ, баландроқ, янаям баландроқ," дея буйруқ бериб турганидан завқланади. Агар хода калталиқ қилса, шом пайти тепадан кимдир арқонга

осилиб тушади, болакай пастда туриб уни ҳам йўлга солиши керак.

Балиқ овлаш энг гаштли дамлар. Катталар сойнинг сувини кўпиклантириб турган катта тошни ўраб олади ва тўрт томондан бирваракайига тош остига қўл суқади, сўнг қўлларига илинганини чапдастлик ила қирғоққа ирғитади. Болакай соҳилда чопқиллаб, типирчилаб ётган балиқларни териби олади. Баъзан балиқ ўрнига бақа чиқиб қолади, бир гал сув илони ҳам қирғоққа отилган. Кимёгар шумлиги кўзиган пайтда атайин болакай томонга бақаларни ушлаб отади. Гоҳо қўлдан сирпаниб чиқиб кетган балиқ қирғоққа етиб бормай сувга шалоплаб тушади, кейин кун бўйи бу балиққа таъриф берилади. Жардаги қуш ини, қирғоқдаги тошлоқ ёки ўтлоқда йўқолган балиқ, шом қоронгусида бировнинг экинига кириб кетган сигирни дарров топа олгани учун болакайга Лочинкўз деб ном қўйилган.

Лекин Лочинкўз бир гал қаттиқ кўрқиб кетиб кўрдан ажраб қолишига бир баҳя қолганди. Катталар сойнинг оқим кучли жойида балиқ овлаб бўлишгандан сўнг Кимёгар болакайнинг акасида "уканг қачонгача қирғоқда юради, сойнинг ўртасига ҳам бир бориб кўрмайдими", деб сўраб қолди. Акаси катта кетди, "ўртасига эмас, нариги қирғоққа ҳам бориб кела олади," деди. Ростки, болакай гумда чўмилган, холос. Ҳайқириб, пишқириб турган сойнинг ўртасига сира бормаган. Лочинкўз ҳадиксираб акасига қаради, лекин унинг ўқрайиб турган нигоҳига дуч келди. Ноилож сувга қадам қўйди, қирғоқдан узоқлашганда оёғи остидаги балчиқ ва қумлоқ сирпанчиқ тошлар билан алмашди, лекин кучайди. Болакайнинг юраги ҳаққира бошлади, оқим сойни кечилса давом этди. Юриш қийинлашди, оқим тиззаларини букиб ташламоқчидек зўр бериб оёғига урар, сув тубидаги сирпанчиқ тошлар сурилиб, уни мункитиб юборарди. У қўлларини икки ёнга узатганча, оқимга юзланиб, сой тубидаги йирик тошларни аввал суриб кўрар, агар ўрнидан жилмаса кейин уларга оёғини тираб иккинчи қадамини кўярди. Сув белига ура бошлаганда Лочинкўз чинакамига кўрқиб кетди, энди жуда катта куч уни йиқитишга, оёғини осмондан келтиришга уринарди. Агар сирпаниб кетса борми, оқим уни тошларга олиб бориб уради ёки сув юзида сомондек чирпирак қилади. У оқимга ортиқча дош беролмаслигини сезди, қаттиқ кўрқиб кетди, ортга қайтмоқчи бўлиб қирғоққа ўгирилди. Акаси унинг ниятини сезди чоғи, бақирди:

– Қайтма, юр олдинга! Юр!

Болакай акасига мўлтираб тикилганча туриб қолди, совқотган танаси мадорсизланиб борарди. Боланинг мижжаларига ёш қуйилиб келди, наҳотки ўлиб кетганим билан акамнинг иши бўлмаса, ахир оқиб кетаман, йўқ бўлиб кетаман бу дунёдан, деб ўйлади. У ортга бир қадам қўйиб акасига илтижоли боқди.

– Қайтсанг қиз бола бўласан. Қўрқоқ! Қайтма, қўрқоқ! – акаси яна-да қаттиқроқ бақира бошлади.

Бола тош қотди. Акаси ор-номус ва ғазабдан қизариб-бўзариб кетган, кимлардир хавотир ила, яна кимлардир бамайлихотир боқар, Кимёгар эса илжайиб турарди. Боланинг ич-ичидан бир нима тўлғониб келди, оғзида аччиқ таъм туйди, ўзидаги куч қаердан пайдо бўлганини сезмади. У пишқирган, тошдан тош-

га урилиб оқаётган асов сувни кечишда давом этди, бироқ икки-уч қадамдан кейин чап оёғининг томири тортиб қолди. Болдирида бир нарса тугундек тугилиб тошдек қаттиқлашганини сезиб "их" деб юборди. Шу онда мувозанатини йўқотди-ю оқим уни ўз оғушига олди, у илкис тубсиз ўрага қулагандек бўлди. Оғзи-бурнидан кирган муздек сув миясига аччиқ оғриқла чиқиб боргандек эди. Бола юраги шувиллаб кетгани, шуурида "энди ҳаммаси тамом" деган ўй йилт этганию осмоннинг ҳаддан зиёд кўм-кўклигини илғаб қолди. Буларнинг бари оний лаҳзаларда юз берганини, мана шу вақт ичида бола сувда бор-йўғи бир марта чир ай-ланиб, кейин қандайдир мўъжиза юз берибми, қизғиш харсанг тошнинг қиррасидан маҳкам ушлаб қолганини у бугун аниқ-тиниқ эслайди. Кейин болакай харсанг тошга осилиб узоқ турди, у энди гавдасини тиклаб олган, томирлари қўйиб юборган, лекин ҳайқириқ билан оқаётган сой ўртасида турганча аламдан борлиқни титратиб бақиргиси келар, бироқ бақирмасди, юз-кўзларига тарс-тарс урилаётган шошқин сув кўз ёшларини тинимсиз ювиб турарди, холос. У сойни кечиб ўтди, алам билан кечиб ўтди, яна нималарни кечиб ўтганини у ҳали тўла тушуниб етмасди.

Бу кечувдан кейин Лочинкўзнинг хотирида кўр-қоқлик, ор-номус, ғурур билан боғлиқ бир умрлик ҳис-туйғулар муҳрланиб қолди. Мана энди у кўрнинг арзандасига айланган. Тутнинг тагида, ажриққа ён-бошлаганча катталарнинг ҳақиқий кўрқоққа жазо беришини томоша қилмоқда.

Муқбил тошотар тутнинг ковагига суқиб қўйилган жийда шохидан бир ҳовуч барг сидириб олиб, вақиллаб қайнаб турган чойнакка солди. Яна жийда баргидан сарғиш лойқа чой ичишини ўйлаб Лочинкўзнинг қорни бир қулдираб олди. Уйдан келтирилган чой қолиб, булар нуқул гоҳ тутнинг томири, гоҳ янтоқдан чой дамлашади. Кечки нонуштадан сўнг кўрдагилар балиқ тутиб шундан нари чўмилиб ҳам келишга отланди. Лочинкўз қоровул бўлиб қолди, унга Чиллаширни кузатиб туришдек улкан масъулият юкланди.

– Ака, уларни офтоб уради-ку..? – у акасидан секин сўради.

– Нима бўпти!? Жазосини олсин, – деди акаси унга хўмрайиб. Бу гапни Кимёгар эшитиб қолиб муғомбирона тиржайди:

– Ҳа, нима бўларди? Иккови ҳам бир ҳафта "тариллаб" юради энди.

Болакай Кимёгарнинг юзига қарамаслик учун унинг гапига эътибор бермай ортига ўгирилди. Катталар кетгандан сўнг тугунни очиб, нон остига яширилган, титилиб, сарғайиб кетган китобни олиб ўқишга тутинди. Бу Даниэл Дефо деган ёзувчининг "Робинзон Крузо" номли китоби эди. Бу китобни мактабда макулатурага топшириладиган қоғозлар орасидан топиб олган, ўшандан бери қўлидан қўймайди. Китоб қадимий, "билан" сўзи "блан" ёзилган. Яна шунга ўхшаш айрим фарқлари бор. Лочинкўз уни кўрдан беркитиб ўқийди, йўқса улар кўриб қолиб устидан кулади, "профессор" ёки "олтин бош" деб масхара қилади. Акаси "бунақа китобларни ўқийверма, миянг суюлиб қолади," деб сўқади. Шу сабаб улар йўқ пайтда китобни қўлига олади. Баъзан китобдаги воқеалардан завқи келиб, ирғиб туради-да, сой томон солинган илон изи сўқмоқдан

чопади, чангалзорга монанд қуюқ дарахтзорга кириб боради, кўкка бўй чўзган забардаст бақатеракларнинг бахмал япроқлари шовуллашига қулоқ туттади, балчиқ ва ботқоқ кечади, қиёқзорни кесиб ўтиб сертикан буталар остидаги сўқмоқдан энгашиб ўтади. Жар тубида ғужғон ўсган қизил зирк ва наъматаклар остидаги тулки инини синчиклаб кўздан кечиради, лекин яқин боришга юраги бетламайди. Баъзан уни дафъатан ёввойи бир кўрқув босади ва зинғиллаганча ортига чопади. Тикка ва сирпанчиқ тор сўқмоқдан баланд тепалик устига бу қадар тез чиқа олганидан ҳайратга тушади. Юраги гуп-гуп уради. Кейин тепалиқда турганча шарқираб оқаётган шошқин сойга, булоқ ва сой суви қўшилган ирмоқлардаги узундан-узун, сув парисининг сочларидек солланиб ётган яшил бақатўнларга, қирғоқдаги майсазорга, пойидаги азим дарахтларга, уларнинг остидаги чангалзор янглиғ тигиз ўсган буталарга суқлик билан тикилади, ичидаги кўрқув тарқаб кетади, қанийди худди Робинзонга ўхшаб шу чангалзорда фақат бир ўзим яшасам, кунботишдан келади-ган "душманлар" сира бўлмаса эди, деб орзу қилади.

Кеча у Робинзоннинг оролига ёввойи одамлар қайиқда келиб тушганини ўқиб ростмана кўрқиб кетган, ўзини кўярга жой тополмаган, китобни шу жойида тўхтатганди. Бугун Робинзоннинг наҳотки ўзим тирик қолишим учун шунча ёввойи одамни ўлдиришим керак, дея мулоҳаза юритаётган саҳифасини ўқимоқда эди. Лочинкўз Робинзоннинг нима учун иккилангани ҳақида ўйлаб, китобни ёнига қўйди. Ўзи тирик қолмоқчи бўлса, ўлдирса керак албатта, ахир улар ёввойи, одамхўр-ку, деб ўйлади. Кейин тошлоқда, жазирамадан тобора қийналиб бораётган Чиллаширни кузатди. У ҳамон бошини қуйи солганча ўтирар, гоҳ қизиқсиниб учиб келган қовоқари ёки сўна, оёқларидан ўрмалаб чиқаётган чумолилардан ўзини эҳтиёт қилиш билан овора бўларди. Эрталаб Чиллаширга жазо тайинланаётганда Лочинкўз бу одатдагидек "пошшо-вазир" ўйини бўлса керак деган тахминда эди.

"Пошшо-вазир" – мол-қўй боқадиган болалар орасидаги энг оммавий ўйин. Баъзан бу ўйин туфайли аразлаш, адоват ва жанжал келиб чиқади. Унда ажриқ шохалари териб келиниб, бештадан биттагача гулбарги қолдирилади. Шоха ажриқ поясидан эҳтиётлик билан суғуриб олиниши лозим, чунки уларнинг ост қисми бир хил бўлиши керак. Кимдир ажриқ шохаларининг гулбарг томонини кафти ичида яшириб, остки томонини худди гугурт чўпларидек юқорига қилиб ушлаб туради, ҳамма биттадан шохани навбати ила тортиб олади. Бешта гулбаргли шохани топган пошшо бўлади, тўртталиқ вазир, учталиқ баковул, иккиталиқ жаллод ва битта гулбаргли шохани тортиб олган ўғри бўлади. Шундан сўнг томоша бошланади:

– Пошшо, пошшо!
– Лаббай, вазир.
– Ўғрини тутдик, нима жазо берамиз?
– Нима гуноҳ қилган экан?
– Ҳазинадан тилла ўғирлабди, – дейди вазир.
– Ундай бўлса йигирмата чертмак тайинлансин,
– дейди пошшо. Жазони жаллод беради. Жаллод ўғрининг пешонасига кўрсаткич, ўрта ва шаҳодат бар-

моғини кўяди, кейин ўрта бармоғини роса куч билан тортиб шартта кўйиб юборади. Тарсиллаган овоз чиқади, бундай чертмақдан кейин ўғрининг пешонаси анчагача қизариб юради. Жазонинг ижросини баковул кузатиб туради. Агар жаллод вазифасини чин кўнгилдан бажармаса, ўзи жазога йўлиқади. Жазонинг тури кўп, сигирларни жилдириб келиш, хўроз бўлиб қичқиришу эшак каби ханграшдан тортиб то пошшони елкасига миндириб, айтилган манзилга етказишга қадар. Ўғри чеки ҳар кимга ҳам чиқиши мумкин, шу боис ўзи ўғри бўлганда шўри қуриб қолмаслиги учун пошшо баъзан жазони ўйлаб тайин қилади. Бироқ айрим ҳолларда қасдма-қасдига оғир жазолар тайинлаш бошланади ва охири ўйин аразлаш ёки адоват билан тугайди, бундай кезларда "ўйиндан ўт чиқди чиқди" дейилади. Жаллод вазифасини ҳар ким ҳар хил ўтайди, кимдир чертмақда зўр, кимдир зўғатада. Қўрдаги энг нимжон Чиллаширнинг зўғатасидан ҳамма чўчийди. Чиллашир қоқ суяк бўлганидан унинг тирсаги тошдан қаттиқ. У чўк тушиб ўтирган ўғрининг икки кураги орасига темирдек тирсагини ботиради, шунда жазога йўлиққан шўрпешона онасидан овқат сўраган олақанот боласидек беихтиёр бўйинини тепага чўзганча бошини орқага ташлайди. Ана ўшанда нақд орқа миясига мушт келиб тушади. Чиллаширнинг учта зўғатасидан ортиғига чидаш қийин.

Яқин-яқингача жазонинг энг оғири зўғата эди. Лекин Кимёгар узоқдаги бир қариндошиникига бориб келгандан сўнг "ҳаққа чичди" деган янги жазо турини топиб келди. Булар шу пайтгача бунақанги антиқа жазони кўришмаган эди. Маҳкум ерда чўккалаб ўтиради, жаллод унинг боши ва иягидан ушлаб икки қошининг ўртасидан тупугини оқизади, худди осмондан қушнинг ахлати тушгандек. Тупук қош ва кўз ўртасидан ўтиб буруннинг учига оқиб келиши шарт. Агар тупук йўлдан оғиб кетса, жаллоднинг шўри қурийдди, унинг ўзи жазога йўлиқади. Шу боис жаллод жон-жаҳди билан ўғрининг иягини чангаллаб, бошидан маҳкам босиб туришга ҳаракат қилади-ки, маҳкум калласини қимирлатиб тупук йўлини ўзгартириб юбормасин.

Рости, бу жазо фақат бир марта қўлланилди, холос. Ўшанда Кимёгар шохаларни тарқатганди, ҳийла ишлаб ўзига жаллод, Чиллаширга ўғри чекини чиқарди. Бироқ бу жирканч томошадан кейин қўрдагиларнинг икки-уч кунгача пошшо-вазир ўйинини эслашга-да ҳафсаласи келмади. Айниқса Кимёгар чангалида ожиз кўзидек типирчилаб, сўнг қилт этолмай кўзларини мўлтиратганча бурнининг учига келиб қолган тупукни кузатиб турган Чиллаширнинг аҳволини эсласа, Лочинкўзнинг кўнгли ҳалигача алағда бўлади.

Бечора Чиллашир бугун энди ҳақиқий жазога юз тутган. Лекин у ҳам анойи эмас. Чўлоқ турнадек лапанглаб келиб "ўғрининг" умуртқасига тирсагини ботириб эзғилаган кезларида кўзлари шодон порлаганига Лочинкўз гувоҳ. Қолаверса, қўрга янги келган пайтларида болакайга роса азоб берган. Сўрашганда Лочинкўзнинг қўлини омбур солгандек маҳкам қисиб олганча кўйиб юбормасди. Сўйлоқ тишларини кўрсатиб илжайиб тураверар, бечора болакай кўзларига тирқираб келган ёшни зўрға тўхтатиб, бармоқлари учидаги оғриқ зўридан чийиллаб юборарди. Бироқ йиғламаган, ҳали бир кун бошлаб ўчимни оламан, деб ичига тугиб

юрарди. Ўшанда "Ўлмас Кашшейдек" хунук илжайган Чиллашир мана энди кўрқоқлик қилгани боис жазомада кўйиб ўтирибди.

* * *

Тарғил сигир тинимсиз мўрашга тушди. Чиллашир уни тош билан урди, сигир бир-икки қадам ортга тисарилиб, овози ўчди, лекин дам ўтмай қозиқ атрофида гир айланиб яна мўрай бошлади. Чиллашир энди сигирининг ўқиришига чидашдан бошқа иложи йўқлигини тушунгандек индамай ўтираверди. Қолаверса, у шундоқ ҳам юз-кўзига ғужғон ёпишаётган чивину пашшаларни кўриш, ора-сира келиб қоладиган қовоғарини янтоқнинг шохи билан ҳайдаш ила овора. Кўёш анча тиккага келиб қолган, Чиллаширнинг тердан ҳўлланган кўйлаги этига ёпишиб улгурган, бошидаги дўпписининг мағзи ҳам ивиб, четларида томчилар пайдо бўлганди. Лочинкўз ундан кўзини узиб, китоб ўқишга уринмоқчи бўлди, лекин китобни қийиқ орасига солиб кўйди-да, Чиллаширни кузатди. Тарғил сигир қозиқ атрофида айланишдан чарчаб, эгасидан бир-икки қадам нарида тўхтади. Чиллашир бошини кўтариб болакайга бир қараб олди, кетини ердан кўтармай сурила-сурила сигирнинг ёнига келиб, унинг соясига туриб олди. Тарғил юриб кетмасин деб гоҳ-гоҳ унинг қорнини силаб турди, жониворни чақмоқчи бўлган сўналарни дўпписи билан уриб ўлдирди. Жонивор бошини тинимсиз сарак-сарак қимирлатиб безовта бўлаверди. Чиллашир сигирнинг буров солинган чап қулоғини арқон шилиб қонатгани, жароҳат ўрнида қора пашшалар ғуж бўлиб қон сўраётганини кўрди. У буровни бўшатиб, бир сиқим тупроқ олди-да қонаб ётган жойга сурди, сўнг яна жойига ўтирди.

Кўёш тиккага келганда тарғил сигирнинг мўрашга-да мажоли етмай ер искаб қолган, ҳар замон думини ўйнатиб пашшаларни кўриб турарди, холос. Жиққа терга ботган Чиллаширнинг боши энди сигирнинг қорнига тегиб турарди, бошқа соя қолмаганди. Чиллашир эътиборсиз қолиб сигирни сўна чақди чоғи, жониворнинг эти бир титраб, думини қаттиқ силтади. Тарсиллаган овоздан сергакланган Лочинкўз булар томон кўз ташлади. Афтидан сигирнинг думи Чиллаширнинг юз-кўзига ҳам теккан шекилли, у ўзини ортага ташлаб, ўнг кўзини тинимсиз ишқалашга тушди. Лочинкўзнинг юраги жимиллаб кетди, молнинг думи кўзга тегса ёмон оғрийдди. Энди соядан қуруқ қолган Чиллашир бошини эккан кўйи кўзини ишқалаб ўтираверди.

Орадан қанчадир вақт ўтгач болакай чидай олмади, Чиллаширнинг тепасига борди.

– Сояга ўтиб дам олволнинг, мен ҳеч кимга айтмайман, – деди. Чиллашир бошини кўтариб болакайга қаради, ўнг кўзининг ичи қип-қизил, қон тўплангандек, қовоғи қизариб шишиб кетган. Бошидан, пешонасидан оқиб тушаётган шўр тердан кўзи баттар ачишмоқда эди. Лаблари қуруқшаб, пўрсилдоқ ола бошлабди. У бошини сарак-сарак қилиб йўқ, деди ва жиққа терга ботганча ўтираверди. Лочинкўз ортига қайтиб чойнак тагида қолган жийдали чой юқини тўкиб ташлади, булоқ сувига тўлдириб келди.

– Кўзингизни ювиб олинг, – деди у. Чиллашир аввалига ишонқирамай болакайнинг кўзларига узоқ тикилиб қолди, кейин чойнакка ёпишиб ютоқиб сув

ичди, юз-кўзини ювиб олди-да, яна ерга қараганча ўтираверди.

Кўёш роса тиккага келиб тўхтаб қолгандек эди. Чиллашир ҳар замон ғириллаб эсиб қолган шаббодага юз тутиш учун ҳолсиз бош кўтарар, сўнг калласи шилқ этиб яна пастга тушарди. Лочинкўз бу аҳволда уни офтоб уради, эҳтимолки, уриб бўлгандир ҳам, деб ўйлади. Бир пайтлар боши оғриб ичи кетганда онаси "болани иссиқ уриб, дами ичига тушиб кетибди" дея сачратқи гулидан дамлама ичиргани, бошидан ҳам куйганини эслади. У дўпписини тўлдириб сачратқи гулидан териб келди, ўчоққа ўт қалаб сув қайнатди. Дамламани тайёрлаб, совитиш учун чойнакни сойлик ўртасидан оқиб ўтаётган бир билак лойқа сувга ботириб қўйди. Ёз чилласининг жазирамасида жижанак бўлаёзган Чиллаширга тикилиб, чин дилдан раҳми келди, қўлини омбур солгандек қимтиб қийнаганларини кечириб юборди. Икки кун аввал хаамири сутга қорилган иссиқ нонини баҳам кўрганида кўзлари меҳрибонликка тўла бўлганини эслади. Уни ўзига жуда ҳам яқин, қадрдондек кўра бошлади. У эрталаб авайлаб олиб қўйган ёғли нон бўлтами ва алюмин кружкадаги дамламани олиб Чиллаширнинг ёнига борди. Чиллашир батамом ҳолдан тойган, қизарган мижжалари, пўрсиллаган лабларига ёпишган хира пашшаларга деярли эътибор ҳам бермай қўйганди. Лочинкўз унга дамламани тутмоқчи бўлган эди, бирдан ортидан ҳайқириқ янгради:

– Сотқин! Сотқин, орамиздан сотқин чиқибди!

Лочинкўз ўғрилиқ устида қўлга тушгандек кўрқиб кетди, пастдан ҳайқиришиб келаётган кўрга қараганча қотиб қолди. Биринчи бўлиб ҳарсиллаганча акаси етиб келди, келди-ю, боланинг қўлидаги кружкани уриб учирди.

– Нима қиляпсан, сотқин! Сен ҳам шу кўрқоққа ўхшаб яккамоҳов бўлмоқчимисан!

Акаси тарсаки тортмоқчи эди, ортидан етиб келган Кенжа ботир қўлини ушлаб қолди.

– Қўй, нима қиласан, ёш бола-ку, – деди. Бироқ Кимёгар келиб оловга мой сепди.

– Жазо, жазо! Сотқинга жазо! – деб Қўрбошининг атрофида гир айланди. Қўрдагилар нима қилишни билмай бир-бирларига қараб қолишди. Чиллашир аллақачон бошини тиззалари орасига яшириб олганди. Фақат Кимёгар жонсарак. Қўрбоши қандай жазо тайинлашни Донишининг ўзи ҳал қилсин, деди.

– Зўғата, зўғата. Йўқ, ҳаққа чичди, ҳаққа чичди, – дея Кимёгар яна айюҳаннос сола бошлади.

Лочинкўз бу манзарани кузатар экан, илкис бадаида кўрқувдан асар ҳам қолмагани, муз қотган томирларида энди қайноқ бир нарса жўш уриб келаётгани, шу аснода буларнинг бари бемани, майда нарсалардек туюлганини сезди. Кўз олдидан ғизиллаб турли манзаралар ўта бошлади: шарқираган сой шовқини қулоғини батанг қилди, кўзига ўт-ўланлар орасида типирчилаётган балиқларнинг оппоқ қорни кўриниб кетди, жардан потирлаб учиб чиққан сон-саноқсиз қушларнинг нағмасини эшитди, чопганда қиёқларнинг тиззаларига тарсиллаб урилганини ҳис қилди, тулки ин қурган гор атрофидаги сирли сукунатга қулоқ тутди, ҳовучидаги муздек булоқ сувининг тиниқлиги, сув парисининг сочларидек тўлғониб ётган қулоч-қулоч бақатўнларнинг кўёш нурларида жилва қилиши кўзини олди. Қизил зиркнинг нордон, итузумнинг чучмал таъмини туйди, наъматакнинг шира бойлаган меваси ичидаги туклари тилини ёргандек бўлди. Бироқ мана бу ўқрайиб турган нигоҳлар, Кимёгарнинг тилла топгандек қувончдан жилпанглаши, еру кўқдан ураётган иссиқдан соп бўлган Чиллаширнинг шамдек эриб, тобора букилиб бориши тасаввуридаги манзарага сира сиғмас эди.

Лочинкўз бир сўз демай катталардан нари кетди, тутнинг тагига борди, қўққис тошдан ясалган ўчоқнинг кулини тўзғитганча тепиб, бузиб ташлади, кейин қийиғини белига боғлади-да, бошини юқори кўтариб йўлга тушди. Болакайнинг бу қилиғидан катталар лол қолди.

– Тўхта, қайт ортингга, сотқин! Қўрқоқ! – бақирди акаси.

Бола бир дам тўхтаб, акасига ўгирилди. Жаҳлдан қизарган-бўзарган акаси унга еб қўйгудек қараб турарди. Боланинг пишқирган сой ўртасида кўрқув исканжасига тушиб қолган пайти ёдига тушди. Акасининг вазоҳати ҳамон ўша-ўша эди. Бироқ бу гал боланинг ичида бошқа ҳис-туйғулар туғён урарди. Ўзини кўрқув ва кўр олдидаги мажбуриятлардан озод сезган Лочинкўз қушдек енгил қадам ташлаб кета бошлади. Ортидан алам билан бақириб қолган акасига заррача эътибор бермади. Шу дамгача бошини тиззасидан кўтармаган Чиллашир энди узун бўйинини чўзиб Лочинкўзнинг ортидан ҳайрат ила тикилиб қолди.

САЙЁҲ ТУЙҒУЛАР

Биз тезкор бир асрда яшаяпмиз. Тирикчилик ташвиши ҳамма вақтимизни тортиб олиб қўймоқда. Аммо кўнгил барибир гўзалликка, инжа туйғуларга ташна. Биз бундай соҳир ҳисларни сўзсиз адабиётдан топамиз. Тараққиёт тезликларидан, шовқин-суронидан безган юракларга адабиёт, инжа шеърят ҳаловат олиб киради.

*Ёш тўқади дардлар қоғозга,
Гоҳ шодликлар тизилар – маржон.*

Бу сўзлар бир қарашда одми, аммо тағмаъноси залворли, чуқур. У бугунги инсон ботинида яшаётган хотира муҳташамлигини намоён қила бошлайди. Энди бу сўзларни суратдек томоша қилиш мумкин. Ўқиган сайин манзарага кириб борасан гўё. Мўйқаламга олинган сокинлик шовқинларни ёпиш учун ифода этаётгандек туюлади...

*Юракдаги сирли овозга,
Борлиғини садқа қилар жон...*

Бу палитрада ранглар ўрнини сўзлар, сўзлар ўрнини ранглар эгаллаб, руҳ ҳолатини мувозанатга сола бошлайди. “Юракдаги сирли овоз” дард ва шодликлардан тизилган. Энди лирик қаҳрамон ўз оламини

соф – ўзи қандай бўлса шундай истифода этмоқчи. Чунончи, муаллиф рангтаъбирчи каби шеърхонни ўқувчи эмас, саёҳатчига айлантириб, маржонга терилган руҳият тасвирини намойиш этмоқчи. Сайёҳ туйғулар ранги орқали йўлбошловчи кўнгил кўламининг ҳар ўзгаришига шоҳид бўлиб изидан эргашади:

*Ич-ичига гоҳи ёғар қор,
Ниналарин санчар изғирин...
Тишласа ҳам кунда бир озор,
Ўзгартирмас маънос тасвирин.*

Ҳолатнинг парчаларидан аста-секин бир бутунлик ҳосил бўла бошлайди. Ранг вазифасида келаётган сўзлар палитрада содда кўрингани билан полотнога тушиб бутун бўй-баста намоён бўлади. Бу ерда “тушиб” эмас, учиб ўтиб, десаём бўлаверади. Ботиндаги манзарани ўз аслича тасвирлаш соддаликдек туюлади. Уни ўзгартириб бўлмайди: “Ўзгартирмас маънос тасвирин...”. Юрак – қолип. Ундан жой олган ҳар нима шаклни бузмоқчи бўлади-ю, барибир ички оҳангга жўр бўлади.

*Қувончлари қувнок,
Жарангдор, туйғулар
Ўз бағрига олган ҳар калом.
Улар ахир самимий,
Номдор,
Шу кўнгилдан топган эҳтиром.*

Қаранг, эврилишлар туйғу манзараси орқали ифода этилмоқда. Ҳис-туйғулар ҳам ўз тимсолини руҳиятда акс эттиради. Йўлга чиққан сайёҳ шу икки сезги билан сафарини давом эттиряпти. Сўзларнинг ранг шаклини олгани ҳам шундан. Бир сезги – жаранглаб сирли манзилга бошлайди. Бирдан юрак энтикади. Унда нима акс этса, соғинчнинг жилвасидан вужудга келади. “Жарангдор туйғулар” аслида юракнинг дукурлаши, ҳаяжонли лаҳзанинг суратдаги акси. Борган сайин манзил яқинлиги сезилади. Уларни тўлиқ ифода этган сайин Қалб харитаси тўлалигича намоён бўла бошлайди. Бўлади-ку, шундай, манзарани кўрасан-у, ифодалай олмайсан. Манзил эса борган сайин яқин қоляпти:

*Хаёлига жойланар олам,
Кезар уни пойи пиёда.
Эзилади гоҳи жуда ҳам
Ёлғизлигин сезиб дунёда.*

Даврон РАЖАБ

1967 йилда Урганч шаҳрида туғилган. Ўзбекистон Миллий университети қошидаги Олий Адабиёт курсида таҳсил олган. “Бир томчи юлдуз” номли китоби нашр этилган.

Юрак шундай маконки, уни очишга уринган сайин, аксинча ёпилиб бораверади. Бу манзарани кўриш фақат унинг ўзига насиб этади. Унинг эзилгани ёлғизлигидан эмас, бу қувончли бошқалар кўрмаганидан. Энди ўша харитадаги барча белгилаб борилаётган манзилларни яна кўздан кечиришда давом этамиз:

*Бағри чуқур оқшомлар гувоҳ,
Юлдузлар ҳам тикилар маҳзун.
Кундузлари умид берса гоҳ
Не қийноққа етаклайди тун.*

Бу ерда ҳаммаси соф, шовқин-сурондан ўтиб олган ва ундан омон қолган туйғулар юлдузларнинг порлаши сукунатга халал беришидан хавотирда. Оқшомларнинг чуқурлашгани вақтнинг бесамар ўтиб кетгани учун юз беряпти. Кундуз туннинг кириб келишини хоҳламай узоқ давом этишини истайди.

*Мўъжизами – дилга ўт қалаб,
Машаққатни ортади танга.
Яратгандан боқийлик тилаб,
Сажда қилар она Ватанга.*

Энди манзарадан қайтадиган вақт келди. Чунки бу сафар жуда узоқ давом этди. Харитадаги белгилар Кундуз, Тун ва Тонглар экан. Бизга осон ифода-лаб берилган тасвирлар "Машаққатни" ортиб олган. Бу оғирлик нима эканини манзара ичида турган пайтадигина англаб етамиз. Узоқ сафардан қайтаётиб Тонгга етиб келдик.

*Тонглар билан туғилар сабот:
Шодликларин яширар аранг.
Ором топмай тошади беҳад –
Ноламикан?
Сеҳрли оҳанг!*

Бирданига бу йўл қандай бошланганини хаёлимизга келтирамиз. Унга "олам жойланади". Бу баҳам кўрилмоқчи бўлган қувонч. Сурурлар ўлкасининг хаёлда акс этган манзараси эди. Сеҳрли оҳанг шодликни келтириб чиқаради. Яшира олмайди. Бундай ва манзара бўлиб кўринган хаёл ичида фақат Шоир қайтиб келиши мумкин. Сокинликдан ҳорғин қайтиб келган Расомгина бундай булоқдан тўйиб чанқоғини қондириши мумкин...

*Сизиб чиқар булоқ мисоли,
Вужудида ўрмалар бирга.
Бу қалб сирли – минг бир ҳаволи,
Аталгандир фақат шоирга.*

Инсон қалбида кечаётган ҳолатни шартли равишда иккига бўлиш мумкин. Яъни, бу ботинда ва зоҳирда кечаётган манзаралар. Албатта, ундан ҳам кўп бўлақларга бўлиш мумкин, аммо бунга тафаккур етган даражада ёндошган маъқул.

Бу тафовут табиатнинг ҳамманинг ҳам кўзи тушавермайдиган, кўзга ташланмайдиган кичик бир бурчаги, парчасини катталаштириш орқали юз беради:

*Зарда қилмас оёқ остида,
Зорланмайди, этагинг тутар.
Пошналарнинг ахир зарбидан
Азобларни ичига ютар...*

Манзара кўлами кенгайиб, тилга киради. Табиатнинг бир бўлагига қанча осмон ва қанча тонг керак? Юқорида айтганимиз шартли икки манзаранинг бири кўзимиз ўнгида, иккинчиси туйғулар билан ҳисоблаша бошлайди. Қаранг, ўзи кичик бўлса ҳам:

*Унга ҳам тонг этади насиб,
Шабнамларни тутар кафтида.*

Бундай манзарани илгари кўрмаган эканмиз. Уни биринчи бўлиб зоҳирга юборилган хабардан кўриб, иккинчиси, ботинга етказилган воқеанинг шакл топишидан билиб олдик. Яъни, биз рақамли кулфни очадиган сўзни топдик. Ва шу "йўл" орқали юришда давом этамиз:

*Эркалайди сабо ҳам эсиб,
Исинади офтоб тафтида.*

... Сурат бўйлаб йўл юрамиз... Энди бу суратга зиён етказиб қўйишимиз мумкин эканини бирдан англаб етамиз. Бу – Некбинлик туйғуси. Ботинимизда шу воқеа юз бердими, демак биз ўзгармабмиз. Гўё бепоёнлик билан мангулик бир лаҳзада жамолини кўрсатгандек. Воқеалар (ботиндаги ва зоҳирдаги) бирваракайига киши кўз ўнгида содир бўлади. Бу ҳол сўз орқали келиб қалбга тутқун бўлганда ана шундай бўлади. Ҳис қилинган ҳолатнигина тасвирлаш мумкин. Келинг, давом этамиз:

*Ғайратининг чеки йўқ ахир,
Талпинади у ҳам кўк томон.
Хоксоргина бу митти бағир,
Яшаётир яшнаб соғ-омон.*

Оғриқни ифода этиш учун, албатта, уни бошдан кечириш керак. Ана шундагина ҳолат бутун бўй-басти билан кўзга ташланади ва киши диққатини жалб этади. Кам сўз ишлатиб кўп фикрлашга ундаш ва туйғуларни толиқишдан асрашга ўхшайди бу жараён. Бунда осонгина дардни ўлчаш мумкин.

Сўзлардаги ҳар бир ҳарф тилга киргандек гўё. Бунда кўз олдимизда кичик бир лавҳадан катта манзарага ўтган эдик. Бироқ йўлда билиб қолдикки, қадамларимиз гўё дуккиллаб ураётган қон томирлар устида экан. Бу – Ернинг шохтомирлари... Яна бир одим ташласак... манзарага зиён этади. Сатрлар зинапогая айланиб йўлга бошлаётган бўлса-да! Мусаввир бу ҳолатни англаб етгани учун сизни бу маконга бошлаб келган эди. Йўлни босиб ўтиш қийин бўлди. Аммо сўз ўз вазифасини шундай бажаради:

*Парвойи йўқ интилмоқ керак,
Пойандоздек оёқ остида.
Нимагадир сесканар юрак,
Бир кун тутар боши устига.*

Мана энди ботиндаги воқеалар зоҳирга, зоҳирдагилар ботинга буйсунмай қолди. Аммо оёғинг остида турган тупроқнинг ҳаяжонини сезиб қоласан. Бу суратнинг охири. Уни томоша қилиб бўлгандан кейин ҳаммаси якун топади. Майсалар эса жимгина ўсишда давом этади.

Биз юқорида тилга олганимиз икки шеър – "Ёш тўқади дардлар қоғозга" ва "Майса ва ўзим" таниқли шоир Ўткир Раҳматнинг "Хоксор майса" китобидан эди...

Кўзларинг эслатар рақси саломни

СОҒИНДИМ

Фироқингда жонима ўт туташиди,
Оташида куйди Карбало дашти.
Ҳажринг васли ҳижрон ила дучлашди
Ширин калом сўзларингни соғиндим,
Келин салом нозларингни соғиндим.

Оҳу моҳлар елиб ўтди йўлимдан,
Қизгалдоқлар қулиб тутди қўлимдан.
Оққуш йиллар учди ўнгу сўлимдан
Камон қошли кўзларингни соғиндим,
Келин салом нозларингни соғиндим.

Инжуларинг ўхшар абру найсона,
Жодуларинг менгзар оби ҳайвона.
Телба кўнглим элга бўлди афсона
Шубҳа-гумон розларингни соғиндим,
Келин салом нозларингни соғиндим.

Дилдорлигинг қолишмайди малакдан,
Сен парисан тушиб келган фалакдан.
Дийдорингни бир кўришга ҳалакман
Дутор-танбур созларингни соғиндим,
Келин салом нозларингни соғиндим.

Атринг – жаннат сунбулининг ифори,
Сайёд кўнглим бўлди сайдинг шикори.
Воҳ қаддинга сандувоч дил нисори
Олма-анор боғларингни соғиндим,
Келин салом нозларингни соғиндим.

Чечаклардан сенга бўлсин дуолар,
Ииқ меҳроби менга бўлди ридолар.
Таширфингни бўлдим кутиб адолар
Сўлим баҳор-ёзларингни соғиндим,
Келин салом нозларингни соғиндим.

ЖУНУН МАНЗИЛИ

Ҳовучлаб ичади кўзларинг гамни,
Қимтилган лабларда гуноҳнинг муҳри.
Жунун манзилида аврар одамни
Таъқиқланган жаннат гулининг зухри.

Уят-андишанинг ночор жомаси,
Илон авраётган афсунгар дами.
Ширин таъқиқдаги жаннат олмаси –
Рухга бўйсунмаган муҳаббат таъми.

Ҳаёдан тўлганиб титрайди тугён,
Чанқовуз лабида оҳанг жилваси.
Ииқ – оғу шароби, гафлатдан уйғон,
Диндан чиқаради шайтон ҳийласи.

Бўсага шайланган мажнунтол каби,
Вужудни эркалар жаннат қушлари.

Нуруллоҳ ДОСТОН

1955 йилда Самарқанд вилоятида туғилган. ТошДунинг журналистика факультетини тугатган. “Юлдузлар чакнаган тун”, “Баҳор рақси”, “Йўлдаги булоқ”, “Юрагимнинг безовта гули”, “Қадим йўлларда”, “Осмон тўла фаришта” номли шеърий тўпламлари нашрдан чиққан.

Ўниб ўлдиради энди ёр лаби,
Бошингда янчилар таъна тошлари.

Тонгда очиласан намозшомгулдай,
Кўзларинг эслатар рақси самони.
Тиланчи авайлаб санаган пулдай –
Садақа қилинган жаннат таоми.

Яна беҳуш қилар беҳишт атридан,
Пешвоз чиқаётган тақдир висоли.
Ўртаниб яшайсан шайтон макридан,
Жаннатдан қувилган одам мисоли.

САНО

Гунча яногида шудрингми-нурми,
Кўклам ёғдусига чайилган юзи.
Нафис шаббодалар тортқилар ҳурни –
Баҳор – табиатнинг ораста қизи.

Кўйлаб юборади кекса мажнунтол,
Согинч тирқирайди кўйлақларида.
Муҳаббат уйғонар, уйғонар висол,
Лайлақлар тўқиган турмақларида.

Чапани байталлар чорлар жуфтини,
Чўпон чопонида чучмома атри.
Танти табиатнинг кўринг дутфини,
Алвондай чўгланар қўёшининг сатри.

Қайтадан бошланар ҳамал ҳисоби,
Тупроққа жон берар, тирикка тўзим.
Бозларда гуркирар баҳор хитоби,
Қушлар сано ўқир, гулларда таъзим.

МАНГУ ИШҚ

Гуссалардан йиллар улгайди,
Ой чехралар гулдай саргайди,
Ўжар юрак иқрор бўлмайдди,
Яна сени кўргим келади!

Наво ўтди, бенаво ўтди,
Ўртаминдан бир дунё ўтди,

Тан олмадик, не хато ўтди,
Ҳамон сени кўргим келади!

Гунчаларнинг лабида ҳайрат,
Энтиктирар қушчалар сайраб,
Келдим шунча ўзимни алдаб,
Нетай, сени кўргим келади!

Шалаббодир ёмғир кўйлаги,
Қучоқлайди чақмоқ билагини,
Оқ кўйлакли баҳор малаги,
Сени жуда кўргим келади.

Вақт туташди эшигимизда,
Согинч қолган бешигимизда,
Мангу ишқ бор қўшигимизда,
Сени жуда кўргим келади!

ТОЗА ГУЛ

Сен бокира, бир тоза гулсан,
Кипригинга губор қўнмаган,
Очилади чечаклар, кулсанг,
Лабларингда қўёш ўйнаган.

Сочларингнинг занжири афсун,
Сеҳрлади телба ҳушимни,
Айт, кўзларинг бунчалар маҳзун,
Ўқиётир менинг ҳукимини.

Қошларингнинг қалдирғочига,
Банди бўлди банди машраб,
Мени осгил ишқ оғочига,
Жасадимни кетмагил ташлаб.

Ситорангда ҳаё гулхани,
Қизгалдоқлар ёнар тафтидан,
Гулзор қани, аё, гул қани,
Адаштирди жунун, афтидан.

Мақтовларим ҳали ичимда,
Бунча кўркам, зеби фалаксан.
Ўн саккиз минг олам ичинда,
Ўзинг хушрўй ҳуру малаксан.

Маргарете НОЙМАНН

МАРИЯ

Ҳикоя

Мен, қалбнинг дўстлик ва душманлик, нафрат ва муҳаббат ҳислари яширинган чуқур тубида ҳар бир инсон ўзи алоҳида бир дунё бўлади, деб азалдан ишониб келардим. Таниш ва нотаниш кишиларни бири-бирига боғлаб турадиган ҳолат ҳам у ерга йўл топавермайди, деб ўйлардим. Баъзи бир муҳим ҳолларда қариндошлик, севги ёки бўлмаса самимий дўстлик туйғулар рухсат берсакигина бир ёки бир неча кишилар у ерга йўл топа олишлари мумкин, дердим.

Аслида эса бундай эмас экан.

Готадаги хизмат сафарим тугагач, Берлинга қайтиш учун кечки поездга чиқдим. Юмшоқ вагонга чиптам йўқ эди, кассада чиптани тунги вагон бошқарувчисидан ҳам олаверишим мумкинлигини айтишди. Поезд аллақачон келган эди, мен залдан югуриб ўтдим-да, дуч келган купега чиқдим. Бахтимга у ер бўш эди. Дераза ёнига ўтирдим. Агар ҳеч ким келмаса яхшиси шу ерда қолавераман, деб ўйладим. Бу ер яна иссиққина экан. Ётиб олиб ухлаб кетса ҳам бўлади. Роса толиққандим, туриб тунги вагон бошқарувчисини

қидиришга ҳушим келмади. Устига устак юмшоқ вагон энг орқада эмиш. Бу ер арзонроқ ва қулай ҳам, дедим яна ўз-ўзимга.

Бироқ поезд кўзгала бошлаганда – у шундай енгил силжийдики, киши буни сезмайди, фақат ташқаридаги нарсаларнинг ортда қолаётганидангина буни пайқаш мумкин – кимдир эшикни очиб, чоғроққина кулранг жомадон ва сариқ чарм сумкани тўрга ташлади. Бурилиб қарадим: булар икки ёшгина кишилар, бир эркак ва бир аёл эди. Яхши бўлди, ўйладим мен, энди юмшоқ вагонга ўтаман.

Улар менинг рўпарамдан жой олишди, аёл дераза олдида – бурчакка, эркак эса унинг ёнига, бир-бирларига қисилиб ўтиришди. Мана шу ёнма-ён ўтиришда мени ҳаяжонга солган нимадир: нафақат нафислик, шу билан бирга, босиқлик, қандайдир қудрат, саботлилик, майинлик, қатъийлик бор эди. Мен энди туриб кетолмаслигимни тушундим. Уларни яхшиси ёлғиз қолдиришим кераклигини билсам-да, азбаройи қизиқишдан шу ерда қолгим келди.

Кўринишдан улар менинг кузатаётганимни пайқамасандек эди. Эркак қўлини, катта қўлини аёлнинг билагидан беозоргина ўтказиб олганди. Аёл ҳар замонда юзини унинг кифтига енгилгина қўярди. Икковлари ҳам деразадан ташқарига, аҳён-аҳёнда милт-милт чироқлар кўриниб қолаётган қоронғиликка тикилиб ўтиришарди.

Уларнинг ёшлари, касбларини аниқлашга уриндим, лекин қўлимдан келмади. Аёл у қадар чиройли эмас, чехраси хотиржам, буғдойранг эди. Калта қўнғир сочлари худди болаларникидек шундоққина елкасида осилиб турарди. Унинг ҳаракатлари, мўъжаз оёқлари, тиззаси айниқса нафосатли эди. Аммо, бошқа бир нарса, назаримда, бошини қуйи солиб туриши ҳамда қўллари етуклик, ақл-заковат ва дард-аламга тўла эди. Йигирма саккиз ёшларда бўлса керак, ўйладим мен, балки бундан ҳам ёшдир. Ҳануз билагидан тутиб турган эркакнинг қўли устига қўлини қўйиб кўзларини юганида унинг ёши менга каттароқ туюлди. Ўттиз-ўттиз учларда, деб гумон қилдим. Бошқа бир пайт, у эркакнинг бир гапидан кулиб юборганида, йигирма уч ёшда, дея фикримни яна ўзгартирдим. Барибир аниқ бир хулосага келолмадим.

Эркак-чи? Аввалига у кўзимга ёшроқ кўринди. Бироқ унинг қўлларига кўзим тушди! Шу қадар азоб-уқубат тортган, шунчалар оқил, шунчалар меҳрибон. Бутун бир олам эди улар!

Маргарете
НОЙМАНН

XX аср немис адабиётининг сермаҳсул вакили, адиба ва шоира. Кёнигсбергдаги ижтимоий-педагогик семинарияда таҳсил олган. “Йўл дала бўйлаб ўтади”, “Гўрков”, “Севишганлар”, “Яшил салон”, “Магда Адомайт” сингари романлар, юзлаб шеърлар ҳамда ҳикоялар муаллифи. Ҳайнрих Манн ҳамда Фриц Ройтер номидаги мукофотлар соҳибаси. 2002 йилда 85 ёшида вафот этган.

Унинг кўзлари қора эди. Гоҳида у аёлга нигоҳ ташлаб кўярди, ҳатто унга қарамаган пайтларида ҳам унинг кўзларида садоқат акс этиб турарди. Мен бун тасвирлашга ожизман, ҳатто мусаввир ҳам бунинг удасидан чиқолмаса керак. Эҳтимол мусиқада ифода-лаш мумкиндир буни. У аёлни қай даражада севишини кўриб турардим.

Икковлари ҳам, ҳозирги пайтда кўпинча учраб турганидек, ортиқча эътибор билан, ўта дид билан бўлмаса-да, ҳар ҳолда анча бежирим кийинишган эди. Айтиш мумкин эдики, улар ясан-тусанга у қадар диққат қилиб, беҳуда вақт сарфлаб ўтирмайдиган кишиларга ўхшашарди. Аёлнинг чап кўлидаги катта кумуш узукки-на эътиборни жалб қиларди, узук унинг кичкина кўлига оғирлик қилаётган бўлса-да, унга ярашиб турарди.

Буларнинг қаршисида бир умр ўтирсам ҳам гап нимадалигини барибир билолмасам керак, деган фикр хаёлимдан кечди. Шуниси қизиқки, бу нарса гўё менга ҳам тегишлидек эди. Негалигини олдин англаёлмадим. Кейинроқ тушундим: улар қалбан шу қадар яқин эдиларки, одатда биз буни хаёлан фақат орзу қиламиз. Улар бир-бирларини ана шу орзудаги муҳаббат билан севардилар. Мен билишни истаган нарса шу эдики, улар адашмаяптимики, хаёлий ҳисларга берилишмаяптимики, ўз-ўзларини алдамаяптилармики, ёки шунақаси ҳам бўлармики? Шунақа севги ҳам бормики?

Улар кам сўзлашишарди. Аҳён-аҳёнда бир-бирларига қараб кўйишарди. Икки нарса: изтироб ва бахт ёнма-ён эди. Шу тахлит узоқ йўл босдик. Чироқни ўчириб кўйдик, тунги кўк чироқ нури таъсирида купе нимқоронги эди. Аммо мен уларнинг юзларини аниқ кўриб турардим. Ёруғ нур аёлни ортиқ ёритмай кўйгач, унинг юз ифодаси янада ўткирлашгандек туюлди. Поезд зулматни ёриб олға югурарди. Унинг оғир узук таққан кўли ҳамроҳининг кўли устида шундай ётардики, фақат бармоқларининг учигина унга тегиб турарди. Гаплашганларида мен уларнинг сўзларига эътибор қилмасдим, балки товушларигагина қулоқ тутардим. Эркакнинг товуши хотиржам, бўғиқроқ бўлиб, “р”ни қаттиқ талаффуз қиларди. Аёлники эса, унинг тиззалари, ҳаракатлари сингари қизларга хос эди.

Ногаҳон улар соатга қарашди. Эркак: “Биламан” деди. Аёл кескин бурилиб, манглайини унинг кифтига кўйди. Кейин илғоқдан кофтасини олди, эркак эса тўрдан жомадонни олиб берди. Аёл унга кўлини узатди, сўнгра эшикка томон йўналди.

Поезд бу ерда тўхтамайди-ку, хаёлдан кечирдим мен. У қаерга бораркин? Нега ёлғиз ўзи?

У эшикни очишдан олдин, – шуниси қизиқки, эшикни унга эркак очиб бермади, аксинча, у орқада турарди – эркакка бурилиб қаради.

– Майли, Мария, боравер. Сен ухлашинг керак. Уйкуга тўймасанг, эртага қийналиб қоласан, – деди у.

– Ҳа, – жавоб берди аёл. Сўнгра бошини бурдида, ярим эгилиб, пешанаси билан унинг юзини тагин бир силади.

У аёлни ўпади, ўйлардим мен. Муносабатларига кўра у ҳозир аёлни ўпиши керак. Лекин у қимир этмасдан қаққайиб турарди. Мен уларнинг кўзларини кўрмасдим, бироқ у кўзларда нима кечаётганини сезиб турардим.

– Ухла, эшитаяпсанми? Энди бориб ухла, – деди у яна. Аёл бош ирғади, кейин эшикни очди-да, чиқиб кетди.

Эркак ўша ҳолатда туриб қолди. Сўнгра секин бурилди-да, жойига келиб ўтирди. Бошини орқа суянчиққа ташлади. Унинг лаблари очиқ, қунишиб олганди. Аниқ билдим: улар хайрлашишди.

Мен ўз-ўзим билан курашардим. Икки кишининг шунчалар яқдиллиги ҳеч қачон бўлганми, дея фикрлардим. Бу қадар яқдиллик! Бундайлар хайрлашмасликлари керак. Нима учун? Айниқса ҳозирги даврда кишиларни бир-биридан айиришга қодир қандай куч бўлиши мумкин? Қандай куч?! Қандай сабаб бўлиши мумкин?

Тўлқинланиб кетдим. Ўзимни юпатишга уриндим: эҳтимол мен адашаётгандирман. У бор-йўғи юмшоқ вагонга ўтгандир. Эртага тонгда, Берлинга етиб боргач, улар яна бирга кетаверишади. Лекин унинг юзига қараб билдимки, улар ҳақиқатан ҳам хайрлашишган эди.

У чалиштирилган кўлларини ён суянчиққа тираб, гавдасини ҳозиргина ҳамроҳи ўтирган томонга буриб олганча, поезд маромига қараб чайқалиб борарди.

Мен ўз-ўзимдан сўрардим: Бу қанақаси? Бу мени бунча ҳаяжонга соляпти? Бизнинг тезкор замонамизда ҳам икки киши бирга қолиши керакми ёки йўқми, деган масаланинг шу қадар муҳимлик касб этишига ҳожат борми? Ёки бўлмаса: инсон умид-интилишлари ўртасидаги зиддиятлар кескинлашган ҳозиргидек бир даврда яшаб туриб, бирор кишининг ўз севгилиси билан хайрлашишига шунчалик аҳамият беришга ҳаққи бормикин? Кўплаб юртларда кишилар ўз озодликлари учун жон олиб, жон бераётган бир пайтда, ҳамма халқлар янги, бахтли ҳаёт билан бир қаторда инсониятнинг умуман ҳаётини сақлаб қолиш учун тинмай курашаётган бир пайтда унинг шундай қилишга ҳаққи борми? “Мен сени севаман” деган тушунча шунчалик аҳамият касб этиши жоизми? Ишхонамизда чизмалар устида бош қотиришимизни ўйлаб кетдим: турар жой мавзелари, гаражлар, мактаблар, касалхона, спорт майдонлари, театр, стадионлар лойиҳалари, режа ва ҳисоблашларимиз билан тунгача банд бўламиз. Буларнинг қай даражада аҳамияти борлигини биламиз. Ҳозир кишини иш тамоман банд этиши зарур эмасмики? – сўрайман ўз-ўзимдан. Мана шу хайрлашишга ўхшаган нарсалар кишига шунчалик муҳим туюлиши мумкинми, зарурмики? Шу тахлит ўзимни сўроққа тутарканман, жавобни ҳам топдим: биз бажараётган ишларнинг бирортаси ҳам – эзилган халқларнинг озодлик учун курашларини шаҳарларнинг бунёд этилиши ҳам, халқлар осойишталиги учун оғишмай интилаётган йирик давлат арбобларининг нутқлари ҳамда кенгашларини атом урушлари хавфига қарши норозилик намойишлари ҳам – асл мақсад эмас. Буларнинг барчаси инсоният ҳаёти давомида бўлаверадиган ишлар. Шулар ичида муҳаббат энг қимматлисидир. Агар биз уни қурбон берсак, ўйлардим энди, биз амалга ошираётган ишларнинг ҳаммаси маъносиз бўлиб қолган бўларди.

Энди бошқа нарсани, ўзимнинг хайрлашганимни ўйлаб кетдим. Мен севган киши шошма-шошарлик қилиб, беҳуда ўлимга жўнаб кетди. Уни олиб қолиш кўлимдан келмаганди. Унинг қиёфаси ҳозир ҳам кўз ўнгимда: юзи қўрқув ва ҳаяжондан оқариб кетган эди. У кетди ва ортига бурилиб ҳам қарамади. Иккаламиз ҳам, у ҳақиқатни ҳимоя қилишга кетдимми ёки ноҳақликними, билмасдик. Бу сўнги урушнинг охириги йи-

лида содир бўлганди. Ўшандан буён ҳаётимни дарз кетган чинни идишга ўшатаман, унинг уваланиб тушишдан чўчиб яшайман. Мен мана шу эркак қаршисида ўтирарканман, буни англаб етдим.

Бироқ ўз-ўзимдан сўрардим: ҳозир, шу лаҳзада, бу қадар азоб билан хайрлашишнинг маъноси нима экан? У буни мендан яширолмайди, ахир мен унинг қанчалик ўртанаётганини кўриб турибман. Унинг қўллари ҳам буни айтиб турипти. Мен буни аёлда ҳам пайқагандим. Кўряпман-у, ўзим бундан ўртаниб кетяпман. Уларнинг изтироблари мени ларзага соляпти. Кўзларимга ёш қалққанини сездим-да, аччиғим чиқди. Нега? Нима учун? Бунга қандай сабаб бўлиши мумкин?

Эҳтимол у менинг кузатиб турганимни пайқагандир. Менга бурилиб қаради.

– Кечирасиз, – деди-да, жилмайишга уринди. Унинг олдида ноқулай аҳволда қолдим. Чунки улардаги ҳолатга мен гувоҳ эдим. Буни ҳатто янада чуқур билишга ҳам ҳаракат қилдим. Аммо мен улар учун бор-йўқлиги фарқсиз, жонсиз бир жисм бўлиб қолавердим.

Кейин у сўник товуш билан: “Жуда оғир”, деди.

Юрагимни очсам, енгил тортаман, деб ўйлагандир балки. Киши ўз бошидан кечирган воқеаларни бошқа ҳеч ким бошдан кечиролмайди, деб ўйлагани сабабли ўз кечинмаларини мутлақо бегона бир кишига тўкиб солишни истаб қолиши мумкин.

Мен бош ирғадим, ўзимни қўлга олдим-да, сўрашга журъат қилдим.

– Нега ахир? Нега шундай бўлиши керак? Менга ишонаверинг, менинг ёшим Сиздан кўра улуғроқ. Мен ҳамиша шундай севгини орзу қилардим. Тушунапсизми? Лекин ҳеч қачон шундай бўлмаган. Бунақаси ҳар доим ҳам бўлавермайди, менга ишонинг, – дедим.

– Биламан, – жавоб берди у, – эҳтимол гапирсам дуруст бўлар. Бир бошдан сўзлаб бергандагина кўп нарса бирмунча ойдинлашади. Истасангиз, сўзлаб беришим мумкин...

У ҳикояни шу заҳотиёқ бошламади. Биз хийла муддат жим қолдик. Поезд дала бўйлаб тун қўйнида елиб борарди. Купе нимқоронғи ва иссиқ эди. Вақтимиз кўп, Берлингача ҳали анча йўл бор. Биз чуқур пастқамликда жойлашган бир қишлоқ ёнидан ўтдик. Баъзи уйларда ҳали чироқлар кўринарди. Тор, узун бир бинонинг деразалари қандайдир қизғиш нур таратиб турарди.

– Қаранг, инкубатор, – деди, у энди очилиб гапирарди. – У ерда ҳамма нарса кун сайин ўзгариб туради. Биз буни кўрамыз-да, ҳа, бу табиий ҳол, деб қўяверамиз. Ҳатто бунинг янада тезроқ, тубдан ўзгаришини хоҳлаймиз. Буни мутлақо янгилашни истаймиз ва шунга интиламиз. Фақат бизнинг ўзимиз, қалбимиз, демоқчиман, яъни инсонлар орасидаги муносабатлар қандай бўлса шундайлигича қолаверса керак, деб ўйлаймиз. Улар бир-бирларини азалдагидек севаверадилар ва бирга қола оладиларми-йўқми, деган масала ҳам назаримизда аллақачон ҳал этилган. Лекин кейин нима бўлади, бу ҳақиқий севгимиз? – бу ҳақда сўраб ҳам ўтирмаймиз.

– У қай даражада юксак ёки камроқ қадрланади, демоқчимисиз?

– Йўқ, – деди у, – буни мен у қадар оддий тасаввур қилмайман.

Унинг чехраси ҳам энди бошқача эди, у менга каттароқ, шу билан бирга, қатъийроқ кўринди. Товуши ҳам бир оз равшанроқ туюлди.

– У қадар оддий эмас, – такрорлади у. – Мен уч йиллик армия хизмати давомида мудом бир қизни ўйлардим. Бунинг нималигини ўзингиз тушунасиз: киши ҳамиша – кечаси ҳам, бирор ёққа бораётганида ҳам ёки постда турганида ҳам, хуллас, ўзи холи қолдими, бас, хаёл суришга тушади. Хизмат орасида таътилга келганим заҳотиёқ унинг ҳузурига шошилардим. Хизмат муддатим тугагач, нималар қилишимиз ҳақида ширин орзулар қилардик. Бугун бир нарсани хаёл қилсак, эртасига бошқасини ўйлаб топардик, қисқаси, биргаликдаги ҳаётимизнинг қандай бўлиши хусусида хаёл суришдан чарчамасдик.

Бир-биримизни кўпдан билардик. Ҳунар мактабида ўқиб юрган пайтимизда танишгандик. Мен механикликка ўқирдим, у эса слесарликка. Ўқишни тугатганимдан кейин анча вақт бир корхонада ишладик. У қизлар ичида энг чиройлиси эди. Бу мақтов эмас, аслида шундай эди. Шундай қиз мени ёқтирганидан бениҳоя бахтли эдим. Ҳаммининг менга ҳаваси келарди.

У оқишдан келган, сочлари узун қиз эди. Уста ҳамиша ундан сочини қирқтириб ташлашни талаб қиларди. Ростдан ҳам шундай қилмаса эди, деб хавотирланардим. Чунки унинг сочлари рўмол ичига сизмасди. Биласизми, айниқса у ишга тамоман берилиб кетган пайтларда йўғон соч ўримлари тушиб кетарди. У сочларини қирқтирмади, чунки мен унга, сочларингни ўқувчи қизлардек иккита қилиб ўриб қўйсанг менга ёқади, дегандим. Диди ҳам баланд эди, айтганча, унинг исми Вера. Чиройли исм-а, шундай эмасми? Бир корхонада ишлаган кезларимизда уйга ҳам кўпинча бирга қайтардик. Автобусда қатнардик, деярли ярим соатлик йўл эди. Эрталаб тагин учрашардик.

Бир куни ишдан кейин кинога бордик. Мен эндигина ўқишимни тугатган, у ҳалиям ўқирди. У мендан бир ёш кичик. Экранда нималар бўлганини билмайман, унинг ёнида ўтирганимни эсламан, холос. Унинг жиддий томоша қилишини кузатардим, ҳис-туйғулари юзида акс этарди. Шу пайтгача у менга ёқарди, холос. Энди эса қандайдир бир илиқликни ҳис этдим, суянчиқда менинг қўлим ёнида турган қўлини оҳиста силагим келди. Уйга қайтишда елкасига қўлимни қўйдим, у қаршилиқ қилмади. Илгари мен уни уйигача кузатмасдим. Бу сафар бирга бордим. Дарвоза олдида у менга қўлини узатди, кейин дарҳол югуриб кетди. Биз гўдақларга ўхшардик. Мен ҳам бахтли, ҳам мағрур эдим. Кейинроқ, армия хизматида бўлган пайтимда биз ўпишдик. Ҳаммининг менга ҳаваси келарди: шахримиздагилар уни билганлари учун, хизматдош дўстларим суратини кўрганлари учун. Тез-тез ёзишиб турардик. Таътиллار орасидаги кунларни санаб ўтказардик. Бир куни яқин жойда машқ ўтаётганимизда кечкурун бир соатга яшириқча келдим. Хизматим тугашини орзиқиб кутардик.

У жим бўлиб қолди ва деразадан ташқарига назар ташлади. Мен энди унинг юзини ён томондан кўриб турардим. У хотиржам, ўзини тутиб олган, бир оз жонланган эди.

– Ўша кунлар ҳозир менга узоқ ўтмишдек туюлади, – сўзида давом этди у ниҳоят, – ваҳоланки бу ўтган йилги воқеа. Биз уззукун бирга бўлардик. У ҳали ҳам ўша корхонада ишларди. Усталар тайёрлайдиган курсда ўқимоқчи эди. Армиядан қайтгач, мен машинасоз-

лик соҳасини танладим ва пайвандчи бўлиб ишга жойлашдим. Менинг ҳам ўз режаларим бор эди: хизмат даврида курсда ўқиб аттестат олгандим. Энди сиртдан ўқий бошладим. Машинасозликка, тушунаясизми?

Мен бош ирғадим. Мени қандайдир қувонч чулғаб олганди. У ҳикоя қилар экан, менга илгаригидан кўра бошқача бир тарзда сирдош, яқин бўлиб қолганди. Шу лаҳзада ундаги турли-туман хислатларнинг бир-бирига қўшилиб кетганини пайқадим: у ёш, келажакка ишонган, кучга тўлиқ эди. Унда олдин кузатганим меҳрибонлик, етуклик, мулойимлик ва сезгирлик хусусиятлари энди уни янада кучли ва қувноқ кўрсатарди.

У назарини мендан олиб, яна ташқарига – липиллаб ўтаётган зулматга тикилганча сўзида давом этди.

– Вера иккимиз анчагача “кейин, кейин” деб юрдик. Ниҳоят мана шу кейин ҳам етиб келди. Гоҳида шундай туюлардики, гўё бизнинг бунга журъатимиз етмасди. Биз ёнма-ён ўтирардик-да, ниманидир кутардик. Хийла вақт буни унутиб юборардик, аммо кейинроқ кутиш ҳисси борган сари кучайиб борди. Ҳали ёшмиз, дея ўзимизни овулардик. Бироқ бу ҳам сабаб эмаслигини билардик. Вера йигирма бирда эди. Бизга етишмаган нарса фақатгина бизни улғайтираётган вақтнинг ўтиши эмас эди. Баъзан ўзим ёлғиз қолган чоғларимда вақтнинг ўтишидан кўрқиб кетардим. Мана биз биргамиз, бироқ шундай пайт келадикки, бу биргаликнинг бошланиши эмас, балки ниҳояси бўлади ва вақт ҳамма чизиқларни ўчириб ташлайди, деб хаёл қилардим.

Биз яна “кейин” дея бошладик. “Кейин, ўз бошпанамизга эга бўлганимиздан сўнг”, “ундан кейин болаларимиз бўлади”, деярдик. Бироқ бу ҳам гарчи дастлаб бизни бирмунча овулган бўлса-да, умуман ҳеч нарса ни ўзгартиролмаслигидан кўрқардик. Шу сабабли гоҳида келажак ҳақида сўзлашадиган бўлсак, у қадар шошилмасдик ҳам. Кўнглимизнинг нотинчлигини, тушкунликка тушишимизни бир-биримиздан яширишга уринардик ва бу ҳолатни ё хафагарчиликка, бирор кўнглисизликка ёки бўлмаса шунга ўхшаш нарсаларга ағдарардик.

Ёзда бирга таътилга чиқдик. Чодир сотиб олдик-да, мен болалигимдан билган кўл бўйига жўнаб кетдик. Мактабда ўқиб юрганамизда уч ҳафтани у ерда роса мазза қилиб ўтказандик. Бу ҳақда ўйлаганимда кўз олдимга лажувард осмон ҳамда сувнинг оёқларим остида ёқимли тўлқинланиб қирғоқ тошларига урилиши келарди. Вера иккимиз бир неча ҳафта давомида нуқул шу ҳақда гаплашдик. Жўнайдиған кун етиб келгач, азонлаб мотоциклга ўтирдик. Биз қувонч ва сабрсизликдан тошиб борардик. Туш бўлмай етиб келдик, чодирни тикдик ва юкхалталардаги нарсаларни чиқардик. Ундан кейин сув бўйига, кўнғир харсанг тошлар устига ўтирдик. Кейин ўрмонга югуриб кетдик, биздан бошқа жон зоти йўқ эди. Кўнларимизни роса гаштли ўтказамиз, деб ўйлагандик.

Дастлаб ҳаммаси кутганимиздек бўлди. Биз қуёшда тобланиб ётганча дарахтларни томоша қилардик. Айниқса кечқурунлари сув ҳаводан кўра илиқроқ бўлган пайтларда узоқ-узоқларга сузиб кетардик. Ўт босиб кетган эгри-бугри сўқмоқлар бўйлаб мириқиб кезардик. Қўшларнинг сайрашига қулоқ тутардик ва уларнинг номларини бир-биримизга айтардик.

Биз ҳануз кутаётганимизга иқорор бўлишдан тортинардик.

У бир зум жим бўлиб қолди. Кейин изоҳ берди:

– Тўғриси буни ўзимиз ҳам англаб етмасдик. Бунинг ҳаммаси кўпроқ нотинчлик эди чамамда. Рост. Бизнинг биргаликдаги ҳаётимиз ҳеч қачон шу кўраётганимиздан ортиқ нарса беролмас эди. Биз бир-биримизни тушунардик, яширадиган сирларимиз ҳам йўқ эди. Ҳамма нарса ҳақида бир-биримиз билан ўртоқлашардик. Бизга нимадир етишмаслигини ҳеч тан олмасдик. Бахтли эканимизга иқорор бўлардик. Вера жуда гўзал, келишган, сарвқомат эди.

У бурчакка суяниб олганди. Мен унинг чеҳрасидаги нурни кўриб турардим, холос. Сўнг анави, бошқаси келган, хаёлдан кечирдим мен.

У яна олдинга эгилди-да, юзини қўллари билан бекитди. У шу қадар секин гапирардики, мен уни англаб олишга зўр бериб уринардим. Дарвоқе, у менга гапирардимми?

– Кейин Мария келди. Икки чодир тўла ўғил ва қиз болалар келишди. Улар икки аёл – бир муаллима ва болалардан бирининг онаси бошчилигида эди. Улар чодирларини ялангликнинг нариги четига тикишди. Биз уларни сувдагина кўрардик. Вера иккимиз кун бўйи яшил соябон остида ёнма-ён, бир-биримизнинг тафтимизни, томир уришимизни ҳис этиб сўзлашмасдан ётардик. Веранинг елкалари, сони ва узун жигарранг оёқлари менга тегиб турарди. Мен Верани меҳр ва шу билан бирга, аллақандай ачиниш билан кузатардим. Биз тез-тез бир-биримизни, ўтларни, гулларни, сув устига эгилган дарахтларни суратга туширардик, гўё шу билан ўткинчи нарсани тутиб қолмоқчи бўлардик.

Бир куни кечқурун Мария бизнинг олдимизга келди. Улар гугурт сотиб олишни унутишган экан. Болалар ухлагач, муаллима билан икковлари келишди. Негадир мен аксинча ўйлабман: Марияни муаллима, анави малла сочли аёлни эса болалардан бирининг онаси дебман. Мария ўғли ҳақида сўзлаб бергачгина буни билдим.

Бу менга ғалати таъсир қилди. Унинг ўғли ҳақида гапириши ғалати таъсир қилди. Сўзлаш оҳанги ҳам ғалати таъсир қилди. Ҳаётида қандайдир бахтсизлик бўлганини дарҳол англаб етдим.

Биз болалар ҳақида сўзлашдик. Мен мактабда ўқиб юрганамизда, худди шу тарзда, мана шу ерларда бўлганимни гапириб бердим. Ўқувчилик давримизда бўлган қизиқ воқеалар, шўхликларимиз ҳақида ҳикоя қилдик. Суҳбат чоғида малла сочли муаллима сув устига эгилган дарахтга суяниб ўтирар, Вера икковимиз ҳали қуёш тафти кетмаган тошлар устида ўтирардик. Мария бўлса салгина четроқда, бизнинг қаршимиздаги биз ясаган тошкурсида, сувга қараб ўтирар, фақат гапиргандагина биз томонга буриларди.

Мен уни аллақачон севиб қолганмидим-йўқми, билмайман. Аммо у бизга бурилганда, гўё мен қўлимни Веранинг елкасидан олишим керакдек туюларди. Мен бундай қилмасдим. Аксинча, уни ўзимга янада яқинроқ тортардим. Гўё шу билан Веранимни ёки ҳар иккимизимни, нимадандир ҳимоя қилмоқчидек бўлардим.

Шу кундан сўнг мен Марияни ахтарадиган бўлиб қолдим, аввалига буни англаб етмадим. Бироқ уни кўрсам ёки овозини эшитсам, алланечук титраб кетардим. Бир неча кундан кейин ўзимча пинҳона унинг ҳар лаҳза қаердалигини белгилаб юрадиган одат чиқардим. У ҳозир чодирда. Энди болалар билан копток ўйнапти. Энди ёй отишни машқ қилишяпти. Ҳозир ёлғиз ўзи чўмилишга кетди. Ёки бўлмаса: ҳозир

кишлоққа харид қилишга кетди. Бир куни тушдан кейин унинг қаердалигини анчагача билолмадим. Қанча кузатган бўлмайин, унинг бирор ёққа чиққанини кўрмагандим. Мен уни билмайман-ку, ахир, дердим ўз-ўзимга. Мен нима истайман ўзи? Бирортаси уни йўқлаб келган бўлиши ҳам мумкин-ку. Улар ҳозир шаҳарда, бирор кафедра бирга ўтиришгандир эҳтимол, нага бўлмасин. Бунинг менга нима алоқаси бор? Бироқ Мария ҳақида хаёл суришдан энди ўзимни тиёлмасдим. Вера буни сезардим-йўқми, билмайман. Биз чўмилиб чиқиб қуёшда тобланардик. Вера билагини менинг бошим остидан ўтказиб олганди. Бошимни буриб, унинг билагини юзимда ҳис этдим. Қалбан у билан эмаслигимни сезиб қолишидан кўрқардим. Ўзимни қўлга олишга уринардим. Лабларим билан билагини силадим. Бу ахир ёлғон-ку, деб ўйладим-да, титраб кетдим. Вера туриб ўтирди-да, менга қаради.

– Нима бўлди – сўради у, – совқотаяпсанми?

Мен бош ирғадим.

Мария ҳақида сўз очиш учун гап айлантириб, ҳозир ёдимда йўқ, қандайдир бир баҳона топдим.

– У менга ёқади, – деди Вера. – У баъзи аёллардан кўра мустақилроқ, қатъийроқ. Мана шу хусусият менга ёқади. Диди ҳам чакки эмас.

Биз унинг ким бўлиб ишлаши хусусида баҳслашдик, тахмин қилдик.

– У врач, – деди Вера.

– Рассомми ёки шунга ўхшаш бирор касбадир, – дедим мен.

Бари бир аниқ бир фикрга келолмадик. Анча тортишдик. Мария ҳақида сўзлашиш менга хуш ёқарди. Кечқурун Мариянинг ўзидан касбини сўраб олишга келишдик. Вера, кечқурун, деди, мен кечқурун Мариянинг бу ерда аниқ бўлишига гумон қилсам-да, майли, кечқурун, деб қўяқолдим.

Мен кеч тушишини кута бошладим. Чунонам кутдимки, ҳатто у келганда, – гўё у менинг сабрсизлик билан, яна яسانيб кутиб туришимни биладигандек – тамоман ҳолдан тойгандим. Мен унга қарадим, назаримда у яшариб кетгандек эди. Уни севиб қолганимга энди имоним комил эди. Бироқ охири нима бўлишини ўйлаб ҳам кўрмасдим. Мен унинг ёнида бўлишим керак – фақат шугина муҳим эди. Биз ростдан ҳам унинг касбини сўрадик. У назарий физика илмий-тадқиқот институтида илмий ходим эканлигини айтганида мен унча ажабланмадим. Бу унга мос келарди. Ундаги айрим хусусиятлар буни айтиб турарди. Тушдан кейин қаерда бўлганини сўрашга, шубҳасиз, ботинолмадим.

Бу пайтлар Вера иккимизнинг вақтимиз кўнгилроқ ўтарди. Кун бўйи деярли болалар билан бўлардик. Улар ҳам бизга ўрганишиб, гапимизга бўйсунадиган бўлиб қолишганди. Болалар билан осон тил топишадиган Вера кичик қизчаларни сузишга ўргатарди. Катта болалар мен билан эди.

Мен уларга ичи ковак дарахтларни, ғорларни ва ўзим илгаридан биладиган бошқа хилват жойларни кўрсатардим. Биз теварак-атроф билан танишиш мақсадида узоқ-узоқ кезардик. Нотаниш жойни тахминлаб топишга ўргатадиган турли ўйинлар ташкил этар, қизғин кураш тушардик. Баъзан Мария ҳам биз билан бирга келарди. Лекин у бунда бўлмаган пайтларда ҳам мен уни ёнимда ҳис этардим. Айниқса, унинг ўғли – онасига ҳечам ўхшамайдиган, жасур, пишиққина, узун бўйли, сариқ сочли бола ёнимдалигидан шундай

бўларди. Гоҳида мен болада онасига хос бирор хислатни топардим: бошини буриши ёки ерда ўтирганида қўллари билан тиззасини кучоқлаб ўтириши, бирор киши гапираётганда қулоқ солиши унга ўхшаб кетарди. Чунки биз ёмғир ёққан пайтларда бирор ғордами ё дарахтлар остидаги қуруқ жойдами яшириниб олиб хикоя айтишардик. Менга Марияни яқинлаштирган мана шу лаҳзалар туфайли болани яхши кўриб қолдим.

Кунлар шу тахлит ўтарди.

Тунлар ҳам бошқача бўлиб қолди. Биздаги туйғунинг ҳижрони ҳам бор эди. Йўқ, биз буни билмасдик. Буни мен энди англаяпман. Мендаги ўзгаришни Вера сезганмиди-йўқми, менга қоронғи. Бу ҳақда гап очмасдик. Бир-биримиз билан илгаригидек муомала қилардик. Бироқ биз алдаш учун эмас, балки бир-биримизни ранжитмаслик мақсадида шундай қилардик назаримда ва буни иккимиз ҳам билардик.

Фақат охири куни кечқурун аҳвол ўзгарди. Тўрттовимиз бизнинг чодиримиз олдида, қўл бўйида ўтирдик. Гулхан ёқдик ва кўрга картошка кўмдик. Иссиқ картошкларни кўрдан чиқариб олиш учун Вера чўп ясаб келди. Биз ёнма-ён ўтирардик, олдимизда ликопчада туз ҳамда бир идишчада ёғ турарди. Хайрлашувга аталган вино сувга ташлаб қўйилганди. Ҳаво илиқ, тинч ва осуда эди. Бироқ мени, яна бироздан кейин Мариядан айрилиш ва уни балки бир умр кўролмаслик даҳшати қийнарди. Мен қандайдир қулай бир йўл қидирардим. Вақт ўтгани сари қийноқ тобора кучаяр ва хаёлимни чувалаштирарди. Мен уни қайта кўришим лозимлигини унга билдиришим керак эди.

Лекин қандай қилиб? Сувдан винони келтирдим. Вера кувноқ эди, эҳтимол биз кетаётганимиз учундир. Шишани очиб ҳаммага вино қуйдим. Ичдик. Бу итальян виноси эди. Оловга тикилиб ўтирардик. Ёлқинга тикилиб, унинг ҳаракатини, турфа шаклларда товланишини кузатиш завқли эди. Мен Мариянинг ёнида ўтирардим. У стаканларни яна тўлдирди. Унга стаканни узатаётиб қўлини секин силадим. Бунинг атайлаб қилинганини у пайқади ва менга кўрқув билан назар ташлади. Унинг билагини оҳиста силадим. Бу ҳаракатимни сездирмаслик учун нимадир, қанақадир тушуниксиз бир нарса дедим.

У ҳам мендек қийналаётганини билдим, фақат эндигина билдим. Буни оғзидан сездим. Оғзи бироз очилиб, лаблари титраб турарди.

Тағин бир шиша виномиз бор эди. Уни сувга ташламаёқ ичдик. Биз бир-биримиздан кўзимизни узмасдик. Мен Верани унутган эдим. Кечаси тарқалаётганимизда унинг қўлини қайта силадим.

Вера билан тонг ғира-ширасида жўнаб кетдик. Улар ҳали уйқуда эди. Вера ҳеч нарса сўрамади. Якшанба тонги эди. Душанба куни биз ишда бўлишимиз лозим. Уйга етиб келгач:

– Мен қайтиб кетишим керак, – дедим.

Вера шунда ҳам лом-мим деб оғиз очмади. Чарм курткамни ечмасдан буюмларни киритишга кўмаклашдим.

– Эртага азонлаб келаман, – дедим, – бошқа иложим йўқ, боришим керак. У эшикка суяниб турарди, мен жўнаб кетганимда ҳам ўша ҳолатда қолди. Мен йўлимдан қайта олишим, уни ўпиб, узр сўрай олишим мумкин эди. Бироқ кетишим ҳам керак эди.

У ерга кечга яқин етиб бордим. Болалар овқатлашишарди. Қайинлар орасидаги узун столда болалар

билан ўтирган Мария ўрнидан отилиб туриб менга томон югурди. Бирга ўрмонга кетдик. Лагердан анча узоқлашгач, тўхтадик. У пешанасини юзимга кўйди.

– Нима қиламиз? Нима қилишимиз керак? – шивирлади у.

Унинг ранги оқариб кетган эди. Мен нима деб жавоб беришимни билмасдим. Кўзларимдан ўт чақнарди, эҳтимол жадал йўл босиб келганимдандир ёки шу қадар бахтли, ё бўлмаса шу қадар бахтсиз эканлигимдандир. Шу алфозда узоқ туриб қолдик. Ўпишишга журъат қилолмасдик. Ундан кейин ҳамма нарсанинг ҳал бўлишини билардик. Мен унинг юзини силадим. Биз орқага қайтдик. Чодир олдида унга кўлимни узатдим, шундан сўнг қайтиб кетдим.

Веранинг юзи, оппоқ юзи, унинг кўз ёшлари – булар ҳаммаси ҳозир менга худди ярқ этган чақмоқдек туюлади.

– Оқибати нима бўлади, билмайман. Тўғриси буни билмайман, Вера. Гапнинг ростини айтиш керак-ку ахир, тушунасанми? – дейман унга.

Энг даҳшатлиси шу эдики, мен бахтли эдим. Ҳаётимда илк бор бахтли эдим. Ҳеч қачон бу қадар бахтли бўлмагандим. Ҳамма ерда, ҳар он Мариянинг чеҳрасини кўрардим. У табиат кўйида, дала-ларда, қирларда, ўрмонларда, мен юрган йўлларда, шахримиздаги қатор уйлар узра сузиб юрарди. Пайвандлаётганимда эриётган металлнинг товланишида кўринарди. Тунда эса тинч ва осуда чеҳраси юмук кўзларим тубида турарди. Ҳамма жойда у эди, мен эса унга эргашиб юрардим. Тонгда бўлса бошқача ҳолатда, илгари мутлақо ҳис этмаган қувонч билан уйғонардим. Бугун пайшанба, эртага жума, шанба куни уни кўраман, деб хаёлан шошилардим.

Верани ҳар куни кўрардим. У билан ҳаммишагидек муомала қилардим. Бирга овқатланишга борардик, илгаригидек ҳазил-мутуйиба қилардик. Ўшанда у катта фрезер станогиде ишларди. Мен уни ишдан сўнг олиб кетардим, бирга бекатга борардик. Ёнимда бораркан, у кўлига крем суртарди.

– Ғадир-будир бўлиб қолмасин, дейман-да, билдингми? – дерди кейин.

У ўзини гўё ҳеч гап бўлмагандек тутар, бу билан менга энгиллик туғдирарди. Бизга одамларнинг ҳаммишагидек ҳаваслари келарди. Мен унга меҳр билан боқар ва ёрдами учун ундан миннатдор эдим. Шу билан бирга унинг олдида хижолат тортардим. Бироқ мана шу хижолатликда ҳам сохталик борлигини билардим.

Тўғриси, мен ҳали бўлаётган воқеаларни тўлиқ тушуниб етмасдим. Бунинг охири нима билан ҳал бўлишини ҳам билмасдим. Навбатдаги шанба куни у:

– Бугун мен кетяпман. С. да мактабдош дугонам бор. Ўша ёққа бормоқчиман, – деди.

Бунинг учун ундан миннатдор бўлдим. Шундай бўлса-да, мен унинг ўзи ҳақида эмас, балки кетса яхши бўларди, деб ўйлардим. Тушдан кейин мен Мария ёнига кетдим.

У жим бўлиб қолди. Чеҳраси сокин эди. Мен унга қарадим. Уни тушуна оламанми-йўқми, ҳали билмасдим. Мен шўрлик Вера ҳақида ўйламоқчи бўлдим. Бироқ у қолиб, Мария ҳақида хаёл суриб кетдим. У боргач Мариянинг нақадар қувониши, нима қилишни билмасдан довдираб қолиши, кейин унинг истиқболига югуришини кўз олдимга келтирардим. Гўё

ҳеч гап бўлмагандек улар саломлашишади. Уларнинг кўзларигина юракдаги гапни айтиб туради, холос. Кейин у муаллима билан сўрашади. Болалар билан ҳам саломлашади, улар уни гўё ўзларини йўқлаб келган, деб ўйлашади. У болаларга бирга бекинмачоқ ўйнашга ваъда беради. Эҳтимол йўлда кўрганларини сўзлаб берар. Шунда Мариянинг кўзларини учратади.

Болалар ухлашгач, улар кўл бўйига кетишади. Тош устига ўтиришади. Аллақачон қоронғи тушган бўлади. Мен уларнинг овозларини эшитяпман, уларнинг яқинлигини, юрак уришларини сезяпман. Кейин чодирга кириб ётишади. Тонгда уйқудан турганларида уларнинг ихтиёрларида яна бутун бир кун бўлади. Биринчи кун. Уларнинг ҳақиқий биринчи кунлари, ўйлайман мен.

Ўзи ҳамма нарса энди бошланади-да, хаёл сураман яна. Уларнинг бирга қолишга умид боғлашдан ўзга ўйлари бўлмайди, дейман ичимда. Шунда кўрқиб кетдим: у ҳикоя қилаётганда ташландиқ қиз (Верани ўзимча шундай атадим) томонда эдим, энди эса нукул Мария ҳақида хаёл сурардим. Мен Мариюни боягина шу ерда, унинг ёнида ўтирганини, манглайини унинг билагига босганини ва қай тарзда чиқиб кетганини қайта кўз олдимга келтирдим. Агар ҳозир у: бу оддий адашиш, ҳозиргиси ҳам шунчаки амалга ошмайдиган қандайдир бир хаёлдан бошқа нарса эмас, деса, нақадар даҳшат бўларди, деган фикр кечди миямдан. Бу – бундай ҳоллар ҳаммиша ёлғон, сароб, дегани бўлади-ку. Юрагим қаттиқ урарди. У ҳикоясини давом эттиришини истардим. Бироқ у узоқ сукут сақлади. Кўзлари менга тикилган, аммо мени кўрмасди. Сўнгра менинг сўзсиз, талабчан саволимга жавоб қайтарди:

– Мария иккимизнинг ўртамизда кейин нима бўлганини тасвирлаш жуда оғир.

Биз қайиққа ўтириб кўлнинг нариги қирғоғига кетдик, у ер бизнинг қирғоқдан кўра бошқача, анча тикроқ эди. У ердаги текис тош устида узоқ ўтирдик-да, сокин, тубида ранг-баранг тошлар кўриниб турган тип-тиниқ сувни кузата бошладик. Гоҳида Мария оёғининг учи билан сувни ҳаракатга келтирар, шунда сув тубидаги тошлар жилоланарди.

Бизнинг севгимиз ҳам ана шундай.

Мен ўз-ўзимдан шундай фикрга келганим йўқ, биз ёнма-ён ётган биринчи кечада мен шундай туш кўрдим: тушимга тип-тиниқ сув кирганмиш, унинг тубидаги тошлар қуёш нурида товланармиш. Уйғонганимдан сўнг, бизнинг севгимиз ҳам ана шундай деб хаёлдан кечирдим. Мариюни эслаганимда ҳам у менга ўшандай: тиниқлик, сокинлик, софлик, бебаҳолик тимсоли, кўйингчи, бутун борлиғи билан бениҳоя шодлик манбаи бўлиб туюлади. Илгарилари ҳам шодлик нималигини биламан, деб юрарканман. Лекин бу, шодлик ҳақидаги тасаввурдан бўлак нарса эмас экан. Ажойиб кун нималигини биламан, деб ўйларканман. Дарахт, майса нима, булутларнинг сузиши-ю ўрмон ора-лаб кетган сўқмоқ йўл нима – буларни биламан, деб ўйларканман. Кейин англасам, мен шу пайтгача ҳеч нарсани равшан кўрмаган, ҳеч нарсани билмаган ва ҳис этмаган эканман. Гўё буларнинг барчаси қия очик эшик ортида эди-ю, менинг уларга тасодифан биргина назар ташлашим кифоя эди. Йўлимда қуёш нури-нинг жилвасини кўрарканман, бир кун келадики, уни чинакам кўраман, деган умиднигина ҳис этиб юрган эканман. Дарахтни, унинг бўйини, шох-бутоқларини,

япроқларини кўрардим-да, ўзимча, бу дарахт, деб қўяқолардим. Қушларнинг учишини кўрардим – қаноти бор, учади. Аммо ўзим англаб, ҳис этгачгина ҳақиқий парвоз нималигини кўрдим, буларнинг барчасини мен шу пайтгача билмасдим. Кишиларга муносабатим ҳам шундай эди. Биров чиройлими ёки хунукми, ақллими ёки ақлсизми, ҳарқалай, ажрата оламан, деб ўйлардим. Бироқ ўша одамнинг ўзини – на ақлли ё ақлсиз, на чиройли ё хунук, балки мудом тиниб-тинчимайдиган, гоҳ ақлли, гоҳ ақлсиз, гоҳ хунук, гоҳида чиройли шахсиятини кўрмас эканман. Мен унинг ҳис-туйғуларини, унинг интилишларини, зеҳнини, унинг фикрлашини билмаганман. Ҳатто Верани ҳам билмас эканман. Энг ёмони шу бўлдики, одамларга ҳам шундай кўз билан қараганман. Мен... – у бироз тўхтаб олиб сўзида давом этди, – худди қадам ташласа ҳам оёқлари остидаги ерни ҳис этмайдиган кишидек яшганман. Заминда маҳкамроқ туриш учун нима қилиш лозимлигини билмаганман.

Мана шуларнинг барчасини энди бошқача назар билан кузатадиган бўлдим. Тўғрироғи, биз бунга икковимиз биргалашиб эришдик. Чунки Мариянинг ҳам ҳолати меникидек бўлган. Олдинга буни пайқамай юрдим. Мени атрофга бошқача назар билан қарашга, ҳаётни чуқур тушуниб етишга, ундаги буюк ҳақиқат ичига кириб боришга ўргатган нарса ундаги етуклик, шахсиятидаги қудрат, куч, деб ўйладим. Лекин у ҳам худди мендек экан. Биз бирга гўё бир одам эдик. Бир-биримизни янада етук қилиб, тўлдириб турардик.

Дастлабки кезларда Мариясиз ёлғиз қолганимданок ўзимдаги янгича ҳис-туйғуни тағин йўқотиб кўярдим. Душанба кунни эрталаб ишга келиб, паришон ҳолда нима қилишимни билмай турардим. Эриётган металлнинг жилоланиши мени қийнар, толиқтирар, цехдаги машиналарнинг шовқини ғашимга тегарди. Кечқурунлари китоб ўқирканман, фикрларим чалқашиб кетар, уларни бир жойга тўплаёлмасдим. Очиқ саҳифага тикилганча Марияни ўйлаб кетардим. Мен унинг ёнига, ўзимни янгича ҳис қила оладиган ўша бирдан-бир жойга кетишни орзу қилардим. Анчадан кейингина ўзимни бир оз тутиб олдим. Бундай ҳолат ҳеч нарсадан ҳайрон қолмайдиган бўлганимдан сўнг оз берди ва мендаги бу янги ўзгариш зилол сув тубидаги ялтироқ тошларга ўнгар эди. Шу пайтлар ишим ҳам энди бошқача бўлди.

У илк марта ёдга олинаётган воқеа ҳақида гапиратгандек тутилиб-тутилиб сўзларди.

– Қандай мақсадни кўзлашимни илгаридан ҳам билардим, албатта. Одамларнинг ишини энгиллатадиган, ҳатто уларни оғир ишдан озод қиладиган машиналар яратишни истардим. Бироқ, аввало инсон нималигини билмаганман. Рост. Мен буни билмаган эканман. Мен ундаги қудратнинг нақадар улуглигини билмаган эканман. Ҳатто ўзимни ҳам англаб етмаган эканман-да. Қандай тушунтирсам экан? Мария мени севганидан буён, мени севувчи инсон у бўлгани учун ўзимни юксакликда тасаввур этаман. У...

Эркак жим бўлиб қолди. Мени унутиб қўйди, деб ўйладим. Қимирлашга журъат қилмасдим. Бир оздан сўнг деди:

– Тушунасизми? Сўзлаш оғир. Эҳтимол мени тушунарсиз.

Улар кўл бўйидан аллақачон кетишган, биз гоҳ менинг, гоҳ унинг шаҳрида учраша бошладик. Учрашув-

ларимиз орасидаги вақтни зўрға ўтказардик. Мария ўзини тута биладиган, мулоҳазалироқ бўлса-да, мен “биз” деяпман. Биз иложи борица шанба кунлари учрашишга келишган бўлсак-да, мен ораликда, чоршанба ёки жума кунлари ҳам борардим-да, эртасига азонда ишга етиб келардим. Борган сари аҳвол қийинлашар, бир-биримизга янада қаттикроқ боғланиб борардик. Биз бирга бўлишга, ҳеч бўлмаса бир шаҳарда яшашга қарор қилдик. Бунинг учун мен ишимдан бўшашим керак эди. Мария институтдан кетолмасди. Олдин бу шунчаки жўн ишдек туюлди. Мен Марияга яқин жойдан иш ахтардим.

Энди Вера ҳақида гапираман. Мен Верани унутгандим. Уни ҳар кунни кўрсам-да, унутгандим. Унга дуч келиш менга ҳатто малол келабошлади. Баъзан чидаёлмасдан: “Нима истайсан мендан? Аҳволни кўряпсан-ку!” деб юборгим келарди. Шундай бўлса-да, у билан яхши муносабатда бўлардим ва унга юрагимни очмаганимдан ўзимни гуноҳкор сезардим. Шу боисдан мен корхонадан ва шахримдан кетганимдан афсусланмадим.

Вера заррача қаршилиқ қилмади. Айнан шу нарса мени кўрқитди. Йўқ, ҳаяжонга солди. Бироқ буни юзага чиқаришни истамасдим. Эҳтимол ҳаддан ортиқ банд бўлганимданми, бу ҳолатни ўзимдан нари қувардим. Кейинроқ Вера Юрген исмли муҳандисимиз билан учрашадиган бўлди. Мен уларни тез-тез, кўчада, кинода бирга кўрардим. Ҳаммаси тинчгина ҳал бўлди, у ҳам бошқа бировни топди, энди ёлғиз эмас. У ҳақда қайғурмасам ҳам бўлади, дея ўзимни юпата бошладим.

Мария мендан Верани сўраганда унга муҳандис ҳақида сўзлаб бердим. У менга савол назари билан қаради. Мен бош чайқадим: қўявер, шундай бўлгани яхши. Шу билан бирга бунинг яхши эмаслигини ҳам билардим. Вера Юрген билан атайлаб мени учратадиган жойга боришини билиб турардим. Юрген унга бутунлай бошқа мақсадда, яъни мени кутмаётганлигини, руҳан тетиклигини исботлаш учун кераклигини пайқаш қийин эмасди. Бу шундоқ кўриниб турарди. Бундай бўлиши мумкин эмаслигини, Юргенни ҳам ўйлаш лозимлигини англардим. Бу ҳам ўз-ўзимни алдашдан бошқа нарса эмас эди. Аммо худди шу нарса – Веранинг аҳволини кўриб туришим, лекин бунинг олдини ололмаслигим мени иложи борица тезроқ кўчиб кетишга ундади.

Мен Марияга яқин жойдаги вагон заводида ишлаб бошладим. Биз ҳар кунни кўришиб турардик. Верани деярли ортиқ ўйламай қўйдим.

Якшанба кунларидан бирида Паула билан Ирмагард менинг олдимга келишди. Улар Веранинг бригадасидан эди. Қизлар мендан гина қилишди.

– У бунга чидаёлмайди, – дейишди.

– Нега у Юрген билан қолавермайди? – деб сўрадим.

Уларнинг юзларига қараёлмасдим.

– У фақат Юрген билан эмас, бугун биттаси, эртага бошқаси билан учрашади. Бунга сен айбдорсан, – жавоб беришди улар.

Ҳазабим қайнаб кетди. Уларнинг аралашшишга нима ҳақлари бор? Улар ҳеч нарсани билишмайди-ку. Бировнинг шахсий ишига нега бошқалар аралашади? Биров бировга қарамми? Улар мендан нима истайдилар? Энг асосий нарса тўғрилиқ. Мен виждонсизлик қилганим йўқ. Нима ўйлаган бўлсам, қизларнинг бети-га айтдим. Хафа бўлиб жўнаб кетишди.

Уларнинг келишганини Марияга айтолмадим. Ни мадир мени тутиб қолди. Бироқ ўз-ўзимга яқкаш, бунинг бошқаларга алоқаси йўқ, дердим. Улар нимани билишади? Бир нарсага ақллари етса, бошқасига етмайди. Улар Марияни билишмайди. Тўғриси, мени ҳам яхши билишмайди. Улар мени зангори кўзойнақда иш устида эгилиб турганимни кўришган, холос. Юзимни ёритган нур мени фақатгина ташқи томондан уларга кўрсатган. Ишдан қайтаётганимда эса, улар менинг ҳали ёш бўлсам-да, букилган елкамнигина кўришган. Улар мени ошхонада, Вера билан шошиб-пишиб овқатланаётганимда кўришган. Бунда кўрадиган ҳеч вақо йўқ. Гоҳо мажлисларда сўзга чиқардим, бу жуда камдан-кам бўлиб, диққатни ҳам тортмасди. Шунинг учун уларнинг аралашига ҳақлари йўқ, деб ўйладим.

Лекин ўша кундан сўнг Веранинг чеҳраси кўз ўнгимдан кетмай қолди. Уни хаёлимдан қуволмасдим. Уни унутганимни, у ҳали қалбимда эканини англадим. Унинг кулишини тасаввуримда жонлантлардим, лекин бу унинг кулгисига ўхшамасди.

Кўнглимдаги нотинчликни Марияга сездирмасдим. Бунга чек қўйишим лозим, деярдим. Хато қилаётганимни билардим. Аммо, уни ранжитмаслигим лозим, деб ўйлардим. У ўшанда мураккаб бир масала устида бош қотирарди, – у ҳаяжон ичида олдинга эгилди, – микроскопик жисмларнинг ҳаракат қонунлари устида. Эйнштейн яратган ягона майдон назариясининг охириги вариантларидан келиб чиқадиган турли хил назариялар мавжуд. У микроскопик жисмларнинг тўғри чизиқ бўйлаб эмас, балки Эйнштейн кўрсатганидек эгри чизиқ бўйлаб ҳаракат қилишини исботлашга уринарди... Бу биз тасаввур қилганчалик оғир масала эмас. Буни ҳар томонлама чуқур ўйлаб, маъзига кириб борсангиз, анча қизиқ. Мен ҳали бу ҳақда унча кўп нарса билмайман. Ўшанда Мария катта анжуманга тайёрланаётган эди. Институтдан кеч қайтар ва ярим кечагача ҳисоблаб ўтирарди. Мен дарҳол бирор егулик тайёрлаб, ёзув столига қўярдим. Бошини кўтарганда унга кўзим тушсин учун рўпарасига ўтириб олиб китоб ўқишни яхши кўрардим. Уни энди аввалгидан ҳам ортиқроқ севаман, деб ўйлардим.

Ҳаётим тушга ўхшарди. Мария билан ҳамиша шу тахлит яшайвераман, деб хаёл қилардим, шундоқ жўнгина хаёл қилардим. Биримиз иккинчимизга тиргак бўлиб, ширин, мусаффо бир бутунликни ташкил қилиб яшайверамиз, деб ўйлардим. Бу яна ўша зилол сувни ва унинг тубидаги ялтироқ тошларни эслатарди. Кейин хаёлим Верага кетарди. Назаримда биз ҳамма нарсани эндигина бошлаганимиз-у, гўё бир қарорга келинган-у, бирон нарса охирига етказилмаган эди. Бу дарахтлар орасидан жимирлаб кўринаётган зангор денгиздек хаёлий, бажариб бўлмайдиган ваъдага ўхшарди. Кўз олдимда номаълум, совуқ, қуп-қуруқ келажак гавдаланарди.

Марияни иш эзиб ташлади. Нафақат иш. Азобланаётгани қўллариданоқ кўриниб турарди. Буни кўриб юрагим эзилиб кетарди. Мен уни бениҳоя севардим. У менга қараса, мен бошимни четга бурардим. Ўзим, ёлғиз ўзим бор муаммони ҳал қиламан, деб ўйлардим...

Сухбатдошим яна ўзини орқага ташлади. Юзи аниқ кўринмасди, аммо тиззасида ётган қўлларини аниқ кўриб турардим.

– Кейин Марияга буни айтдингизми? – сўрадим мен.

– Йўқ, – дея бошини чайқади у. – У аллақачон ўзи сезган эди. У менга: “Веранинг олдида бор. Унинг аҳволдан хабар ол. У билан сўзлаш” деди. Ишнинг нима билан ҳал бўлишини у биларди, лекин бу ҳақда оғиз очмасди. “Аввал у ёққа бор” деди.

– Сиз бордингизми?

– Ҳа, ўша шанба кунинёқ бордим. Верани кўчада учратдим. У ёшгина бир аскар йигит билан кулишиб турарди. Мени кўргач, ҳамроҳини кўчанинг нариги томонига етаклади. Бу витриналарга бой гавжум кўча эди. У ясашиб-тусанган, бунинг устига ниҳоятда гўзал эди. Мен кетидан бордим. У бегона киши билан турган бўлса-да, унга мурожаат қилдим:

– Вера, сен билан гаплашмоқчийдим, – дедим.

– Марҳамат, – жавоб берди у ва гўё мен у билан ўша ерда, анави йигит олдида гаплашаверадигандек. – Ахимга кейин барибир ҳаммасини айтиб беришим керак, – деб қўшиб қўйди-да, қаҳ-қаҳ отиб кулди. Бу даҳшатли эди. Жавоб тариқасида нимадир дедим-да, бурилиб кетдим. Кечқурун уйига бордим. У ҳалиям ўша эски жойда яшарди. У кечқурун анча босилиб қолган эди. Гўё мен маълум бир муддатга таътилгами ёки шунга ўхшаш бирор ёққа кетиб, ё даволаниб қайтиб келгандек унинг ўқиши, корхона ҳақида гаплашиб ўтирдик. Мен униқидан тезда кетдим ва уйга кечаси етиб бордим.

– Мария-чи? У нима қилди?

– У ҳаммасини биларди. Ҳеч нарса сўрамади ҳам.

– Сиз кетишга астойдил қарор қилганингизни ҳамми?

– Биз иккимиз шундай қарорга келгандик. Мария иккимиз.

– Энди-чи? Бугун, демоқчиман.

– Эртага Мария анжуманда бўлади. Мен кетяпман. Вокзалда мени Вера кутиб олади.

– Шу ишингиздан хурсандмисиз?

У менга тикилиб қаради.

– Ҳа, – деди у, – биласизми, биз қатъий қарорга келганмиз.

– Шундай қилганларингиз Мария учун ҳам тўғри бўлган, деб ўйлайсизми? – сўрадим мен, – мени кечиринг-у, иккингининг муносабатингизни ҳозиргина кўрдим-ку.

Мен ҳаяжонланардим.

– Ҳа, унинг учун ҳам шундай қилганимиз тўғри.

Бу одамнинг гўзаллигини эндигина пайқадимми ёки бўлмаса у ҳозир аввалгидан ҳам гўзаллашиб кетдими, билмайман. У олдинга энгашди.

– Агар биз ҳеч гап бўлмагандек бирга қолаверганимизда, – деди у хотиржам оҳангда, – ҳамма нарса ни бузган бўлардик, бир-биримизни алдаган, чалғитган бўлардик. Биз, мен ва Мария, иккимиз бир одамимиз. Қалбан ягонаимиз.

Биз узоқ жим қолдик. Кейин у ёқ-бу ёқдан гаплашиб кетдик. У тўғри йўл тутганми-йўқми, билмасдим. Буни мен фақат кейинроқ, уйда ёлғиз қолганимдагина тушуниб етдим.

Немис тилидан Янглиш ЭГАМОВА таржимаси

Кўзларидан чўкку қорғди сени ўйлаб

СЕВГИ БЕЧОРА

Мен уни авайлаб, асраб юргандим,
Не қилай, йўқотдим энди начора.
Томирсиз дарахтдек титраб тургандим,
Қўлимда жсон берди севги бечора.

Ёмғир, шамоллардан асрагандим мен,
Ҳадиклар қўйнимда, юрак дилпора.
Мажнунлар келганда бермагандим мен,
Қўлимда жсон берди севги бечора.

Қузғунлар устимдан кулдилар бугун,
Кўнгил мағлуб бўлди, душманлар золиб.
Мен энди қайларга бўларман сургун,
Қўлимда жсон берган севгимни олиб.

Рамазон АШУР

1960 йилда Бойсун туманида туғилган.
ТошДунинг журналистика факультетини
туғатган. Айти пайтда "Афросиёб ПРЕСС"
газетасининг масъул котиби. Шеърлари,
мақолалари республика матбуотларида мун-
тазам чоп этилади.

АСИРА

Севгини асирга олишиди,
Вафони ташлашиди зиндонга.
Ҳижронни савашди аямай,
Ишонч таслим бўлди бир онда.

Гумонлар қадаҳин кўтарди,
Хиёнатлар келди ёнига.
Гумашта ўлжани ютарди,
Сабрнинг ботириб қонига.

Умидлар мунгайиб қолишиди,
Тоқат ҳам тан берди тақдирга.
Қадаҳ сўз айтишиди тинмайин,
«Севги-ишонч» бўлмайди бирга.

ФАРИШТАМ

Кўнгиллар кўнгилни излайди,
Юрагим йўлингда интизор.
Хаёллар сени деб бўзлайди,
Муҳаббат уйғотар ҳар наҳор.

Висолни соғинчлар эзгилар,
Ҳижронлар рақс тушар қўйнимда.
Севгининг дардини ким билар,
Кўзларим нигорон йўлингда.

Юраклар талпинар тинмайин,
Тилаклар сени деб яшайди.
Мен сенга интилдим кун сайин,
Юрагим севганга ўхшайди.

Кўзингга термулиб ўлтирсам,
Дийдоринг энг олий орзудир.
Ой юзинг узоқдан бир кўрсам,
Умидлар шунга ҳам розидур.

Менга айт, не бўлди билмайман,
Тунлар ҳам қошимда бош эгди.
Бир бора қиё боқ ушибу дам,
Мен сени севаман, фариштам.

ТҶРТЛИКЛАР

Хар тонг сизни бир кўрай деб тургайман,
Кунлик ҳолингизни минг бор сўргаёман.
Гар билсангиз жоним, билмасангиз ҳам,
Бу дунёда сиз бор учун юргаёман.

Кетмоқдаман, ким хафа, ким зор ўлди,
Дардим бисёр, муҳаббатим тор ўлди.
Бир асрга асир бўлган бу юрак,
Афсус, сенинг қўлларингда хор ўлди.

Кетмоқдаман равон йўллардан,
Юрагимда мавжланар бир ҳис.
Сени қанча ташлаб кетмайин,
Хаёлингдан кетолмам олис.

Йироқлардан чорлайди меҳринг,
Бошланади дилда ҳаяжон.
Сигмай кетар кўксимга соғинч,
Интизорман сенга, онажон.

Дарвозани очиб қўй, она,
Соғинчларим борар сен томон.
Менинг интиқ меҳрим борганда,
Қучоғингни очгин, онажон.

Асли шундай яралган олам,
Юволмайсан дилдаги гамни.
Кеча-кундуз овворасан сен,
Тўлғизолмай доим бир камни.

Гоҳо кўнгиш сарҳадларидан,
Топажаксан бир умид, илинж.

Менинг сўзларимга тошлар эрийди,
Сенинг тош бағринг эрмади ҳеч.
Тақир кўзларимда денгиз қурийди,
Қанча эгилсам ҳам эгилмадинг ҳеч.

Кўзларимдан уйқу қочди сени ўйлаб,
Хаёлимда узоқдамас, бағримдасан.
Муҳаббатинг ёғду сочди танам бўйлаб,
Таним титрар, жоним титрар, қайлардасан?

Нигоҳларингга мен сингиб кетайин,
Сокин тўлқиндайин тиниб кетайин.
Бир бора бўлса ҳам бағрингга босгин,
Бу дунё борлигин билиб кетайин.

Эй сен, кўнгиш, яшамоқ бўлсанг,
Орзуларнинг баридан воз кеч.

Токи дилда бор экан орзу,
Таишиларнинг поёни йўқдир.
Аслида шу ширин орзулар,
Яшаиш учун маёқдир, чўғдир.

Ўйгон, гафлат ичида ётма,
Тингла гоҳо унинг дардини.
Саҳарларда туриб гоҳида,
Артиб қўйгин юрак гардини.

Адиба МЕЙЛИЕВА

Чироқчи туманида туғилган

УЙҒУН ТАҚДИР, УЙҒУН ҚАЛАМ

Бугун ушбу мақолада ҳаёт ташвишларидан йироқ, айбу гуноҳларга бегона, армон ҳидлаб улгурмаган кўнгли орзуларга лиммо-лим, биргина табасумига бутун олам қувончини сиғдира олган болалар дунёси ва ушбу дунёга кириб боришнинг уддасидан чиқа олган ижодкорлар ҳақида сўз юритмоқчимиз. Бир қарашда жуда оддий бўлиб кўринадиган бу олам аслида, ўзига энг мураккаб, энг жиддий ёндошувни талаб қилади. Бошқача айтганда болалар қалбига кириб боришимиз учун, аввало, улар каби “болага” айланиш керак. Инсон вақт ўтиб, ёши улғайган сайин, болалик онда-сонда очиб ўқиладиган қалб мактубига айланиб қолар экан. Бу мактубни ўқишга туртки бўладиган нарсалар орасида энг самаралиси бу – Китоблардир, яъни болалар оламини тараннум этувчи асарлардир. Севимли таомни тановул қилганда, фарзандлар қўлидан тутиб расм чизишни ўргатганда, армон бўлиб қолган ўша беғубор муҳаббатни учратганда, кўчада онасига хархаша қилиб йиғлаётган болани кўрганда қанчалик бола-

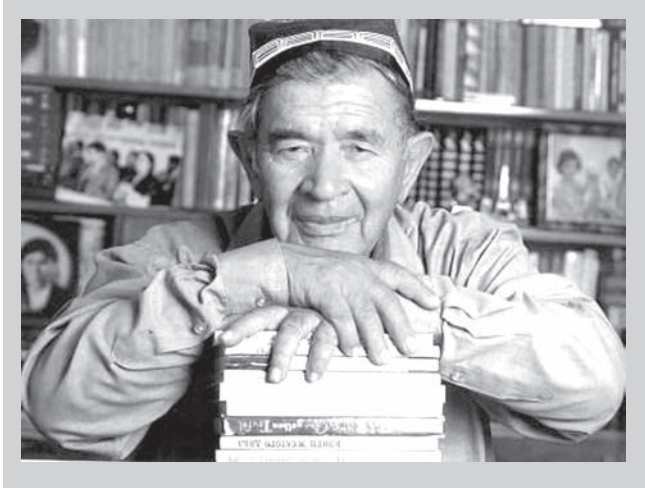
лигимизни соғинсак, асардаги бош қаҳрамон – болакайнинг саргузаштлари-ю, хаёллари билан тўқнаш келганда, ҳеч иккиланишсиз ўша муҳитда қайта яралгандек бўламиз. Бу мавзуда яратилган асарлар ҳеч қачон эскирмайди ва истеъмолдан чиқиб кетмайди. Сабаби, бу асарларда инсоннинг вужудини жунбушга келтира оладиган, хаёлларини ташвишлар билан тўзитган ҳаётдан олисларга олиб кета оладиган куч – беғуборлик ва соддалик бор. Ушбу олам ижодкорлари ҳақида сўз юритар эканмиз, улар орасидан Ўзбекистон халқ ёзувчиси Худойберди Тўхтабоев ҳамда машҳур италян адиби Жанни Родари ижодига алоҳида тўхталиб ўтмоқ жоиз. Буни қарангки, ижод йўллари бир манзилга қаратилган адибларнинг ҳаёт йўллари ҳам ўхшаш экан. Биз одатда ёзувчиларнинг асарларини ўқиб-ўрганамиз-у, уларнинг ҳаётига у қадар эътибор бермаймиз.

Худойберди Тўхтабоев ҳамда Жанни Родарининг асарлари аллақачон болажонлар китоб жавонининг тўридан ўрин эгаллаб улгурган. Ўзбек боласининг шўхлиги, соддалиги, беғуборлиги, диёнатли ва меҳмондўстлигини ўзида мужассамлаштирган Ҳошимжон образи, италян боласининг ҳақсеварлигини, шижоатлигини кўрсатиб турувчи Чиполлино образи бугунги кунда дунё болаларининг севимли қаҳрамонига айланишган. Дунёнинг турли мамлакатларига саёҳат қилиб, бир дунё дўстлар орттирган сеҳрли қалпоқчали Ҳошимжон образини мукамал қилиб ярата олган, эл ардоғидаги адибимиз Худойберди Тўхтабоев 1932 йилда Фарғона вилоятининг Катта Тағоб қишлоғида таваллуд топган. Отасидан эрта етим қолган адиб бобоси ва бувиси тарбиясида ўсади. Худди шундай 1920 йилнинг 23 октябр куни Италиянинг Оменя шаҳрида туғилган нонвой Жузеппе Родарининг ўғли Жанни Родари ҳам 10 ёшида отасидан ажралади. Бундай йўқотишдан сўнг, онаси уч фарзандини олиб ўз шаҳри Гавиратига қайтади. Болакай Жанни эса тоғалари тарбияси остида ўқишни давом эттиради. Мактаб даврларида ўзининг иқтидорлиги ва уддабуронлиги билан тенгдошлари орасида алоҳида

Баҳора
ЭРГАШЕВА

1994 йилда Самарқанд вилоятининг Тойлоқ туманида туғилган. Самарқанд Давлат чет тиллар институти талабаси.

ажралиб турарди. 1939 йилда Миландаги диний университетнинг филология факультетига ўқишга қабул қилинади. Болажон адибимиз Худойберди Тўхтабоев ҳаётига назар соладиган бўлсак, у киши ҳам уруш даврининг талай машаққатларини бошидан кечириб мактабда ўқийди, сўнг 1955 йилда Тошкент Давлат университетида таҳсил олади. Илк ижодини турли тахаллуслар остида жамият иллатларини қораловчи фельетонлар ёзишдан бошлаган адиб, 70-йилларга келиб ижодида кескин бурилиш ясайди. Ёзувчи тили билан айтадиган бўлсак, “руҳий дунёси пок” бўлган болалар оламида ижод қилишни бошлайди. Уруш иккала адиб ижодига ҳам бирдек таъсир кўрсатди. Ж.Родари ўз асарларини ўша уруш муҳитида яратади, Х.Тўхтабоев эса ўз асарларини урушдан қолган, эсланганда вужудга ва руҳиятга оғир юк ташлайдиган хотиралар асосида яратади. Кейинчалик бадиий ижодга ўтган Родари “Унита” газетасида узоқ муддат фаолият юритди. Болалар оламини тараннум этган бир қанча асарлар, юзлаб шеърлар, бир-биридан қизиқарли ҳикоялар ёзди. “Болаларга мўлжалланган шеърлар” тўплами, “Чиполлино” романи, “Желсамино ёлғончилар мамлакатида”, “Телевизорга кириб олган Жип”, “Телефонда айтилган эртақлар”, “Учтадан охири бор эртақлар” каби бир қатор ижод маҳсуллари шулар жумласидандир. Болалар адабиётига қўшган бекиёс ҳиссасининг мукофоти сифатида адиб 1970

йилда Андерсен мукофоти билан тақдирланади. 1971 йил Рим шаҳрида Жанни Родари томонидан “Бутун дунё болалар ёзувчиларининг форуми” ўтказилади. Шу форумга Москвадаги “Детская литература” нашриётининг бўлим мудир кўргазмага кўйиш учун бошқа китоблар қаторида бизнинг болажон адибимизнинг “Сехрли қалпоқча”сини тавсия этади. Халқимизнинг суюкли ёзувчиларидан бири бўлган П.Қодиров икки адиб муносабати ҳақида шундай ёзади: “Сехрли қалпоқча”, “Сариқ девни миниб” фақат мамлакатимизда эмас, чет элларда ҳам шухрат қозонгани, Италиянинг жаҳонга машхур ёзувчиси Ж.Родари Х.Тўхтабоевнинг ижодига юксак баҳо бергани тасодиф эмас”. Бегуноҳ бобосини ёвуз Лимонбошнинг зулмидан озод қилиш учун улкан жасоратларга қўл урган Чиполлино, жамиятни орқага тортаётган, ёлғончи кимсаларнинг додини берган Ҳошимжон адабиёт гулшанининг туб-тубига томир отиб кетган, илдизи бакуват дарахт бўлиб, кўплаб янги ниҳоллар пайдо бўлиши учун асос вазифасини бажаради. Ҳеч ким қарши чиқа олмаган, тик боқа олмаган жаноб Помидорбошни мазах қилиб, адабини берган Чиполлино, Сора фолбиннинг кирдикорларини фош қилган Ҳошимжон доимо болалар қалбида яшайди. Улар улғайганларидан кейин ҳам бу икки қаҳрамонни кўп эслайдилар. Чунки Чиполлино ҳам, Ҳошимжон ҳам дунё болаларига манзур бўладиган қиёфада яратилган.

Байрам АЛИ

ПОЧЧА

Ҳикоя

Баҳриддин телефонини ўчирди-ю, пешонаси тиришди.

– Нима гап адаси, ким экан? – сўради ўғилчасини чўмилтириб келиб кийинтираётган хотини.

– Қишлоқдан... Манзилимизни сўради... – худди ўзи билан ўзи гаплашаётгандек минғирлади Баҳриддин. Унинг тушкун кайфияти айна дам хотинига ҳам юқди.

– Ким?..

– Эши почча.

– А?!... Нима дейди? – таққа ҳаракатидан тўхтади аёл.

– Қарздор-да, мазаси йўқ дейишаётувди...

Хотини ирғишлаб ўзига бўйсунмаётган ўғилчасини зарда билан силтаб олди:

– Нафи тегмайдиган хешнинг, зарари ҳам тегмас...

Якшанбалиги боис Баҳриддин оёғини узатиб телевизор кўрди. Уйда тимирскиланиб у ёқ-бу ёққа юрди, газета титкилади. Тушга яқин кутилган меҳмон ҳам келиб қолди.

– Айланайин, эрталабдан эсган шамол қаерники десам, чимликларники экан-да! – Поччасига сир бой бермай тиржайган кўйи остонада қаршилади у. – Буйтиб одамни илҳақ қилдингиз-ай, жезза...

Баҳриддин қишлоғи шевасида гапириб, шаҳарда ўзгармаганини намоиш қилган бўлди. Оғиргина сумкани учинчи қаватга чиқаргунича терга ботган почча ҳам, қишлоқдан келтираётган нарсаларини кўйиб, кучоғини очди:

– Ўзимам телепон қилмасдан бораверай девдим-а, – деди соддалик билан. – Шу, холанг кўймадида. Шаҳарда одат бўлак дейди.

– Нега холамнинг ўзини олиб келмадингиз, бир айланиб кетардилар.

Почча хотини ва бирорта боласини олакелмаганига ичидан астойдил ачинди.

– Эй-й, у рўзгордан бўшарканми, Баҳриддинжон...

– Ттт-ти, тт-ти, – поччаси келтирган сумкага имо қилиб танглайини қоқди Баҳриддин. – Булар нимангиз-а энди, жезза, овора бўлиб. Ўзингиз келавермайсизми бундоқ?

Почча негадир ҳайронлангандек бўлди.

Байрам АЛИ

1991 йилда Қашқадарё вилоятининг Қамаш туманидаги Чим қишлоғида туғилган. Чим маиший касб-хунар коллежини битирган. “Болангман, дунё” номли шеър ва ҳикоялар тўплами нашр этилган.

– Овораси бўларканми?.. Туршак, чакки дегандай, қишлоқнинг неъматлари-да ахир...

* * *

Баҳриддиннинг хотини ҳам почча билан кўришиб-сўрашгач, улар меҳмонхонага ўтишди. Келин дастурхон ёзди, чой келтирди.

Поччани шаҳарга мос безатилган хонанинг са-лобати босар, қариндошнинг ўзига тўқ яшаётганига суюнса-да, ҳурмати бу қадар ошиб кетганидан алла-товур бўларди. Зум ўтмай дастурхонни “қишлоқнинг неъматлари” ҳам эгаллаб бошлади. Бундан кўнгли ёришди поччанинг, хижолати пича ариди. Устма-уст те-риб қўйилган телевизор, мусиқий марказга ўхшаш нар-саларни, хонанинг бир ёнини тўлалигича эгаллаган сервант тўла чинни-биллур буюмлару, ўзлари ҳозир ўтирган диван-креслони яна бир қур ҳавас билан куза-тиб чиқаркан, яйраб сўз қотди:

– Баҳриддин, сиз шаҳарликларга жуда мазза-да! Ҳамма нарса тўкин-сочин, шароитлар зўр. Холанг айниқса чироқ ўчиб безор қилган паллалари кўп ай-тади: “Шу уй-жойни сотсаг-у, бизам шаҳардан шартта битта дўм олиб...”

Пастга қараб олма арчиётган бўлса-да, поччасига зимдан эътибор бериб ўтирган Баҳриддин, у бошлаган гапнинг борар ерини тусмоллади.

– Э-э-ий, жезза, сизлар шунақа дейсизлар-да, – гапини кесди ҳаялламай. – Биз эса сизларга ҳавас қиламиз. Сиз уйдаги бу ашқол-дашқолларга қараманг, жезза. Сиз...

У нимадир кидиргандай атрофига аланглади-ю, ниҳоят кўлидаги ярим арчилган олмани поччасига ну-қиб кўрсатди:

– Сиз масалан, манави келтирган олмангизни ай-тинг. Экиб қўйсангиз уч йилда ҳосилга кирадиган нар-са. Ўзингизники, истаганингизча қоқиб еявермайсизми. Бизда бунинг донаси фалон сўм ҳозир. Масалан, мана бу келтирган тарвузингизни олайлик, ё қовунингизни айтинг, а? Бекорчиликдан ҳам шуларнинг ерини чопиб, суғориб қўяверасиз-да, тўғрими. Бозорга чиқарсангиз пул! Эб-ей-эб-ей, бизда-чи, сўраманг буни қанчадан олишимизни...

Баҳриддин “меҳмон иззати учун дастурхонга қў-йилган” ширинликлар-у, бошқа ноз-неъматларнинг нархини чамалаб чиқишдан ҳам эринмади. Машинаси йўқлиги, хотини иккаласи ишга бориб келишнинг ўзига қанча йўлқира сарфлаётганликларини роса куйиниб гапирди. Поччаси “Унчалик ношуқур бўлма...” деб кўнглини кўтармоқчи эди, аксинча, йигитнинг баттар яраси тирналишига сабабчи бўлиб қолди, шўрлик.

Дами ичига тушди поччанинг. Кўнгли оғримади, кўнгли ғижимланган қоғоздай хижил бўлди поччанинг. Айтган гапига минг пушаймонлар еди. Анойи одам, бу ёқларда нарх-навонинг бунчалик кўтарилиб кетганини қаердан ҳам билибди.

Пича фурсатдан бери кўзга ташланмаётган келин дастурхонга ўртакчароқ товоқда палов келтириб қўйди. Почча ҳар қанча қишлоқи бўлмасин, чойхо-на-пойхонага чиқиб юрган одам эмасми, чойхона-нинг паловини дарров таниди. Чойхонада шунақа, палов серсабзи бўлиб, устига саримсоқ ва қазми босиб қўйилади. Ҳойнаҳой буларнинг уйда гуруч, ёғ деганлари ҳам тахчил чиқар? Чин, сувгача со-тиб олгандан кейин, шаҳарда яшашнинг ҳам ўзи

бўлмаса керак, чин. Бечора келини, аҳволини сез-дирмай деб пастдаги тамаддихонадан овқат келти-рибди, шекилли.

Келини товоқни дастурхонга қўйиб, синиққина та-бассум қилди:

– Олинг почча, дастурхонга қараб ўтиринг. Ўз уйингиздагидай бемалол... – сўнгра ўғилчасини етак-лаб нариги хонага чиқиб кетди.

Баҳриддин ҳам поччани ошга уннай бошлади, ле-кин...

Почча уч-тўрт яшар болакай онаси етовида чи-қиб кетган эшикка тикилиб қолди... Шугина гўдақда бор виждон, поччада йўқми? Шугина гўдақ ошдан мен ҳам ей демади, шугина гўдақ ҳолидан бери дастурхондаги бирор қанд-курсга узанмади. Шугина гўдақ... Қариндошнинг рўзғори бекорга бунчалик чар-чамайди. Сир беришни истамаяпти, ишида бир иш-каллик чиққанга ўхшайди бунинг. Поччанинг ичидан ич-қириндиси кетди. “Эй, меҳмонга келмай ҳар бало бўл, Эшим говкалла! Етмай ётган ҳолинг бормиди, ўлармидинг шунча вақтдан бери хеш бўлиб бир хабар олсанг... Ўлармидинг хотиндай чакки кўтариб юргунча, бир қўйни сўйиб, айириб келсанг...”

Почча алам билан нон кавшади. Еганлари захри-заққум бўлди, ичган чойи ичакларида шалдур-шулдур қилди. Қайнукаси шаҳар шароити-ю нархи-навосидан нолишдан чарчамади, почча ичида ўзини сўкишдан чарчамади. Ўртада овқат мустар қолди... Баҳриддин сезмагандек поччасини ошга уннаб қўяр, унинг тобо-ра тўнаётган рангига қараб “Касаллиги чинга ўхшайди, – дея ўйларди, – қарз қайтарадиган ҳоли йўқ бунинг, сўраб қолса, Худо урди!”

Ниҳоят почча сафари қариб, қайнукасидан кетиш-га рухсат сўради. Баҳриддин ётиб кетасиз деб ҳарчанд қисталанг қилмасин, унамади. Қайнукасини бағрига босиб хайрлашаркан, ўпкаси тўлди. Остонагача ку-затишга қўнган келинига, унинг кўлидан сиқиб турган маъюсина гўдагига қараб эса баттар ичи куйди. Сум-касини ҳам олишни унутиб, жўнаб кетди.

* * *

Қулоғи том битган почча, шаҳарнинг гердайдан, ҳиссиз бетон уйлари оралаб гандираклар кетиб борар-кан, бўғзига аччиқдан-аччиқ нарса тиқиларди.

– Эшим говкалла, ҳе, одамгарчилигинга лаънат сени, мол!”, – сўкарди ўзини.

– Нармат серри, ўғлинг шаҳарда бу кунда яшай-ди-ю, ота бўлиб бош кўтариб юрганнингга ўлайми, эш-шак!”, – сўкарди божасини.

– Тағинам гўдакнинг тантилигини қара, ҳамма дарди ичида, барибир сир бой бермади-я. Аҳволи жа бунақа эмасди-ку, нима бўлди экан бунинг ишига...”

Айни пайтда эса Баҳриддин билан хотини ўзга бир кайфиятда эдилар.

– Гап билан пишириб юбордим, нимага келганини унутиб, яна сумкасиниям ташлаб кетибди, бу тўнка, – тиззасига уриб куларди қайнукаси.

Почча автобус бекатига яқинлашганида, орти-га бурилиб, бошқа уйларниқидан ажралиб, ялтиллаб турган кўкиш, олди ойнабанд айвонга яна бир марта қаради:

– “Беш кунда жумабозор, кўр ғунажинни сота-ман-у, пулини келтираман. Қариндош деган шундай кунда ярамаса, тўнғиз кўпсин!”

КУНЛАРДАН БИР КУНИ...

Ҳангома

АДАБИЁТГА ЭНДИ КЕРАК ЭМАССИЗ

Кунлардан бир куни кечаси Шукур аканинг хонадониди дўстимиз Набижон Боқий билан адабиётимиз ҳақида гурунг қилиб, баҳслашиб ўтирган эдик. Хонамизга алламаҳалда ўзбекнинг афандинамо шоири Азиз ака кириб келди.

– Шукуржон, анавидан борми? – деб сўради Азиз ака ийманиб.

– Азиз ака, шу ўлгур тугаб қолувди. Ҳозир топамиз.

Пастда болалар адиби ёлғиз дам олиб ўтирарди. Мен саломлашгач, Шукур аканинг илтимосини айтишга оғиз жуфтлаб турган эдим, сабри чидамай оғанинг ўзи ёзувчининг ёнига келиб ўтирди. Унинг соғлиқларини сўраб, сочларини силаб, қучиб мақтади.

– Сиз қариганингиз билан забардаст, бақувват ёзувчисиз. Сизга ҳавас қиламан. Айтгандай, ҳалиги ўлгурдан борми? Сизда топилади. Эҳтиёткор одамсиз. Азиз ака келган, меҳмон бўлиб. Одам хижолат бўлаяпти.

– Шукуржон, болам. Бор эди. Боя бирови сўраб келган экан. Кўнглим бўлмади. Бериб юборган эдим. Сени алдамайман, болам. Хафа бўлма, – деди болалар ижодқори.

Шукур аканинг асаби тиррий бўлди шекилли, шоирга:

– Сиздай чоллар адабиётимизга керак эмас, – деб қолди дабдурустан Шукур ака, – ўлиб кетавермайсизми?! Энди сиздан адабиёт нима кутади, – деб ўрнидан туриб кетди.

Боягина мақтов, сийлов эшитиб турган адиб Шукур аканинг одатини билганлиги учун ҳам хафа бўлмай, қулибгина қўйди.

УЙ ТОПИЛДИ...

Бундан беш-олти йил илгари Дўрмонга ўтдим. Ўшанда кеч куз эди. Шукур ака, Набижон Боқий билан тонггача яйрадик.

Эртасига эрталаб Шукур ака менга:

– Уюшмага борайлик, Раҳимжон, улар қалам ҳаққи бермоқчи, – деб қолди.

Уюшмага бордик. Шукур ака қалам ҳақини олди. Уюшмада Нодир Нормат, Усмон Азимни учратиб қолдик. Усмон Шукур акага:

– Ҳаммамиз бир яйрамаймизми? – деб қолди.

Бу таклиф ҳаммамизга маъқул бўлди. Усмон Азимнинг сайланмаси тайёр бўлиш арафасида, Нодирнинг ҳужжатли қиссаси, менинг тарихий қиссам, Шукур оға “Динозавр” романининг иккинчи китобини тугатиб, “Шарқ юлдузи” журналига берган.

Ҳаммамиз ўтириш баҳонасида “Мовий гумбаз”да эрталабдан чиққан китобларимизни “ювдик”.

Кун пешин бўлди. Ҳаммамиз бир амаллаб тарқалдик. Кечқурун мен Сурхондарёга қайтишим керак эди. Шукур ака ҳам мен билан юртга кетмоқчилигини айтди.

Шукур аканинг Юнусободдаги уйдан пальтосини, паспортини олиш учун отландик. Аввал оға билан троллейбусга чиқиб, Юнусободдаги бекатларнинг бирида тушдик. Уйни тополмадик. Камина Шукур аканинг Юнусободдаги уйида жуда кўп бўлган. Аммо... ўтиришдан кейин...

Тополмадик. Яна таксига ўтириб икки соат изладик. Такси айтган жойимизга олиб борди. Хиралик қилиб, такси ҳайдовчисига: “Бизни чалғитма. Олиб келган жойинг биз айтган жой эмас”, дердик. Ёмғир майдалаб ёғарди. Таксидан тушиб, йўл четидаги бетон тўсинга ўтирдик. Ёмғирдан устимиз шалаббо бўлиб кетди. Тоқати тоқ бўлган Шукур ака йўлда ёнимиздан ўтиб кетаётган 12-14 ёшлар атрофидаги қизчага:

– Энажон, шу ерда ёзувчилар учун қуриб берилган алоҳида бино бор, билмайсанми? – деб сўради.

– Биламан. Ҳув анави нон дўконининг олдидаги сиз сўраган бино бўлади, – деб ҳалиги қиз йўлида давом этди.

Ҳақиқатдан ҳам бояги қизча кўрсатган нон дўкони олдида ёзувчиларга уй қилиб берилган янги бино эди.

Шукур оға билан иккимиз уйни топганимиздан “Топдик, топдик” деб суюнганимиздан овозимизнинг борича бақриб юбордик.